

DİLARƏ AĞAMUSA NAĞIYEVA

ZAMANIN SORAĞINDA

(Milyonçu Ağa Musa Nağıyevin fəaliyyəti və xeyriyyəçiliyi)

Üz qabığında: Ağa Musanın şəkili

**“O tikmədi ki, özü qala,
Tikdi ki, izi qala”!**

Müəllif – Dilarə Nağıyeva (milyonçunun nəvəsi)

Redaktor – Arif Həşimov

Akademik, Beynəlxalq Ekoenergetika Akadem. Həqiqi üzvü

Dizayn - Könül Muxtarqızı

Kompyuter tərtibatçısı - Nərmin Samirqızı

Şəcərənin əksi....

Ağa Musa Nağıyevin fəaliyyətini araşdırmaqla əlaqədar tanındığıma və dəyərləndirildiyimə görə adlarını çəkdiyim insanlara: Şəmsəddin Hacıyevə -ADİU Rektoru, Əli Abbasova -RİT Naziri, Rövnəq Abdullayevə (SOCAR), Nazim İbrahimova DAK Sədri; Ataxan Paşayevə -DANın Baş Direktoru; AMEA-nın Prezidenti -Mahmud Kərimova və I Vitse prezidenti Arif Həşimova, Elmira xanım Süleymanovaya - Ambudsman; Nailə xanım Vəlixanlıya - Tarix Muzeyinin Direktoru ; Arif Mehdiyevə - Attestasiya komitəsinin Sədri; Yaqub Mahmudova - AMEA-nın Tarix İnst. Direktoru və müavin Cəbi Bəhrəmovə, Hacı Həsənovə - Elmi rəhbərimə; Şahin Əliyevə - “LUKOYL” Neft Şirkətinin Baş Direktoru, Fuad Məmmədova - “Simurq” assosiasiyasının Prezidenti; Yazıçılar: Oqtay Rzaya, Teyyub Qurbana, İlyas Tapdığa; Maarif Teymura –Dövlət Arxivin şöbə müdiri; Millət vəkili: Jalə xanım Əliyevə, Qənirə xanım Paşayevə; Qulamrza Təbrizi –DAK “Fəxri Sədri”, Eliza xanım İsmayılovaya – DAƏ-İcraçı direktoru, Ailə, Uşaq və Qadın problemləri Dövlət Komitəsinin Sədri Hicran xanım Hüseynovaya və Komitənin şöbə müdiri Yeganə xanım Musazadəyə minnətdaram.

Kitabın ərsəyə gəlməsində arxiv materiallarından istifadə etməkdə köməyini əsiggəməyən və dəstək olan Dövlət Arxivinin Direktoru Sərdarov Emin Məmmədağa oğluna xüsusi minnətdarlığımı bildirirəm.

Çoxlu pul qazanmaq - **igidlik**, onu əldə saxlamaq - **müdrilik**,
ondan düzgün istifadə etməyi bacarmaq - **istedaddır**.

Bütün bu xüsusiyyətlər Ağa Musa Nağıyevin varlığında cəmlənmişdi.

Sayı hesaba gəlməyən möhtəşəm binalar tikdirən, Şollar suyunu
çəkdirən, yarımçıq qalmış Realnı məktəbin tikintisini başa çatdıran,
xəstəxana və mehmanxana tikintisinə vəsait ayıran bu insanın yalnız bir
düşüncəsi olub – tarixdə iz buraxmaq.

T Ə Ş Ə K K Ü R AMEA.....

Müəllifdən

Dəyərli oxucularım!

Sizi düşünüb, qələm aldım əlimə. Ürəyimin döyüntülərini,
keçirdiyim həyəcanları sizlərin ixtiyarındayam. Əminəm ki, gözləriniz
tərəzi, ürəyiniz vicdanlı olmaqla, düzə-düz, əyriyə-əyri deyəcəksiniz.

Düşündüm ki, etdiklərimi- az bilib, amma çox gördüyüm işləri,
babam -Ağa Musa və atam Fərəc Nağıyevlərin talelərini araşdırmaqla
zərif çiyinlərimdə daşdığı yükün ağırlığından deyil, bu ağırlığın
altında əzilmədiyimi və əməllərimdən həzz aldığımı sizlərə
çatdırmasam, böyük səhvə yol vermiş olaram.
Bunları qarşıma məqsəd qoyub, yazdım.

Etdiklərimə rəğmən şöhrət qazanmışam. Artıq sadəcə Dilarə
deyiləm. Dilarə Ağamusa deyərək, mənə müraciət edirlər.

Qeyrətli - cəfakəş nəvə, dəyərli övlad, zəhmətkeş - aslan ürəkli
qadın, əjdaha - aslan bibi... titullarını qazandım bu illərdə.

Bakının 11 milyonçusunun izlərinə bu gün də rast gəlmək
danılmaz bir faktdır. Onlar çəkdikləri su kəməri, ucaldıqları binaları,
gördükləri xeyirxah əməllərilə hər zaman yada düşürlər.

Bu gün ruhların izi, söz və əməllərin yaddan çıxan anlarını arxiv
sənədlərinin işığında yorulmadan axtarıb, araşdırıram.

Çalışdığım Ağa Musa adına layiq nəvə olmaqdır.

100 bina tikəcəyinə qərar verən Ağa Musanın - İstiqlaliyyət
küçəsində ucalan binalardan ən yüksəkdə duran və vaxtı ilə ilk
Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti xüsusiyyəti daşıyan “İsmailiyyə” binası,

həmin küçədə ucalan “Realnı məktəb” - özünəməxsus gözəlliyini bu günədək qoruyub saxlaya bilmişdir.

Bakı milyonçuları arasında 98 bina tikmək yalnız Ağa Musa Nağıyevə mənsub olduğunu xüsusi qeyd etməyi vacib sayıram.

Təsəllimi - Ağa Musanı “Nurlu əməllərin sönməyən işığı” kimi görməklə tapdım.

Baba adını XXI əsrdə yaşatmaq məqsədilə **Ağamusa** təxəllüsünü götürdüm.

Deyirlər ki, “Ot kökü üstə bitər”. Bu nəslin davamçısı olaraq çalışıram ki, cəmiyyətdə layiqli yer tutam.

Haqqında eşitdiklərimi və düşündüklərimi həyata keçirdikcə “**Musaman**” (Musa xəstəsi) xəstəliyinə tutulduğumu hiss edirəm.

Babam xalq üçün çalışıb. İnanıram ki, onun qiymətini qədirbilən xalqı mütləq verəcək! Düşünürəm ki, onun etdiklərini anlamaq üçün bir dəqiqəlik sükut bəs edər. **Yalnız bircə dəqiqəlik müqəddəs sükut!**

ZAMANLA BÖYÜYƏN İNSAN (redaktordan ön söz)

Ziddiyyətli, sevincli – kədərli və faciəli həyatı bütövlükdə doğma xalqının tarixi və mədəniyyəti ilə bağlı olub xeyriyyəçi-milyonçu Ağa Musa Nağıyevin.

XIX əsrin sonlarında, XX əsrin əvvəllərində neftə artan tələbat Azərbaycan milli burjuaziyasının təşəkkülünə səbəb olur. Onların malik olduqları var-dövlət həmin dövrün bəzi hökmdarlarının xəzinələrində olduğundan da artıq idi.

Dünənədək heç kimin tanımadığı, saymadığı sadə insanlar qısa müddət ərzində varlandılar. Sanki hansısa bir sehirbaz Hacı Zeynalabdin Tağıyevi, Ağa Musa Nağıyevi və bir çoxlarını milyonçuya çevirdi.

Bu milyonçuların üzərinə sanki tarix vacib bir vəzifə qoydu – xalqını maarifləndirmək missiyasını. Lakin onların arasında pullarını zinət əşyaları almağa sərf etməyə üstünlük verənlər də tapıldı. Bəziləri isə maarifləndirilmənin əhəmiyyətini dərk edərək, təhsilin inkişafına vəsait buraxdı.

Neft sahibkarı Ağa Musa Nağıyev belə vətənpərvər sırasına daxil oldu.

Onun və digər mesenatların əməyi və milyonları sayəsində Azərbaycanda qısa müddət ərzində bütöv bir ziyalılar nəslı təşəkkül tapdı.

1917-ci ildə Azərbaycanda mesenatlığa müvəqqəti olaraq son qoyuldu. Ağa Musa Nağıyev kimilərin - milli burjuaziya nümayəndələrinin üzərinə “xalq düşməni” damğası vuraraq təqibə məruz qoydular.

Lakin “bütün sirlər nə vaxtsa aşkar olur”- deyiblər.

Sosializmin dağılması ilə keçmiş düşmənlər qəhrəmanlara, sosialist inqilabının qəhrəmanları isə milli xainlərə çevrildi.

Ağa Musa Nağıyev ilə eyni vaxtda Sovet Ensiklopediyasında “geniş” yer verilmiş Gülbekyan adlı bir mesenat da fəaliyyət göstərmiş. Vətəninə heç vaxt yaşamayan mesenat həyatını İraq, Fransa, Avstraliya və Rusiyada keçirməsinə baxmayaraq, müstəqillik qazanandan sonra xalqı ilk tədbiri onun adının əbədişəşdirilməsini keçirmək olmuşdur. O vaxtdan Yerevanın mərkəzində heykəli qoyulmaqla bərabər, adına küçə də verilib.

Bəxt, tale, qismət deyilən anımlara inanmayanlara bir məsləhətım var: Neft milyonçusu Ağa Musa Nağıyevin həyat tarixçəsinə nəzər salsınlar. Çünki şaxtanın bıçaq kimi sümüyə işlədiyi qış axşamlarının birində dünyaya gəlmiş Ağa Musanın milyonları sonradan başına gələn hadisələrin qarşısını ala bilməyəcək. Bu həmin gün onun alnına yazılmış tale qisməti imiş.

Tanrı onu kiçik yaşlarından özündən böyük yükün altına yıxır. Zəhmətinin bəhrəsini – yalnız çörəyə və qəndə çatan pulu qazanıb, ona möhtac olan ailəsinə köməkdə görür. Uşaqlığını unudur.

Sonradan xeyirxahlığı, ziyalı təfəkkürü ilə zəmanəsinin mesenatları arasında özünəməxsus yer tutanlardan olur.

“Zamanla böyüyən insan” - Ağa Musa Bakının simasına çevrilir.

XX əsrin əvvəllərində Bakının daha çox ehtiyac duyduğu sahələrin dirçəlişi, xalqın tələbatını ödəmək baxımından məşhur mesenatın həyata keçirdiyi tədbirlər bu gün fəvqəladə zəhmətin və xalqa bağlılığın təzahürü kimi diqqəti cəlb edir.

A.M.Nağıyevin qazandığı sərvətin ölçüsü hesaba gəlməzdir. Onun ictimai fəaliyyətini öyrəndikcə, xalq onu daha çox qiymətləndirir.

Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Ağa Musa Nağıyev kimi xeyriyəçi-milyonçulara “istismarçı-kapitalist” damğası vurulur. Bunun nəticəsidir ki, milyonçu dünyasını dəyişdikdən sonra vəsiyyətinə rəğmən Kərbəla ona qismət olmur.

Keçmişimizə hörmətlə yanaşmaq, Azərbaycanın tarixini, onun dəyərli səhifələrini övladlarımıza, gələcək nəslə ötürmək hər birimizin borcudur.

Dilarə xanımın bu mövzuya müraciət etməsi və zaman məsafəsində qazandığı nailiyyətləri, onun vətənpərlik husslərindən, humanizmindən, incə, nəcib duyğularından irəli gəlir. Xeyriyyəçilik prinsipləri ilə tanınan, insanlara maddi və mənəvi dayaq olan bu xanımın ürək genişliyi onun ətrafında olan insanlara sevgi hissini aşılayır.

O, xalq üçün yaşanan ömrün davamçısı olaraq məsuliyyət və qətiyyəti gündəmə gətirib.

Onun yazdığı hər bir fəsildə Azərbaycanın dövlətçilik prinsipləri, onun coğrafiyası, tarixi, tanınmış simaların portret cizgiləri əsas xətt olaraq tədim olunur. Buradakı hər iz tariximizin bir parçası, yaşanılan illərin əks-sədasıdır desək, fikrimizdə yanılmarıq.

Neçə əsirlik tariximizi “ Daş kitabə”lər vasitəsilə bizlərə əxz etməkdir onun məqsədi.

Kitabı oxuyarkən, Dilarə xanımın bu sahədə etdiklərinə nəzər saldıqda, artıq onun saldıği ləpirlərini görmək olur.

Akademik, professor
Arif Həşimov

UNUDULMUŞ UNUDULMAZLAR

Ötən əsrin əvvəllərində varidatına görə məşhurlaşan 11 Bakı milyonçusu arasında birincilik qazanmış Ağa Musa Nağıyevə Sovet hakimiyyəti illərində “İstismarçı kapitalist” damğası vurulmuşdu. Hətta bəzi araşdırmalar bu kapitalistlər haqqında yazanda da nədənsə Ağa Musanın ünvanına “xəsis” deməkdən çəkinmədilər. Halbuki, onun gördüyü xeyirxah işləri, tikdirdiyi binaları və digər qeyri –adi savab əməllərini saf-çürük etdikcə başqa cürdüşünürsən.

O, xalqına, millətinə nə dərəcədə xidmət etmək mümkünsə, hamısını bacarırdı. Bəlkə də taleyin qəzaü-qədərinə düşər olmasaydı, Ağa Musa Nağıyev daha nələr yaradacaqdı. Təəssüf ki, bu cür güclü və tərəqli bir şəxsiyyətin fəaliyyəti, doğma xalqına göstərdiyi xidmət uzun müddət kölgədə qalmışdı. Halbuki onun

təkcə Bakı şəhərində tikdirdiyi 98 bina (arzusu 100 olub) tariximizin daş yaddaşındadır. Bu yadigarların hər naxışında neft milyonçusunun saf əməlləri, vətənpərvərliyi, milli təəssübkeşliyi sükuta dalır.

Əslində, Ağa Musa Nağıyev böyük ürək sahibi və nəcib insan idi. Belə bir ifadə var ki, halal surətdə varidat qazanmaq **bacarıq**, onu qoruyub saxlamaq **müdrilik**, ondan düzgün istifadə etmək **istedaddır**.

Ağa Musa Nağıyevdə bu məziyyətin üçü də cəmləşmişdi. Onun haqqında olan xatirələrdən, arxiv materiallarından öyrənirik ki, Ağa Musa Nağıyev “xəsis” yox, sadəcə qənaətcil idi. Pulunu hara və nəyə xərcləməyi dəqiq hesablaya bilirdi.

Milyonçunun nəvəsi Dilarə xanım ilə söhbət zamanı təqdim etdiyi sənədlərdən bir Vətən övladının, unudulmaz Bakı milyonçusunun çox işıqlı obrazı boylanır. Töhfələrinin sayını sıralayan rəqəmlərin, faktların arxasında fenomen bir şəxsiyyətin dəyərli xidmətləri dayanır.

Əgər Ağa Musa Nağıyev tərəfindən tikilən və Bakı memarlığının qızıl fonduna daxil olan binaları saysaq, uzun bir siyahı əmələ gələr.

Bakıya bir klassikalıq gətirən, onun hüsnünə Qərb və Şərq memarlıq koloritini bəxş edən onoqrafiyada qeyri-adi gözəl binaların əksəriyyətini Ağa Musa Nağıyev tikdirmişdir. Bu gün Komitə və Nazirliklərin yerləşdiyi binalar onun yadigarlarıdır. 28 May küçəsində yol boyu sıra ilə düzülmüş, memarlıq üslubu ilə seçilən binaların demək olar ki, əksəriyyəti Ağa Musa Nağıyevin təşəbbüsü ilə inşa olunmuşdur. Təkcə Bakıda deyil, başqa şəhərlərdə də məscidlər tikdirən Bakı milyonçusu digər dinlərə sitayiş edənləri də unutmurdu. O, “Kırxa” və “Sinaqoq”un tikilməsinə vəsait ayırıb.

Deyilənlərə görə, əgər XX əsrin binalarından Morozovun Moskvadakı mülkünü dünya incəsənətinin keçid dövrünün ixtirası hesab etmək mümkünsə, Azərbaycanda bu şərəf “İsmailiyə” qotikasına (saray) görə Ağa Musa Nağıyevə ünvanlanır.

Bir faktı da xatırladaq ki, Bakıya Şollar suyunun çəkilmə xərcinin xeyli hissəsini Ağa Musa Nağıyev ödəmişdi. Maarifçilik məqsədilə həyata keçirdiyi işlərin və bu yolda verdiyi ianələrin sayı-hesabı yox idi.

Bakının ilk neftxudalarından olan mesenat, milyonçu “xəsis” (anlamaq olmur ona bu damğanı hansı ürəklə vurublar) Ağa Musa Nağıyev böyük səxavətlə imkansız ailələrin dayağı olub. Dilarə Nağıyeva təəssüflə söyləyir: “Şükür, indi Hacı Zeynalabdin Tağıyev barəsində ədalət bərpa olunub, amma hələ də Ağa Musa Nağıyev haqqında bunu tamamilə demək mümkün deyil”.

Artıq Azərbaycan müstəqil dövlətdir. Ona görə də xalqımız öz oğullarının, millət üçün yaşayan talesizlərin həyatını bilməli, fəaliyyətlərindən xəbərdar olmalıdır. Bu faktdır ki, Ağa Musa Nağıyev Bakının iri neft maqnatları arasında Nobel qardaşlarından sonra ən varlı və ən mötəbər milyonçu kimi tanınmışdı.

Samançı oğlu Ağa Musa, 11 yaşından hantallıq edərək əlinin qabarı ilə qazandığı pulun hesabına 49 yaşında milyonçuya çevrildi. Atası oğlunun varlandığını gördükcə nəsiyət edir ki, ömrü durduqca bina tikdirsin. 100 bina tikdirməyi qarşısına məqsəd qoyan Ağa Musa təəssüf ki, 98 bina tikdirə bilir. 1918-ci ildə ermənilərin Bakıya hücumu zamanı onların “İsmailiyyə” binasını topa tutmasına dözə bilmir. 1919-cu ildə 70 yaşında vəfat edir.

Əslində bu xeyirxah milyonçumuz da erməni terrorunun güdazına gedir. Ölümündən sonra bu iman sahibi dəfələrlə gordan edilib. Dilarə xanımın söylədiklərindən aşkar olur ki, 1938-ci ildə Dağüstü parkda Kirova heykəl qoymaq istəyənlər Çəmbərəkənd qəbiristanlığını dağıdıblar. Təkrar dəfn faciəsi də buradan başlayır... Yalnız 1998-ci ildə xeyirxah insanlar tərəfindən Ağa Musa Nağıyev dördüncü dəfə dəfn edilərək, üstündə İsmailiyyə binasına bənzər məqbərə qoyulur.

O zaman Dilarə xanımın babasının ruhuna söylədiyi pıçıltıları: - “Sən öz doğma Vətəninədən, rahat yat. Biz səni unudulmağa qoymarıq” – insanda təəccüblə bərabər rəhm oyadır.

Ağa Musa Nağıyevin taleyi çox acılara tuş gəlmişdi. Hər iki övladını erkən yaşlarında itirmişdi. Çəkdiyi dərdlərə görə də Ağa Musa Nağıyev Bakıda xəstəxana şəkəsinin genişləndirilməsinə, bu yöndə binaların tikilməsinə xüsusi diqqət yetirmişdi.

Fələyin qədərinə dözə bilməyən, övladsızlığı ona ağır olan bu qeyri-adi milyonçu - qardaşı Ağa Əlinin yeni doğulan, sayca beşinci oğlunu övladlığa götürür. Adını Fərəc – mənası “kədərdən sonra sevinc gələr” qoyur.

Fərəcin milyonçu vərəsəsi olması sonradan ona ağır bir tale bəxş edir. Ağa Musanın vəsiyyəti Kərbəladə İsmayıl oğlunun yanında dəfn edilmək olsa da, totalitar rejim imkan vermədiyindən, sonradan onu Kərbəlaya aparmaq ümidi ilə doğmaları cəsədini Çəmbərəkənd qəbiristanlığında “əmanət” kimi torpağa tapşırır.

Amma baş verən dövgələr arzuları yarımçıq qoyduğu kimi, bir çox ocaqları da qəfildən söndürdü.

Milyonçunun oğlu Fərəc Nağıyev Teatr Texnikumunun aktyorluq, rejissorluq və rəssamlıq fakültələrini bitirməsinə və çoxşaxəli ixtisaslara

viyələnməsinə baxmayaraq, kapitalist övladı olması taleyinə ağır bir zərbə vurdu. Uzun illər sürgün həyatı yaşadı.

Ötən əsrin ortalarında Vətənə dönmən Fərəc Nağıyev yenə sənətlə məşğul olur, bir sıra filmlərə çəkilir. Maraqlı şeirlər yazır, bir sıra tamaşalara bədii tərtibat verir.

Bütün bunlara baxmayaraq, nəslə, nəcabətilə bağlı dodaqları kilidlənmiş Fərəc, yalnız ömrünün sonunda atası Ağa Musa Nağıyevin adını çəkərək xarici banklarda varidatı olduğunu bildirir.

Bu gün İqtisad Universitetinin akt zalında bu məşhur milyonçunun və oğlu İsmayılın portretləri asılıb. Təhsil alan tələbələr, çalışan müəllimlər hər gün bu iman sahiblərini ehtiramla yad edirlər.

Tikdirdiyi xəstəxanalardan biri 1992-ci ildən Ağa Musa Nağıyevin adını daşıyır.

Dilərə Nağıyevanın böyük cəfəkeşlik və övlad yanğısı ilə illər uzununu arxivlərdən, yaddaşlardan topladığı xatirələr, faktlar əsasında "Xalq üçün ömrünü şam kimi əridən..." adlı kitabında məşhur milyonçunun həyatından, millət üçün gördüyü işlərdən söhbət açılır.

Düşünürəm ki, Ağa Musa Nağıyevin haqqının qaytarılması uğrunda aparılan mübarizəyə dəstək verilməlidir. Bunu bizdən Ağa Musanın əməl sahibi olması tələb edir. Ağa Musa Nağıyev heç zaman tarixdən silinməyəcək.

Əslində Ağa Musa Nağıyevin yaxşılıqlarının, faydalı işlərinin üzərindən qəsdən xətt çəkilib. Uzun illər kölgəsini qaralayıblar.

Milyonçu Şəmsi Əsədullayev müflisləşərək ağır vəziyyətə düşüb, özünü öldürmək qərarına gələndə, ona öz varidatı ilə kömək göstərən məhz Ağa Musa Nağıyev olur.

Deyirlər ki, ianə toplayarkən oğlu İsmayılın atasından çox pul verdiyini soranlara "mən samançı oğluyam, o isə milyonçu". Çünki onun milyonlara necə çətinliklərlə sahib olması heç zaman yadından çıxmırdı. Maraqlıdır ki, bütün ömrü boyu, hətta varidatını saymaq mümkün olmayan məqamlarda da tikdirdiyi binaların üzərinə də bu işarələri əks etdirib. Ağa Musa saman satan oğlu olduğunu, vaxtı ilə limanda hantallıq etdiyini nə unudub, nə danıb.

İsrafçılıqdan və yersiz xərclərdən boyun qaçıran Ağa Musa, pulunu sağa-sola sovuran oğlu İsmayıl baxıb deyirdi: "Atam-atam, mən o, ola bilmərəm, görün o, kimin oğludur"?

Ağa Musa həm ciddiliyi ilə, həm də özünəməxsus atmacaları və zarafatları ilə hamıdan seçilirdi. O, bütün suallara yumorla cavab verirdi.

Deyilənə görə çəkməsini silənə bir qəpik verən Ağa Musaya çəkməçi:“Ağa,filankəs də bir qəpik, sən də sualına, üç qəpik versəm,qədrimi biləcəksən”,deyib.

Hazırcavablığı, müdrikliyilə bağlı el arasında dolayan rəvayətlərdə Ağa Musanın necə böyük ağıl və idrak sahibi olduğu aydın duyulur. Rəvayətlərdən birində danışılır ki, hətta onu oğurlayanlara Ağa Musa tələb olunan pulun hamısını verməyəcəyini bildirərək deyib: “Əgər öldürsəniz, heç onu da almayacaqsız”.

Dilarə xanımın danışdıqlarından aydın görünür ki, Ağa Musa 11 yaşından belini palan döyə-döyə halal zəhmət sayəsində milyonçu olmuşdur. O,nahaqdan deməzdi ki, zər qədrini zərgər bilən kimi, pulunun da qədrini bilən varlana bilər.

Tikililərilə hətta Bakı milyonçularını lərzəyə gətirən Ağa Musanın nəslinin başına gələn zülmün həddi olmayıb. Nəinki yaxın adamlarını, övladlarını, hətta ən uzaq qohumlarını da Vətəndən sürgün ediblər, zindanlara atıblar, qətlə yetiriblər. Ədəbiyyatda mənfi obrazını yaradaraq karikaturasını çəkiblər.

Nəşini bir neçə dəfə gordan ediblər. Gördükləri işlərin, xeyirxahlıqların üstündən xətt çəkərək az qala süni gülüş hədəfinə çevirməyə çalışıblar.

Amma həqiqət deyilən bir inci var ki, min arşın quyunun dibinə salınsa da, nə vaxtsa üzə çıxır. Günəşin üzündən qara buludun çəkilişi vaxt yetir. Bax onda deyirlər ki, hər dövrənin bir gərdişi var!

“Azərbaycan” Rəsmi Qəzetinin
şöbə müdiri, Yazıçı-publisist,
Flora Xəlilzadə

BAKINI QURUB – YARADAN NEFTXUDALAR

Tarix zaman-zaman görkəmli şəxsiyyətlər yetişdirib, onlar: Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Ağa Musa Nağıyev, Şəmsi Əsədullayev, Murtuza Muxtarov, Alfred Nobel, Əjdər bəy Aşurbəyov, İsabəy Hacınski, Hacı Əhədulla Eldarov, Kərbəlayi Abdulla Zərbəliyev, Alfons Rotşeld, Teymurbəy Qulubəyovdur.

Çox qəribədir ki, hamısını bir tale müşahidə edib. Sadə ailənin övladları, savad görməyib, fəhləlikdən həyata atılanlar.

Bakı yalnız nefti, tarixi-memarlıq abidələri, bənzərsiz Xəzəri və Abşeronu ilə deyil, həm də neftxudaları - milyonçuları ilə tarixləşən şəhərdir. Hətta 70 illik Sovet rejimi onların üstündən xətt çəkə bilmədi. Bu da ondan irəli gəlir ki, həmin şəxslər bütün məqamlarda minilliklərini saxlaya biliblər. İndi həmin milyonçuların adları xalqımızın qürur mənbəyidir, desək yanılmarıq. Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Ağa Musa Nağıyev, Şəmsi Əsədullayev, İsa Bəy Hacınski və digər milyonçular bütün göstəriciləri ilə milli sahibkar olduqlarını təsdiqləyiblər. Yalnız bolşevizmin qara yeli Azərbaycanda əsməyə başlandıqdan milyonçuların varidatları əllərindən alınmış, onların nəsilərindən olan başpapaqlılar ya güllələnmiş, ya da sürgün olunmuşdu. Bakıda qalan arvad-uşaqları isə bilərəkdən səfil gününə salınmışdı.

Çağdaş zamanımızda həmin milyonçuların davamçıları barmaqla sayılacaq saydadır.

Hacı Zeynalabdin Tağıyev (1823 -1. 09. 1924)

Azərbaycanın ticarət sənaye-maliyyə burjuaziyasının yuxarı dairələri içərisində ən koloritli, ən nüfuzlu simalardan biri olmuşdur. Hacı Zeynalabdin Tağı oğlu Tağıyev 1823-cü ildə Bakının Mərdəkan kəndində anadan olub. O, min bir zəhmətlə, əziyyətlə boya – başa çatmışdı. Əmək fəaliyyətinə palçıq daşıyan kimi başlamış, sonra daş yonan, daha sonra bənnalıq sənətinə yiyələnmiş, Yaxın Şərqdə, Avropada tanınan məşhur milyonçu - mesenat səviyyəsində də yüksəlmişdir.

Hələ yetkinlik yaşlarında xırda manufaktura alveri edən Hacı Zeynalabdin, az sonralar ağ neft istehsalı ilə məşğul olan ilk azərbaycanlılardan birinə çevrilir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinə kiçik ticarətdən başlamış, iki qazanlı ağ neft zavodunun sahibi olmuşdu. Sonradan neft sahəsində çalışan tacirlər arasında məşhurlaşmışdı.

1871-ci ildə yaratdığı “**H.Z.Tağıyev**” neft sənaye firması 25 il ərzində nəhəng neftçıxarma müəssisəsinə çevrilmiş, firmanın istehsal etdiyi neftin miqdarı 7 mln. puda, kerosinin istehsalı isə 2 mln. puda çatmışdı. Bu firmanın bütövlükdə Azərbaycanın neft sənayesinin inkişafına böyük təsiri olmuşdu. O, neft bazarındaki konyukturaları dərinlən araşdırma bilən neftxuda idi.

Hacı Zeynalabdin Tağıyev 1900-cü ildə “**Fəxri vətəndaş**” adına, 1910-cu ildə isə “**Zadəgan rütbəsi**”nə layiq görülmüşdür.

Ömrü boyu xalqın xoşbəxtliyini düşünən Hacı Zeynalabdin, məmləkətində yaşayan hər kəsi savadlı, mədəni, azad, varlı və xoşbəxt görmək arzusunda idi.

Hacı Zeynalabdin Tağıyev millətin bəxtinə, taleyinə doğulmuş bir insan olub. Onu son yüzilliyin hadisəsi adlandırıblar. Son nəfəsinə qək atasının təmiz və pak adı uğrunda cəmiyyətlə tək bətək döyüşə girişən Sara xanımın fədakarlığı çoxlarını heyrətə salmışdı. Sara xanım haqqın, ədalətin tənənəsini, xoşbəxt sonluğunu görürdü. Və bu yolu o, nə az, nə də çox, düz 90 il keçdi.

Neft sənayesi sahibkarı, mesenat və maarifçi Hacı Zeynalabdin Tağıyev doğma xalqı qarşısındakı xidmətləri ilə bu gün də yaddaşlardadır!

Ağa Musa Nağıyev (1849-4. 04. 1919)

Azərbaycan milli burjuaziyasının nəhəng və görkəmli nümayəndələrindən olub. 1849-cu ildə Bakının Biləcəri kəndində saman satmaqla məşğul olan Hacı Nağının ailəsində dünyaya göz açmış, yük daşımaqdan (hambalçılıq) böyük firmanın sahibliyinə çatanadək ağır bir həyat yolu keçmişdi. Neftin və işgüzarlığının istedadı hesabına milyonçu olmuşdu.

Sonradan ona uğurlar gətirəcək kiçik torpaq sahəsi - əslində Allahın Ağa Musaya etdiyi hədiyyə idi. Çünki Ulu Yaradan bu yoxsul ailənin

sədaqətini, namusunu, dolğunluğunu, qardaşların bir-birinə, ata-anaya olan məhəbbətini görüb, bu halal ailəyə öz qismətini göndərmişdi. Onun əsl nəcabətini, kökünü, ailə fəxarətini binalarının üzərindəki Ağa Musa Nağıyev firmasına məxsus emblema – “**Venzel**” (daş kitabə) təsdiq edir. Bu venzələr öz gözəlliyi və mənə etibarilə diqqət cəlb edir. Kənarlarında saman çələngi, ortada hambal şələsi və üzərində “**MN**” və ya “**AM**” təsvir olan yazının önündən həyəcansız keçmək mümkün deyil. Milyonçu bununla keçmişini unutmadığını təsdiqləyirdi. Onun imzası – venzeli xeyriyyəçilik modeli olaraq binaların üzərində qalmaqda davam edir.

Sahibi olduğu “**Neft firması**” 1908-ci ildə rekord həcmdə neft çıxarır. 13mln. puda yaxın xam neft - bu rəqəm Azərbaycanın neft firmaları arasında ən yüksək göstərici olmuşdur. Hər il 25 müsəlman qızının ibtidai sinifdə oxuması üçün iri məbləğdə ianə verir. Tikililərinin sırasında Realnı məktəb və dörd xəstəxana xüsusi diqqət cəlb edir.

Arxitektura binaları ilə Azərbaycanı dünyaya tanıtdıran Ağa Musa olur. 28 may küçəsini bu gün də onun nəhəng binaları bəzəyir. Bu tikililər şəhərimizin ən dəyərli memarlıq abidələrindəndir.

Oğlu İsmayılın xatirəsinə həsr etdiyi - qotik üslubda tikdirdiyi – binaları içərisində şah əsər sayılan “**İsmailiyyə**” binası (1908-1913) öz harmoniyası ilə bir simfonik əsər təsəvvürü yaradır. Bu bina Ağa Musanın ixtirasıdır. Venesiyalı Qotikası Bakının ümumi mənzərəsinə islam dini üslubunda bədii təsviredici tarixi formada yerləşdirilmişdir. Bina 1913-1920 illərdə ilk “**Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti**” missiyasını yerinə yetirmişdir.

Tikdirdiyi mədəni məişət obyektləri, himayəyə götürdüyü yüzlərlə yoxsul ailə, 35 yoxsul ailə başçısının vəsiyyətinə əməl edib, dəfnələrini Kərbəlada keçirən, şəxsi vəsaiti hesabına oxutduğu soydaşlarımız diqqətə layiqdir. Bakıya və eləcə də Qara şəhərə həyat rəmzi sayılan Şollar suyunun çəkilməsində böyük məbləğ sərf etmişdir. Bütün bunlar Ağa Musanın xeyirxahlığının sübutudur.

Tikdirdiyi **98 bina** Bakının möhürünə çevrilib. Ağa Musa Nağıyev Nobel qardaşlarından sonra, Bakının iri neft maqnatları arasında ən varlı və ən mötəbər insan kimi tanınırdı.

Deyilənlərə görə mən də babamın fəaliyyətinin aşkarlanmasında, itirilmiş haqqının qaytarılmasında, yaqddaşlardan silinməyə doğru gedən faktarı işıqlandırmaqda xeyli iş görmüşəm. Onu “Kərbəla” həsrətindən xilas etmişəm.

Ən əsası, Ağa Musa Nağıyev – Bakı su kəmərinin - Şollar suyunun çəkilişinə küllü miqdarda vəsait ayırmışdı. “İsmailiyyə” sarayı kimi milli memarlıq incisi tikdirmişdi!

Şəmsi Əsədullayev (1840-1913)

Bakının Əmircan (Xilə) kəndində kasıb bir ailədə dünyaya göz açıb. Araba sürməklə məşğul olan Şəmsi Əsədullayev taleyin hökmü, Bakı neftinin ecaskar qüdrəti, neft sahəsində canlanmanın hesabına milyonçuya çevrilir. İllər ötdükcə ağılı, zəkası, bacarığı və işgüzarlığı ilə neft səltənəti olan Bakının varlı sərvətdarlarından biri kimi məşhurlaşır. Şəmsi Əsədullayev- Allah adamı, səxavətli, insanın fərasətinə qiymət verən insan olub. Doğma şəhərində neçə-neçə yaraşığı binalar tikdirmişdir. Onun tikdirdiyi mülklərindən birində hazırda Rusiya Federasiyası Xarici İşlər Nazirliyinin kolleci yerləşir.

Əhali onu Bakının “Qara qızıl”ını dünya bazarına ixrac edən Nobel qardaşlarının qənimi kimi tanıyırdı.

Ş.Əsədullayev Rusiyada, Türkiyədə, İranda, Polşada Nobellərin kontorları ilə yanaşı ticarət müəssisələri açır, nefti onlardan ucuz qiymətə sataraq, yadelli milyonçuların alış-verişinə mane olardı. Qızıldan qiymətli Bakı neftinin ixracı ilə əlaqədar Şəmsi Əsədullayev ömrünün 20 ildən çoxunu doğma yurddan kənardə keçirir. Peterburq və Moskva azərbaycanlı neft milyonçusunun çox sevdiyi şəhərlər idi. O, çar sarayının bir sıra yüksək rütbəli əyanları ilə sıx əlaqə saxlayırdı.

Bakıda və ondan çox-çox uzaqlarda məşhurlaşan nüfuzlu neft sahibkarı Şəmsi Əsədullayevin qazılan buruqlarından birinin vurduğu güclü fontan nəticəsində ətraf ərazi nəhəng “Qara qızıl” dənizinə çevrilir. O quyuyu ki, hər gün 10 min ton neft vermiş, Bakının neftçixarma sənayesinin tarixi salnaməsinə düşmüşdür. Sonradan bu yerdə “xatirə” daşı qoymuşlar. Onun xüsusi “**Neftdaşıma donanma**”sı olmuşdu.

Şəmsi Əsədullayevin dəniz və çay gəmiləri bütün Xəzəri və eləcə də Volqanı dolaşardı.

Murtuza Muxtarov (1855-1920)

Ən aşağı sosial təbəqədən çıxmış, fəhləlikdən – ustayadək, sonra isə şəxsi firma sahibinə çatanadək həyatda çətin bir yol keçmişdir. Murtuza Muxtar oğlu Muxtarov 1855-ci ildə Bakının Əmircan (Xilə) kəndində dünyaya göz açıb. Uşaq yaşlarından neft mədənlərində fəhləlik edər, hər gün Əmircandan Zabrata qədər piyada yol gedərdi. Onun işə həvəslə yanaşdığını görən neft mədənlərinin sahibkarı Martov ona mexaniki alət və cihazların sirrini öyrədir. Sonradan Murtuza Muxtarov əldə etdiyi qazanc hesabına hətta həmin sahibkarın mədən emalatxanasını da alır.

Belə bir ömür yolunu keçmiş Murtuza Muxtarov, adi fəhləlikdən neft milyonçusu səviyyəsinə qədər ucalır. Neft sahibkarlığı tarixində onun adı neftayırma texnologiyasının inkişafı ilə bağlıdır. O, 1895-ci ildə təkmilləşmiş zərb ştanq üsulu ilə qazma dəzğahı yaradır. Yaratdığı **“Podrat qazma”** kontorunun Bakının Balaxanı, Suraxanı və Sabunçu rayonlarında neft quyularının qazılmasında böyük rolu olub. Bir neçə il sonra Murtuza Muxtarov Bibi Heybətdə **“Qazma avadanlığı zavodu”**nu tikdirir. Zavodda istehsal olunan avadanlıqlar xaricə ixrac olunur. Bu zavod Azərbaycanda və bütövlükdə Çar Rusiyasında neft avadanlıqları istehsal edən ilk müəssisə idi.

Diplomsuz neft mühəndisi kimi tanınmış Murtuza Muxtarovun texniki təhsili olmasa da, o, neft maqnatlarının içərisində neft yataqlarını və qazma işlərini dərinlən bilən mütəxəssis sayılırdı.

O, 1911-12-ci illərdə Venesiyadakı binaların arxitekturası üslubunda Bakıda möhtəşəm **“Səadət Sarayı”** binasını tikdirmişdir.

Elektrik enerjisinin qıtlığı olan dövrdə Şüvəlan və Mərdəkan kəndlərini enerji ilə təmin edib. Mərdəkanda **“Pirhəsən”** ziyarətghahında Axund Əbu Turabın qəbri üzərindəki günbəzi də o inşa etdirmişdi.

Onun min bir əziyyətlə Mərdəkanda yaratdığı bağ evi bu gün dünyanın tanınmış **“Dendrologiya parkı”** kimi fəaliyyət göstərərək, nadir bitki örtüyü və ağacları ilə məşhurdur.

1908-ci ildə Əmircan kəndində o illərdə analoqu olmayan, 47 metr hündürlüyündə **“Qoşa minarəli məscid”** tikdirir. İstanbuldan gətirdiyi - çəkisi 25 kiloqramdan artıq olan qiymətli kitabı- qızıl suyundan hazırlanan **“Quran”**ı da məscidə hədiyyə edir.

Yerli əhalinin təşəbbüsü ilə etdiklərinə rəğmən, 1991 –ci ildə Murtuza Muxtarovun nəşi Əmircan qəbiristanlığından məscidin həyatında torpağa tapşırılmışdı.

Murtuza Muxtarov - “Neft avadanlığı” istehsal edən ilk zavod yaratmışdı!

Alfred Nobel (1833-1896)

Tarixdən bəllidir ki, Nobellərin sahibkarlıq fəaliyyəti Azərbaycanın neft sənayesi ilə bağlıdır. Onların 1879-cu ildə əsasını qoyduqları **“Nobel Qardaşları Cəmiyyəti”** tez bir zamanda neft sənayesini öz monopoliyasına çevirir. Bu Cəmiyyət ölkənin ən gəlirli müəssisələrindən sayılır və onların nəhəng neft maqnatına çevrilmələrinə təkan verir.

1916-cı ildə bu Cəmiyyət - Abşeronda və başqa yerlərdə olan 150 desyatin neftlə zəngin torpaq sahələrini bir yerə toplayır. Həmin vaxtda bu güclü korporasiyanın təmiz gəliri - 42,3 mln. rubl təşkil edirdi. Cəmiyyətin təsisçisi Alfred Nobelin kapitalı, məsləhətləri və fəaliyyəti işlərin uğurla getməsinə köməklik edirdi. Ölümündən sonra onun var-dövləti 50 mln. franka yaxın idi.

Alfred Nobel – İsveç sahibkarı, kapitalının müəyyən faizini “Nobel mükafatı” təsis etmək üçün vəsiyyət etmişdir!

Əjdər bəy Aşurbəyov (1855-1921)

Qədim zadəgan nəslin –Aşurbəyovların nümayəndəsi idi. Bakının Mərdəkan kəndində anadan olub.

Əjdər bəy Aşurbəyov **“Neft sahəsindəki canlanma”** dövründə tanınmış neft sənayeçisinə çevrilmişdir. Əjdər bəy Aşurbəyov 5 böyük neft mədəninin sahibi olub. Onun hər bir mədəninə ildə 1 mln. pud neft istehsal olunurdu.

İcarəyə verdiyi quyulardan çıxarılan neftin dördüdə bir hissəsi ona çatırdı ki, bu da 1 mln. pud neft təşkil edirdi.

Kommersiya və sahibkarlıq işlərində Əjdər bəy Aşurbəyovun firması hədsiz inam qazanmışdı!

İsabəy Hacınski (1861-1919)

Azərbaycan kapitalının mühüm təmsilçilərindən biri idi.

Zadəgan nəslindən olan İsabəy Nacınski Bakıda anadan olub.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində o, Qara şəhərdə **“Kerosin zavodu”**nun, Abşeronda neft quyularının və torpaq sahələrinin sahibi olmuş, Bakının abadlaşdırılması sahəsində böyük işlər görmüşdür.

İsabəyin Qız Qalasının yanında tikdirdiyi **“Qartal yuvası”** (Orlinoye qnezdo) kimi bakılılara tanış olan bina şəhərin yaraşığına çevrilmişdi.

O, bir çox illər **“Hacınski-Bakı”** neft sənayesi və **“Ticarət Cəmiyyəti”** nin idarə heyətinin sədri, **şəhər Dumasının dlasnısı** olmuşdu.

İsabəy Hacınski – Bakı qradonaçalnikı yanında neft işləri üzrə kompaniyanın üzvü olub!

Hacı Əhədulla Eldarov (1873-1920)

1873-cü ildə Bakının Balaxanı kəndində kasıb ailədə dünyaya göz açıb.

XIX əsrin əvvəllərində Bakıda neft sənayesi sahiblərindən idi.

Hacı Əhədulla XIX əsrin əvvəllərində qardaşı ilə birlikdə

“Eldarov Qardaşları Kompaniyası” adlı neft firmasını yaratmışdı.

Firmanın kontoru Balaxanıda, qardaşlara məxsus neft buruqlarının yanında yerləşib.

“Eldarov Qardaşları Kompaniyası” firması neft işinin mühüm hərəkətverici qüvvələrindən olmuş, sahiblərinə böyük gəlir gətirmişdi.

Hacı Əhədulla Eldarov, Kompaniyanın qazancından xeyriyyə işlərinə sərf etmişdi!

Kərbəlayi Abdulla Zərbəliyev (1853 -)

XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində Bakıda tanınmış neft sənayesi sahibi idi. Kərbəlayi Abdulla hələ uşaqlıqdan atasının kiçik “**Kerosin zavodu**”nda sahibkarlıq işinə qoşulur. Sonradan ona miras qalan bu zavodu genişləndirir. O, Sabunçuda neftlə zəngin olan torpaq sahələrini alır. Kompanyonu ilə payçı kimi yataqların fəaliyyətinə başlayır.

“**K.A.Zərbəliyev**” firması kommersiya dairələrində böyük etibar qazanır. O, Bakı şəhər dumasının və “**Şəfa Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti**” idarə heyətinin üzvü idi.

Kərbəlayi Abdulla Zərbəliyev xatirələrdə məğrur, cəsur və sözündən dönməyən insan kimi qalmışdır!

Alfons Rotşild (-)

Bakıda neft sənayesinin güclü inkişafı xarici kapitalistlərin diqqətini özünə cəlb edir. Qısa müddətdə “**Xəzər -Qara Dəniz Nef Sənayesi Cəmiyyəti**” yaradılır. Cəmiyyəti idarə edən fransız bankiri Alfons Rotşild özü idi. Yeni yaranmış Cəmiyyətin imkanları geniş olduğundan, neftin istehsalı, emalı və ixrac edilməsinə xüsusi diqqət yetirilirdi. Cəmiyyətə aid olan quyulardan alınan küllü miqdarda neft, bu işgüzar insanın fikrini yeni satış bazarları axtarmağa yönəltdi.

A.Rotşildin kontoru vaxtı ilə Bakının mərkəzində - M.Muxtarov küçəsində Respublika Prokurorluğunun binasında yerləşirdi.

Alfons Rotşild kapital dünyasında samballı və nüfuzlu şəxsiyyət olub!

Teymurbəy Qulubəyov (1869 -)

O, Bakıda 1909-cu ildə neft buruqlarını və bir neçə kerosin – benzin zavodunu özündə birləşdirən “**Ticarət evi**”nin yaradıcılarından biri idi. Kompanyonu Məmmədov Nəcəfqulu bəy ilə iş birliyi qurmuşdur. Kompanyonlar emal olunan nefti Bakıdan Teymurbəyə məxsus olan gəmi və vaqon - sistemləri ilə daşıtdırıblar.

Teymurbəy Qulubəyovun geniş kontorlar və anbarlar şəbəkəsi olub. Sahibkarlıq fəaliyyətində ən çox **H.Z.Tağıyev** və **A.M.Nağıyev** ilə yaxınlıq edirdi. O, həmçinin Rusiya və xarici ölkə kompaniyaları ilə

geniş əlaqələr yaratmış və sonradan onların etibarlı tərəf müqabili olmuşdur.

Teymurbəy Qulubəyov sahibkarlıq fəaliyyətinə görə neft maqnatları arasında nüfüz qazanmışdı!

ONLARIN RUHU QARŞISINDA HƏR BİRİMİZ BORCLUYUQ

Bu böyük şəxsiyyətlərin böyüklüyünü tam varlığımızla dərk etmək, xalq üçün etdiklərinin əvəzini zərrə qədər də olsa qaytarmaq mümkün olmayıb. Amma bu olmalıydı.

Bu insanların etdiklərinin və onların ruhu qarşısında hər birimiz borcluyuq.

Bakının nefti hesabına milyonlar qazanan 11 şəxs- neftxuda olub. Onların hər biri kasıb ailədə dünyaya göz açıb. Sonradan milyonçuya çevrilən bu insanların talelərində qəribə bir oxşarlıq olub. Ən əsası - eyni nəslin nümayəndələri idilər.

Azərbaycan milyonçularından ən məşhuru, əməllərinə görə **“Millət atası”** adına layiq görülən **Hacı Zeynalabdin Tağıyev** İcərişəhərdə kasıb çəkməçi ailəsində dünyaya göz açmışdı.

Əmircanda anadan olan **Şəmsi Əsədullayev** gəncliyində kənd təsərrüfatı mallarını araba ilə şəhərə satmağa apararmış.

Biləcəriyədə kasıb bir ailədə dünyaya göz açan **Ağa Musa Nağıyev** atasının saman satmaqla ailəni dolandırmaqda çətinlik çəkdiyini görüb, limanda hambulq etmişdi.

Əmircan kəndində dünyaya göz açan **Murtuza Muxtarov** da gəncliyində araba ilə Bakıdan Tiflisə mal aparıb satarmış.

Kasıb ailədə tərbiyə görmələri, əməlləri, arzuları onların taleyinin ümumi cəhəti idi.

Savad ala bilmədiklərindən çəkinmədilər. Ancaq təmiz əməlləri ilə tarix yaratdılar.

Kasıbçılığın ağrı-acısını dadan bu çəxslər milyonlara sahib olduqdan sonra fəqir-füqarəyə əl tutmuş, gənclərin təhsil almalarına vəsait sərfləmişlər.

Bu insanlar demək olar ki, dünyadan da eyni vaxtda köçmüşlər. Yalnız Hacı Zeynalabdin Tağıyev uzun ömür yaşamışdır.

Kasıb ailədən olduqlarına, savad ala bilmədiklərinə baxmayaraq, şəxsi keyfiyyətləri və bacarıqları sayəsində cəmiyyətdə qazandıqları yüksək mövqedən hər zaman qürur duyublar.

Xalqın millət kimi formalaşmasında Bakı milyonçularının böyük rolu olmuşdur!

Məhz belə insanlar ali hisslərin işığında inamla addımlaya bilərdi. İnsan dünyaya göz açanda onun taleyi alın yazısı olur. Elə insanlar var ki, Ulu Tanrı ağıl-kamalından, elm-zəkadan başqa həm gözəl ünsiyyət qurmaq bacarığı, həm də vətəninin, millətinin qeyrətini, zəhmətini çəkmək, ürəkdən sevmək duyğusu verir onlara.

İnsan həyatda ali hisslərin işığında inamla addımlayır.

... Bəli, gedənlər özlərilə heç nə aparmır. Arşınla ölçülən ağdan başqa. Amma bu dünyada gördükləri xeyirxah işlər, yaxşılıq və bir də unudulmaz xoş xatirələr yadda qalır.

Vaxtilə neftdən qazandıqları varidatı xeyriyyə işlərinə, əzəmətli binaların tikintisinə sərf edən neft maqnatları özündən sonra əbədi ölməzlik qazanmışlar.

Onların qismətinə düşən ömür payını boş və mənasız yaşamadılar. Neftdən gələn sərmayəni xalqın maariflənməsinə, mədəniyyətinin və mətbuatın inkişafına, arxitekturasının gözəlləşməsinə, incəsənətinin şaxələnməsinə sərf ediblər.

**“İnsan olmağa tələsin, ömür vaxtdır.
Adam olmaq asandır, sadəcə
doğulmaq lazımdır”! (Qurani Kərim)**

GİRİŞ

Dünyada qədim neft diyarı kimi tanınmış Azərbaycanda neftin sənaye üsulu ilə hasilatı hələ XIX əsrin ortalarından başlamışdır.

1848-ci ildə Bakıda, Bibiheybət yatağında qazılmış quyulardan vuran neft Azərbaycanda “Qara qızılın” sənaye üsulu ilə çıxarılmasının əsasını qoymuşdur. Artıq 1899-cu ildə Azərbaycan, neft istehsalı ilə dünya miqyası üzrə neft hasilatının yarısını verirdi.

Neft sənayesinin inkişafı yerli sahibkarların böyük bir nəslini yetişdirir.

XIX əsrin axırlardan etibarən Azərbaycan ziyalılarının və sahibkarlarının səyi nəticəsində milli mədəniyyətin, təhsilin və səhiyyənin inkişafına kömək məqsədilə Xeyriyyə Cəmiyyətləri yaranmağa başlayır. 1905-ci ildən belə Cəmiyyətlərin sayı və fəaliyyət dairəsi xeyli genişlənir.

...Təsis fondunun əsasını varlı tacirlərin və sənayeçilərin verdikləri ianələr təşkil edirdi. Onların səyi nəticəsində ictimai binalar tikilir, gimnaziya və məktəblər açılır, milli teatr sənəti, səhiyyə, mətbuat inkişaf etdirilir. Parklar salınır, şəhərin su təchizatı yaxşılaşdırılır. İstedadlı gənclər Avropa və Rusiyanın ən yaxşı ali təhsil ocaqlarında təhsil almağa göndərilir.

Dövrün mesenatları sırasında nüfuzlu yer tutan **H.Z.Tağıyev**, **A.M.Nağıyev**, **Ş.Əsədullayev** və **M.Muxtarov** bu işlərdə fəal iştirak ediblər. Onlar əməllərilə tarix yaradıblar.

DÜNYANIN MALI DÜNYADA QALAR

Min əziyyətlə qazanılan dünya malını heç kim nahaq dünyadan haqq dünyaya aparmayıb. Qalan yalnız yaxşı ad, yaxşı əməllər, tikilib yaradılan, xalqın, elin-obanın xidmətinə verilənlərdir. Lakin hərdən tarixin ədalətsizlikləri ilə üzləşirik. İnsanın gördüyü böyük işlər arxa plana keçir. Bəzən bilərəkdən unutturulur, əvəzində isə xasiyyətinin “müəyyən bir cizgisi” şişirdilir və bu surət gələcək nəsillərə təhrif olunmuş şəkildə çatdırılır.

Şəxsiyyəti tarixin yaddaşlarında təhrif olunmuş böyük insanlardan biri olub Ağa Musa Nağıyev.

Dünənimizlə maraqlananlar, tarixi keçmişimizə nəzər salanlar onu maarifpərvər, əfsanəvi milyonçu, xeyriyyəçi və xəsis kimi tanıyıblar.

Lakin bu doğrudanmı belədir? Məhz bunu sübut etməyə çalışacağam. Zaman-zaman xəsis kimi qələmə verilən Ağa Musa Nağıyevin gördüyü işlərə kölgə salınmışdı.

Soruşdular: “Xəsis kimdir”? Dedilər: “İmkanı olub, əl tutmayan”.

Ağa Musa Nağıyev “Əl tutmaq Əlidən qalıb” məsəlinə riayət edərək dəfələrlə insanların imdadına çatıb, əl tutub - həm dirilərin, həm ölülərin.

Tikdirdiyi 98 binanı yada salmaq kifayətdir ki, bu insanın millət üçün nə qədər xeyirxah işlər gördüyünün fərqinə varasan.

Musa Nağıyev Bakının ilk və çox mülk sahiblərindən olmuşdur.

El arasında onun xəsisliyi haqqında müxtəlif şayiələr dolaşırdı.

Şəhər prokuroru Voronov cəbhəyə yardım məqsədilə milyonlərdən pul yığarkən, Ağa Musa 50 rubl verir. Voronov ona Hacı Zeynalabdinin 50 min rubl verdiyini söyləyəndə: “Hacı məndən dövlətlidir – o verir” - cavabını eşidir. Sonradan hadisədən Ağa Musanın oğlu İsmayıl bəy xəbər tutanda istənilən məbləği verir.

Bundan xəbər tutan Ağa Musa uşaqlıq xatirələrindən bir məqamı yada salıb, deyir:

-“Validəyinizlərim məni alış-verişə göndərər, gəlirdən 5 qəpik xərclədiyimi biləndə məni cəzalandırırdılar. Mənim oğlum isə başqa şəraitdə böyüdüyündən, onun üçün 50 min pul deyil”.

Şübhəsiz ki, illərlə çox çətinliklərlə üzləşən, zəhməti hesabına var-dövlət toplayan Ağa Musa pulu xərcləməyin yerini bilirdi.

Həyatımın az hissəsi də olsa sürgündə keçdiyindən və bunun ağrılarını zaman – zaman unutmaq istədiyimdən ailəm ətrafında mübarizəmi gec başladığımdan üzüləndə, babamın tapdanmış hüquqlarını müdafiə etmək məqsədilə bir ömür də sərf edərdim.

Gözlərini saman satan bir kişinin ailəsində dünyaya açmışdı.

Gününə bir tikə çörək və bir qurtum su ilə böyüyüb 11 yaşa çatanda kasıb uşağına xas dərrakəsi ilə dərk etmişdi ki, əməyə qatlaşmalıdır.

Əyninə nazik, dizi cırıq şalvarını geyinib hər gün hambal şələsi ilə qənşərindən ağır yüklərin altına girməklə çörək pulu qazanırdı.

Belə anlar olurdu ki, ağırlığa tab gətirə bilmir, soyuq bir yandan əhdini kəsirdi, səndirləyib üzünü üstə torpağa qapanırdı. Bu anda elə uzandığı yerdəcə çiyində yük yuxulamaq, hər şeyi unudub azacıq dincəlmək istəyirdi. Amma qulağını söykədiyi torpağın pıçıltıları ona yenidən

qüvvə verirdi: “Qalx! Döz, bir az da döz. Bu gün ağışına yığıldığın torpaq sabah səni göylərə ucaldacaq. Qalx”!!!

Beləcə... özündə daxili güc tapıb, qarşısına qoyduğu məqsədə doğru gedirdi. Bu minvalla topladığı vəsaitə kiçik bir torpaq sahəsi alır. Və bir gün doğma torpaq vədinə xitabən ona “ənam” göndərir, quyu qazarkən neft fontan vurur. O vaxtdan 18 yaşlı Musa Nağıyevin də taleyi üzünə gülür. Sahibkara çevrilməmişdən öncə, neft bilicilərini ətrafına toplayır. Böyük bir sahibkar olanadək ağır həyat yolu keçir.

Nəticədə 1909-cu ildə 10 milyon pud neft çıxaran şirkətin sahibi olur.

Neçə-neçə inqilablar, çevrilişlər, müharibələr, milli qırğınlar yüz minlərlə insan taleyini məşəqqətə, fəlakətə düşür etmiş, ictimai-siyasi hadisələr görmüş, XIX və XX əsr artıq tarixə dönüb arxada qalmışdır.

Tariximizin keşməkeşli olmasına baxmayaraq, iftixar etməli, ondan öyrənməli, nümunə götürüləsi dəyərləri çoxdur.

Vətənə, xalqına və milli dövlətçiliyimizin inkişafına böyük məhəbbət bəsləyən Ağa Musa, Azərbaycanın tarixi salnaməsində dərin iz buraxmışdır. Yazdıqlarımı oxuduqca, əminəm ki, bunların şahidi olacaqsınız.

YENİ SƏHİFƏ

Deyirlər dünyanın aqibəti insanların əlindədir. Belələrinə peşəsi, təcrübəsi, işgüzarlığı və istedadı ilə seçilən insanlar aiddir.

Azərbaycan tarixində elə şəxsiyyətlər olub ki, onlar yaşadıkları dövr ərzində xalq, millət üçün işlər görüblər. Uzun illər adının çəkilməsi yasaq olan, amma hər zaman tarixin və qədirbilən insanların yaddaşlarında yaşayan Ağa Musa Nağıyev kimi...

Söhbət bacarığı, istedadı və əməksevərliyi sayəsində iri neft sənayeçilərindən birinə çevrilmiş, xalqın, millətin rifahı naminə böyük işlər görmüş, Bakı milyonçularından olan Ağa Musa Nağıyev haqqında gedəcək.

Ömrünün hələ gənclik çağını yaşayarkən Ağa Musanın qəlbi vətən eşqilə yanırıdı.

Həyatının 50 ildən çox hissəsini xalqın rifahına həsr etmiş, Bakı neftxudaları sırasında özünə məxsus yeri olan Ağa Musa Nağıyevin xalqının millət kimi formalaşmasında böyük rolu danılmazdır.

Xalqın zəngin tarixi ilə maraqlanan, şərəfli keçmişimizə ehtiramla nəzər salan hər bir ləyaqətli insan üçün onun adı əzizdir. İnsanda qürur hissi oyadır bu ad.

XVIII əsrin axırları, XIX əsrin əvvəllərində Rusiya, Fransa, və Almanıyanın, eləcə də Nobel qardaşlarının iri neft kompaniyaları Azərbaycanda fəaliyyət göstərərək, yüksək məbləğdə gəlir əldə edərək ölkəni çapıb – taladıqları bir dövrdə milli kapitalistlər-əsilzadə milyonçularımız yaranmışdır: Hacı Zeynalabdin Tağıyev , Ağa Musa Nağıyev, Şəmsi Əsədullayev, Murtuza Muxtarov, Alfred Nobel, Əjdərbəy Aşurbəyov, İsabəy Hacinski kimi şəxsiyyətlər milyonlarını Azərbaycanın inkişafına, milli kadrların yetişdirilməsinə, gənclərin savadlanmasına sərf etmiş, bununla da mənəviyyatımızın, iqtisadiyyatımızın formalaşması ilə yanaşı bütövlükdə dövlətçiliyimizi qorumuşlar.

Ağa Musa Nağıyev tarixə əfsanəvi milyonçu kimi daxil olub. Varidatının ümumi miqdarı 413 mln. (bəzi məlumatlara görə 690 mln.) məbləğində dəyərləndirilən Ağa Musa Nağıyev kapitalını o dövrdə cəhalət girdabında boğulan xalqın maariflənməsinə, onun dünya görüşünün ümumi mədəni səviyyəsinin yüksəldilməsi istiqamətinə sərf etməklə bərabər, bina tikintisinə də yönəltmişdir. Onun ən ağırlı yerlərindən biri səhiyyə sahəsindəki problemlər idi. Oğlu İsmayılın faciəli ölümündən sonra təsəllini xəstəxanalar tikdirməkdə tapırdı. Bunlar: “E.Əfəndiyev” adına, öz adına, “Elmi Tədqiqat Pediatriya İnstitutu” (OMD) və Sabunçu qəsəbəsindəki Poliklinikadır.

Ağa Musanın tikdirdiyi hər bir binanın arxasında onun surəti, və dövrün həsrəti təsvir olunub. Onun hər bir tikilisi bu gün də insan tarixini, insan taleyini qoruyur.

Bəzəkli “İsmailiyyə”, **rokkoko və borokko** üslubunda tikdirdiyi “n” qədər məbədlər! Bunlar dünyanın üzünə açılan ən gözəl peyzajdır, nəqşidir Azərbaycanın.

Bununla o, dərddini bir qədər yüngülləşdirməyə çalışırdı. Qeyd etməyin yeridir ki, məhz onun vəsaiti hesabına Bakıda qısa müddət ərzində bütöv bir ziyalı nəslə yetişir. 1901-ci ildə Bakıya həyat və bolluğun rəmzi olan Şollar suyunun çəkilişində vəsaitin 75 faizini ödəyən Ağa Musa, bütövlükdə suyun çəkilişinə 24 mln. vəsait sərf etmişdir. Şollar suyunun çəkilişi Avropa ölkələrində ilk və nəhəng inşaat qurqusu sayılıb.

Bisavad və gənc olmasına baxmayaraq, həyatın nəbzini zərgər dəqiqliyi ilə tuta bilən Ağa Musa Nağıyev əzab-əziyyətlə topladığı vəsaiti **hara, niyə və nə üçün** xərclədiyini bilirdi. O, xeyirxah əməlləri və ziyalı təfəkkürü ilə zəmanəsinin mesenatları arasında özünəməxsus şərəfli yer tutub.

Lakin nədənsə dövrün qara qüvvələri, sözün məcazi mənasında həyat Universitetini “Qırmızı Diplom”la başa vurmuş Ağa Musa Nağıyevin işıqlı fəaliyyətinə qara don geydirmişlər.

Allahın özünə belə xoş gələn qənaətçilliyi, zərrə qədər israfə varmadığını ifrat dərəcədə qabardaraq Ağa Musanın üzərinə “xəsis” damğası vurmuşlar.

Neft milyonçusu, xeyriyyəçi həyata sadə bir ailədə göz açan, ibtidai təhsilini kənd mollaxanasında alan Musa, uşaq yaşlarından əzab-əziyyətlə, sıxıntılarla üzləşməsinə baxmayaraq, həyatda zəhmətilə özünə yol açmışdı.

Deyirlər insan o zaman ölür ki, onu xatırlayan sonuncu şəxs həyatdan köçür.

Təvəzökarlıqdan kənar da olsa, deyirəm:
Nə yaxşı ki, mən varam. Ağa Musa ölməyəcək!

AĞA MUSA 150 YAŞIN MÜBARƏK

*Xalqını, elini sevdi Musa bəy,
Tikdirdi saraylar, etdi xeyli səy.
Möhtəşəm binalar oldu yaraşlıq,
Gözəl Bakımıza zinət, həm işıq!*

*Oğlu İsmayılın adını anıb,
İmarət ucaldı, oduna yanıb.
”İstiqlal” küçəsi, oduna yanıb,
Alim – akademik burda dərs alıb!*

*Dostun Zeynalabdin və bir də Sənə,
Kapitalist damğası vurdular hələ.
Musa bəy, yaxşılıq getməz heç zaman,
Dəyişsə əsrlər, qısalsa zaman!*

*Abidə ucaldın əməllərinlə,
Əbədi yaşadın bu könüllərdə.
Qohumların, elin mübarək deyə,
Yüz əlli yaşına yığışdı belə!*

*Doğma Biləcəri doğulan yurddan,
Minayə ruhuna dualar deyər,
Uyu, uyu torpağında, rahat yat, rahat,
Qoy cənnət behiştə dönsün o həyat!*

Şairə - Minayə Şirvanlı

QƏNAƏTLƏ YAŞA, PADŞAH OLARSAN

Azərbaycan xalqının xoşbəxtliyi ondadır ki, xalqının səxavətli, böyük xeyriyyəçi oğulları olub! Tarix bizə bu dədə-babalarımızın qədir qiymətini bilməyi, kimliyimizə özgüləşməyin nə demək olduğunu öyrətdi.

Doğum və ölüm arasındakı məsafədə hərə öz həyat trayektoriyasını cızır. Dünyaya göz açdığımız kimi, bir gün də gözlərimizi yumub, ona əlvida deyirik. Ancaq hər şey bununla bitmir. Çünki axirət evinin qapısına hərə bir cürə üz tutur. İnsan var ki, dünyaya gəlidiyi kimi pak və təmiz, günahsız köçür bu dünyadan. İllər boyu belə insana rəhmət oxunur, gördüyü işlər minnətdarlıqqa xatırlanır.

Belə insanlardan biri olub Bakı milyonçusu – xeyriyyəçi Ağa Musa Nağıyev. Ömrü boyu xeyirxahlığa, insanlığa can atıb.

Bu mənada onun dəyərini heç nə və heç kim ilə müqayisə etmək mümkün deyil.

Ağa Musa Nağıyev özü olub!

“Qənaətlə yaşa, padşah olarsan”! Təəssüf ki, bu ərəb məsəlini unudan müasirlər Ağa Musa Nağıyevin təsərrüfatçılıq istedadını düzgün və layiqincə qiymətləndirə bilməyib, bunu xəsislik adlandırmışlar.

Amma Ağa Musa Nağıyevin mesənətliq fəaliyyəti başqa söz deyir. Onun tikdirdiyi binalar bu gün Müstəqil Azərbaycan Respublikasına və onun azad xalqına minnətsiz, təmənnəsiz xidmət edir. Pulunun qədrini bilən Ağa Musa Nağıyev onu havaya sovurmamışdır. “Pul qazanmaq **igidlik**, onu saxlaya bilmək **müdrilik**, yerində xərcləməy isə **istedad** tələb edir”. Bu zərb misalı onun bütün varlığında cəmlənmişdi.

Gözünün ağı-qarası saydığı İsmayıl sarıdan ürəyində dərinləşmiş yaraya məlhəm qoyan və o yaranın qaysaqlanması tezləşdirən oğlu-vərəsəsi Fərəc Nağıyev xalqa xidmət yolunun - başqa bir məcazda ləyaqətli davamçısı oldu. “Ot kökü üstə bitər” - deyiblər. Onların hər ikisinin barəsində nə qədər xoş sözlər deyilsə, savab hesab olar. İnsana ehtiram əlaməti sayılar.

HAMBAL VƏ MİLYONÇU

Kasıb ailədə dünyaya göz açan Musa 11 yaşından zəhmətə qatılıb hamballıq edib, ailəsinə kömək edir. Ağırlığı 1 pud (16 kq) olan hambal palanına bir o qədər də çəkiddə yük yükləyib, ona-buna xidmət edən Musa, elə bil qarşısında açılacaq səadət qapılarını əvvəlcədən görürdü.

O, inanırdı ki, ağır zəhməti hədəf getməyəcək. Əlinin qabarı, ayaqlarının döyənəkləri hesabına qazandığı pulu qəpik-qəpik toplayaraq kiçik bir torpaq sahəsi alır. Hələ o zaman ağına da gətirməzdi ki, kiçik torpaq sahəsində qazdırdığı quyudan su əvəzinə neft fontan vuracaq və bu neft bir müddət sonra onu Bakının ən iri maqnatlarından birinə çevirəcək. Tale onunla zarafət etmədi. Doğrudan da onun üzünə bəxt qapılarını açdı.

Vaxtı ilə nefti vedrə ilə satıb varlanan Musa, sonradan 30 min işçini, saysız-hesabsız var-dövləti idarə etməklə təhsilin əsas şərt

olmadığını təsdiqləyir. İşgüzarlıq, məsuliyyət və istedad sayəsində həyat məktəbini bacarıqla başa vuran Musa, bu gün də başqaları üçün örnekdir.

Bəlkə də müasir dövrdə Avropa ölkələrində savad alanlar düşünürlər ki, bu təhsil onları da Ağa Musa edə bilər.

Musanın elə bil piano çalan, daxili intellektindən xəbər verən nazik uzun barmaqları onun keçmişindən soraq vermirdi. Onun foto şəkilləri daxilən intellektual bir insan olduğunu xatırladır, mənəvi zənginliyindən xəbər verirdi.

Savadsız olmasına baxmayaraq onun sahibkarlıq fəaliyyəti bütövlükdə bir məktəb idi.

Ağa Musa Nağıyevin xasiyyəti də fərqli olub. Pulunun qədrini bilib, göyə sovrub, yeri gələndə isə əsirgəmədən xərcləyib.

Mədənlərdən birində fəhlələrin nahar fasiləsində yararsız taxtalardan tonqal qalayıb, ocağın istisinə yığışdıqlarını görəndə Ağa Musa, onlardan birinin eşdiyi papirosunu (hazır siqaret kasıblar üçün əl çatmaz olub) kibritlə yandırdığının şahidi olur. Kənardan izlədiyi bu mənzərə onun xoşuna gəlmir. “Günahkarı” yanına çağıraraq, işdən azad olduğunu bildirəndə, fəhlənin ona verdiyi günahım nədir Ağa, sualına - qarşıdakı ocağı qoyub, kibritdən istifadə edən bir kəs, mənim malımın qədrini heç bilməz, cavabını alır.

Fəhlənin işdən qovulduğunu pis qələmə verənlər bunu Ağa Musanın xəsisliyinə yozublar. Yüksək daxili intellektə malik olan bu milyonçunun israfçılığı sevməyib, qənaətçi olduğunu duyan olmayıb. Ağa Musa Nağıyev bu günün sahibkarları üçün bir örnekdir. Ona düzgün qiymət verilməyin vaxtı çoxdan yetişib.

Ramanadakı neft mədənlərinin xidmət üsulunu yaxşılaşdırmaq məqsədilə ilk dəfə məhz Ağa Musa Nağıyev “Dəzgahların təmir emalatxanası”nı yaradır. Neft istehsalı artdıqca, yeni iş yerləri yaranırdı. Bu özü özlüyündə bir inkişaf idi.

Bibiheybət mədənlərində biri-birinin ardınca fontan vuran neft quyuları onun milyonçu olmasına səbəb olur.

Bakının iri mülk sahibkarlarından birincisi sayılan Ağa Musanın başqalarından fərqi - köhnə Bakının memarlıq simasına ən çox töhfə verməsi olmuşdur.

Kasıb ailədə dünyaya göz açıb, boya-başa çatan Ağa Musanın çəkdiyi əzab və əziyyəti Tanrı tərəfindən qiymətləndiriləndə, ağına gəlməzdi ki, belə məşhurluq sonradan başına bəlalar gətirəcək...

YÜZDƏN İKİ ƏSKİK

*Ya rəbb, nə zaman bəs verilər insana qiymət?
Qiymət dediyin ölçüyə gəlməz, bu həqiqət.*

*Göstərdi səxa aləmə car oldu, nə fayda,
Yox faydası gər, yoxsa cahan icrə ədalət.*

*Torpaqdan olan sərvəti qaytardı dübarə,
Yüzdən iki əskik tikilən qaldı imarət.*

*Bərbad eləyəndir bu fələk, çox da güvənmə,
Qəm çəkməyi Allah bizə göndərmiş əmanət.*

*Kim tapdalasa, özgəsinin həqqini hərgah,
Şəksiz çəkəcək haqqın önündə o xəcalət.*

*On bir vətən oğlundan əzəl sən yada düşdün,
Aslan kimi bir pəncələşən var buna əbət.*

*Munis əlini çəkdi qara mərmərin üstə,
Bir gün "Həcəri" eyləyə Allah ona qismət.*

Gülarə Munis, Şair-publisist

**AZƏRBAYCAN SƏNAYESİNDƏ MİLLİ
BURJUAZIYA**

**Mən nələr çəkmişəm ömrün yolunda,
Qollarım beşik olsun, gəl, uzan qollarımda!**

Azərbaycanda neftin inkişafına həsr etdiyi kitabını mənə hədiyyə edən müəllif – İqtisad Universitetinin müəllimi Zoya xanım Nuriyeva belə bir dər kənar qoyub:

“Bu kiçik kitabçada öz əksini tapmış, haqqında qalaq-qalaq kitablar yazılmağa layiq olan, həyatını, əməyini Vətəninə - millətinə gələcəyinə fəda edən, lakin hələ layiqli qiymətini almayan Azərbaycanın görkəmli - tanınmış xeyriyyəçi oğlu Ağa Musa Nağıyevin nəvəsi - Dilarə xanıma kiçik xatirə”.

Belə yazılara rast gəldikcə, düşünürəm... İnsan anadan olandan, beşik başından axirət dünyasının astanasınadək bir ömür hekayəti yaşayır. Dünya isə yarandığından təzadlar üstündə qərar tutub. O, sevinci, toyu, kədəri, qəm yükü ilə bərabər dözülməz dərdləri də yaşamağı bacarır.

Bütün bunların hamısı insan dünyaya gəldiyi gün qismətinə yazılan tale payıdır. Amma bu qismət payını pozan da, onu əksinə çevirib məhvə sürükləyən də insan özü olur. Elə də olur ki, xeyirxah əməlləri ilə insan ölməzliyə vəsiqə alır. Belələrindən olub - babam Ağa Musa Nağıyev. O, millətin, xalqın mənəvi inkişafı üçün varlığından keçən insan olub. Bu yolda çalışdığım odur ki, xalqın qəlbində Ağa Musa Nağıyev sevgisini yaşadım. Çünki Ağa Musa Nağıyev inanırdı ki, min təlatümlər olsa da, nə qədər küləklər əssə də, qədir bilən xalqı onun layiqli qiymətini verəcək.

Deyilənlərə görə əməllərimlə onu yenidən yaşatdım. Bu mühüm işi yerinə yetirmək isə mənim alın yazım, tale payım oldu! İnanıram ki, Ağa Musa hər zaman yaşayacaq, çünki mən axırıncı deyiləm! Axarıncıyam!

AĞA MUSA!

*Məzarı didərgin, ruhu didərgin,
Addan başqa varı, yoxu didərgin.
Yığdığı dövlətin çoxu didərgin,
Dərdi ağır, neft kralı Ağa Musa.*

*Sənə simic deyir, səndən xəbərsiz,
İncidir ruhunu gəndən, xəbərsiz.
Biz bir yol gedirik öndən xəbərsiz.
Kaş biləsən, neft kralı Ağa Musa.*

*Axirət istərdin Kərbəladə sən,
Kərbəla zülmünü gördün burda sən.
Düz dörd dəfə şəhid oldun yurdda sən
Səhib kişi, neft kralı Ağa Musa.*

*Binalar tikdirdin, bitcisi çatmır,
Yüzə çatmaq üçün ikisi çatmır.
Nəvən Dilarənin yetkisi çatmır,
Gəl, hardasan neft kralı Ağa Musa?!*

Nizami Muradoğlu - şair

QƏNAƏT VARLANMAĞIN YOLUDUR

Saman satan oğlu olub, bir vaxt hambulq edən Musanı bir fikir heç vaxt rahat buraxmırdı: “Qənayət etmək varlanmağın yoludur”. Bu gün onun imzası sayılan-venzeli (embleməsi) xeyriyyəçilik modeli olaraq binalarını bəzəyib - daş kitabələrin üzərində qalmaqdadır. Tikililərinin üzərindəki bu vennələr öz gözəlliyi və mənə etibarlı diqqəti cəlb edir. Kənarlarında saman çələnqi, ortada hambul palanının üzərində adının və soyadının baş hərifləri - “MN”(Musa Nağıyev) və ya “AM” (Ağa Musa) təsvir olunan vennelin yanından həyəcənsiz keçmək mümkün deyil. Ağa Musa Nağıyev bununla keçmişini – atasının saman satan, özünün hambul olduğunu unutmadığını vurğulayıb.

Bəlkə də 11 yaşlı Musa kiçik vücudu ilə ağır işə başlayıb ailəsini dolandırmaqla, gələcəyini təmin etmək məsuliyyətini daşımaqla andı insanlığı? Bəlkə də istənilən halda, həyatı mütləq edərək bacardı yaxşı insan olmağı?

O, hər şey haqda düşünürdü: Azərbaycanlı balalarının savad alması, Bakının susuzluğu, insanların küçə həyatı və bir çox başqa – başqa problemlər onu narahat edirdi.

Sovet hakimiyyəti dövründə onun qəbri üzərində ərəb əlifbası ilə adı və soyadı yazılan kiçik bir daş parçasından ibarət idi. Müxtəlif səbəblərdən Musa Nağıyevin nəşi üç dəfə müxtəlif yerlərdə yenidən torpağa tapşırılıb. Üç dəfə də bu kiçik üçbucaqlı baş daşı onun yeni qəbrinin üzərinə qoyulub...

HALAL HAQQININ QAYTARILMASINA ÇALIŞIRAM

Neçə illərdir ki, Nağıyevlərin nəsil şəcərəsinin yorulmaz yolçusuyam. Söz və əməllərinin yaddan çıxan anlarını arxiv sənədlərinin siyahısında yorulmadan axtarıb, araşdırmaqla məşğulam. Musa Nağıyevin tikdirdiyi binasında – İsmailiyyədə onu təntənə ilə yad edir, vəsiyyətinə əməl edərək binalarından biri olan İqtisad Universitetində Ağa Musa və oğlu İsmayılın portretlərinin asılmasına nail olub, haqqında kitab yazdım. İndi bir arzum var: Musa Nağıyevin halal haqqını özünə qaytarmaq.

Əslində tariximizi yaşatmaq baxımından belə şəxsiyyətləri daha yaxından öyrəniş yaddaşlara köçürməyi günümüzün reallığı sayıram.

Gördüyüm işlər məni qane etməsə də, deyilənlərə görə diqqət cəlb edir:

- Ağa Musa Nağıyevin ölümündən 80 il **keçdikdən sonra** (1919-1998)

“əmanət” qalmış məzarının abadlaşdırılıb, əbədiləşdirilməsində;

- Şah binası sayılan – “İsmailiyyə”də keçirdiyim yığıncaqlarda Ağa Musa və Fərəc Nağıyevlərin yad edilməsində;

- 100 il öncə etdiyi (1907-2007) vəsiyyətinə əsasən: Dövlət İqtisad Universitetinin və Diasporanın salonunda Ağa Musa və oğlu İsmayıl bəyin portretlərinin asılmasında;

- Ağa Musa Nağıyevin həyatından məqamlara həsr etdiyim kitab yazıb, M.F.Axundov adına kitabxanada **kitabın elektron saytının**

yararlanmasında;

- Ağa Musa Nağıyev adına “Milli Dəyərlərin Qorunması” Təşkilatının yaranmasında;

- Həyat və fəaliyyətini əhatə edən “**musanağıyev.az**” **internet** saytının açılmasını həyata keçirməkdə və bir çox arzularımın reallaşmasında var qüvvəmi əsirgəməmişəm.

Baba adına – layiqli nəvə, ata adına – layiqli övlad olduğumu təsdiqləyəndə bu yolun mübarizi olmaq qarşımda duran əsas məqsədimdir.

Kitabı vərəqlədikcə Ağa Musa Nağıyevin saya gələ bilməyən möhtəşəm tikililərinin, maarifin, səhiyyənin inkişafına yönələn işlərinin, bolşeviklər tərəfindən oğurlanarkən pullarını göyə sovurmayan anların, imkansızlara əl tutmasının şahidi olacaq, vəfatının 40 gününün tamamında əmlakının qohumları arasında bölüşdürmələri ilə tanış

olduqca – onun insani keyfiyyətlərini qiymətləndirib, ürəyinizdə Ağa Musa Nağıyevə yer ayıracağınıza əminəm.

Neçə illərdir araşdırdığım arxiv sənədləri qarşımda möcüzələr adasına çevriləndə, nələr çəkdiyimi sizinlə bölüşürsəmdə, o anları yaşamağı sizlərə rəva bilmirəm.

AĞA MUSA NAĞIYEV İDEALIMDIR !

Bu yazı bir kasıb biləcərili saman satanın ailəsində dünyaya göz açıb, sonradan Azərbaycanın ən məşhur milyonçularından olan Ağa Musa Nağıyev haqqındadır.

Təbiət etibarını ilə Musa çox dəqiq və hər şeyi ölçüb-biçən insan idi. İllərlə hər çətinliyə sinə gərərək pul toplayan Musanın, qazdığı quyudan su əvəzinə neft fontan vurur. Gecə-gündüz quyunun önündən çəkilməyən Musa fəhlələrlə bərabər ağır işlər görür. Qısa müddət ərzində fəhlə Musa varlanır. Əldə etdiyi gəlir çoxaldıqca, Ağa Musa Bakı kəndlərindəki neftlə zəngin olan yataqları satın alır və yeni quyular qazıtıdır. Varlandıqca Qara şəhərdə (Çorniy qorod) “Neft emalı” zavodu tikdirir, Xəzər dənizində ilk Bərəsi görünür.

49 yaşlı Ağa Musa Nağıyev igidlik, müdriklik səltənətinin məşhur milyonçusuna çevrilir. Amma qənaətçilliyindən heç vaxt əl çəkmir... Hətta qoçular sifarişlə onu oğurlayarkən, tələb etdikləri məbləği ondan ala bilmirlər. Ölümlə hədələyəndə, “ Öldürsəniz, heç onu da almayacaqsız” -deyə Ağa Musa, sözün əsl mənasında onlarla “alver” edir, istənilən pulun 10 faizini verir, qoçulardan canını qurtarır. Görünür belə hərəkətlərinə görə onun xəsisliyi el arasında zərb məsələ çevrilir.

Mis mədənlərinin xeyli gəlir gətirdiyindən xəbər tutan Ağa Musa, bu mədənlərin neft vura bilməsi ilə maraqlanır. Bunun mümkün olmadığını biləndə “fontan vurmayan şeyə maya qoymaram” deyir. Dəniz limanında, müxtəlif sahələrdə artıq təcrübə qazanmış Ağa **Musanın** misin fontan vurması haqda mülahizəsi əlbəttə ki, inandırıcı deyildi.

Neft milyonçusu, Neft Kralı, Birinci dərəcəli Tacir, Mesenat-xeyriyyəçi Ağa Musa Nağıyev...

Bu ad bir də yaddaşlarda Bakının memarlıq simasına binalarıyla ən çox töhfə verməsilə qalıb.

Elə bu sahəsindəki fəaliyyəti bəs edər ki, onun adı ölkəmizin tarixinə qızıl hərflərlə yazılsın.

Dövlətimiz müstəqillik əldə edəndən Ağa Musanın qaranlıq taleyini araşdırmaqla məşğulam. Haqqında rast gəldiyim tarixi faktlara nəzər saldıqca elə bil o illəri yaşayıram. Həyəcanlanıram, kövrəlirəm, kədərlənirəm, hərdən ağlayıram... Var dövlət içində olsalar da, Ağa Musanın, Fərəcin çəkdikləri əzabları içimdə hiss edirəm, sızlayıram.

Azərbaycanda kommunist rejiminin qurulması neft baronlarına taleyin sərt üzünü göstərdi. Səfalət içində dünyasını dəyişən, düşdüüyü vəziyyətə dözməyib intihar edən və dərddən dünyasını dəyişənlər də oldu.

20-ci illərdə bolşeviklərin Azərbaycanda hakimiyyətə gəlməsi ilə Bakı milyonçularının taleyinə və karyeralarına bir dəfəlik xitam verildi, onlara vurulan “xalq düşməni” damğası yalnız 70 ildən sonra üzərlərindən götürüldü.

Bir zamanlar xalqın mədəniyyətində mühüm yer tutan insanlar haqqında danışmaq təhlükəli olsa da, onların adlarını xalqın yaddaşından silmək qeyri – mümkün oldu. 70 il sürən sovet rejiminin təbliğat maşını tikililər və onun sahibi barədə məlumatları xalqın yaddaşından silmək üçün əlindən gələni etdi.

Lakin, **“haqq incələr, amma üzülməz”**-deyiblər. Uzun müddət fəaliyyəti xalqdan gizli saxlanılan Ağa Musa Nağıyev haqqında xatirələrin araşdırıcısı oldum.

İllər keçdikcə Ağa Musanın xeyriyyəçiliyi unudulmuş, yalnız təsadüfən deyilən bir kəlmə, “xəsis” deyə yad edən Azərbaycan xalqının müasirləri onun etdiklərini, qoyub getdiklərini aramayıb, bununla kifayətlənmişdir.

Hər iki övladını – oğlu İsmayılı və qızı Ümmül Banunu erkən itirən, lakin çətin də olsa yaşamağa davam edən Ağa Musanın həyata qayıtmağa necə güc tapdığı heç kəsə bəlli deyildi.

Azərbaycan milli burjuaziyasının nəhəng nümayəndəsi olan Ağa Musa Nağıyev, özünün işgüzarlığı sayəsində milyonçu pilləsinə ucalıb.

Gələcəyini təmin etmək məsuliyyətini üzərinə götürən Ağa Musa çox şey haqqında düşünürdü... Ən ağırılı yerlərindən biri - səhiyyə sahəsində olan problemlər idi. Məhz bu səbəbdən oğlu İsmayılı itirən və bu itkinin ağrısını daima qəlbində gəzdirən milyonçu, başqalarının

ələcsizlik ucbatından ölməsinin qarçısını almaq məqsədilə xəstəxanalar tikdirməyi qərara alır. Şəxsi imkanları hesabına Bakıda o dövr üçün müqayisə olunmaz dərəcədə yüksək səviyyədə tibbi avadanlıqlarla təchiz olunan dörd nəhəng xəstəxana tikdirir ki, bu gün də insanlar bu səhiyyə ocağında şəfa tapmaqla bərabər möcüzələrlə rastlaşır.

1914-cü ildə adını daşıyacaq, lakin uzun müddət 1919-1992 illərədək Semaşkonun adı ilə məşhurlaşacaq xəstəxananın tikintisinə başlayır. Bu məsuliyyətli işi uzun müddət xəstəxana tikintisi ilə məşğul olub, məşhurlaşan memar Bayevə tapşırır.

Ağa Musa Nağıyev xəstəxananın yerini seçməmişdən əvvəl şəhərin üç yerində: Qara şəhərdə (Çorniy qorod), Bayıl şəhərinin başlanğıcında və sonradan uzun müddət adını yasaq edib, Semaşkonun adı ilə məşhur olacaq obyektin bu gün yerləşdiyi yerdə qoyun kəsdirib, cəmdəyin neçə günə xarab olacağı xəbərini gözləyir. Birinci yerdə cəmdək 2 günə, ikinci yerdə 3 günə, üçüncü yerdə 4 günə xarab olur. Və Ağa Musa məhz bu yerdə ilk xəstəxana tikdirməyi qərara alır. Məqsəd kənd və rayonlardan gələn xəstələrin ağır gününü düşünüb, onları yaşadıkları məkana çatdırarkən meydın xarab olmasının qarçısını almaq olub.

Xəstəxananın özülü qoyulmamışdan əvvəl Ağa Musa ətraf sahələrdə saysız-hesabsız Şam ağacları əkdirir. Bildiklərinə və öyrəndiklərinə əsasən bu ağac vərəm mikroblarına (Kox çöpləri) qarşı silah olub, məhvedici xüsusiyyətə malik olub.

Bu haqda düşünməyi özünə borc bilən Ağa Musa vərəmin qarçısını almaqla bərabər, başqalarının övlad dağı görməsinə az da olsa kömək edir.

Xəstəxananın binövrəsini qoymağa maneçilik törədənlər tapılsa da, Ağa Musa banka 300 min rubl keçirdikdən sonra tikinti işləri yoluna düşür.

Moskvada, Peterburqda, Hamburqda və Berlində xəstəxana tikintisi layihəsini verməklə məşhurlaşan memar Bayev bu işə də çox həvəslə başlayır. Xəstəxana çox geniş sahə əhatə etdiyindən, 10 il müddətində tikilib, başa çatır. 1000 çarpayılıq nəzərdə tutulan xəstəxana xeyriyyəçi Ağa Musanın soyadının baş hərifi “N” formasında inşa edilir.

“N” hərfinin paralel qanadlarında xəstələr üçün palatalar yerləşdirilir. 1914-cü ildə tikintisi başa çatdırılan xəstəxanada 250 çarpayılıq cərrahi xəstələr; 400-daxili xəstəliklər; 250-infeksion; 50-dəri zöhrəvi; 50-yer isə əsəb xəstəlikləri üçün nəzərdə tutulur.

Xəstəliklərin yayılmasının qarşısını almaq məqsədilə tikdirdiyi xəstəxana çox qısa bir müddət onun adını daşıyır. Totalitar rejim burada da özünü göstərir.

1920-ci ildən etibarən xəstəxanaya Rusiyada ilk Səhiyyə Naziri olmuş Semaşkonun adı verilir.

Binaların tikinti materiallarında antibakterial materiallardan: gümüş tozundan, xüsusi kafeldən istifadə olunub. Tavanın 5 metrə yaxın hündürlüyü, pəncərələrin çox geniş və hündür olması və sair bu kimi şərtlər milyonçunun ixtiraları olub. Görünür elə bu şərtlər xəstələrin qısa müddətdə şəfa tapmalarına səbəb olan amillərdir.

O zaman Akademik Çazov əməliyyat otağına baxarkən – həddən artıq heyrətləndiyini gizlətmədən, belə bir otağa heç bir yerdə rast gəlmədiyini vurğulamışdır.

Nəvə nigaranlığı ömür payıma düşdüyündən, yükün çəkisindən asılı olmayaraq, çiynimə götürdüyüm bu ağırlığı sona qədər daşmalıyam. Çünki babam 11 yaşında ikən hələ fəqərə sütunu bərkiməmiş belində daşdığı palanın ağırlığını (16 kq.) **mən hiss edirəm**.

Yorulmaq bilmədən çalışacağam. Artıq 18-19 ildir ki, Nağıyevlər nəsil şəcərəsinin yorulmaz yolçusuyam.

Bu gün də ruhların izi ilə onların söz və əməllərini, yaddan çıxan anları arxiv sənədlərinin arasında durmadan axtarıram. Əsas məqsədim - Ağa Musa Nağıyevin halal haqqını qaytarılmasıdır.

Tariximizi yaşatmaq baxımından Ağa Musa Nağıyevin simasında onların həyatını daha ətraflı öyrənilib yaddaşlara köçürmək günümüzün reallığıdır.

Bütün səyimi babamın fəaliyyətini araşdırmağa, həyatındakı qaranlıq məqamlara işıq saçmağa yönəltdim. Milyonçunun və atamın arxivini yaradıb, həll olmayan çox məqamları üzə çıxarmağa cəhd edirəm.

Milli mənafeələr naminə böyük xidmətləri olmuş Musa Nağıyevin fəaliyyətini işıqlandırdıqca sanki həyatımda yeni səhifələr açıram. Ağa Musanın həyatında indiyədək oxunmayan səhifələri sürətlə vərəqləyirəm.

Vərəm xəstəliyinə tutulmuş oğlu İsmayılın vaxtsız ölümü Ağa Musanı çox sarsıtdığından xəstəxana tikdirməyi qərara alır.

Məhz bu xəstəliyin qarşısını almaq məqsədilə tikdirəcəyi xəstəxananın yerini Bakının ən ucqar nöqtəsində götürməsinə səbəb əkiləcək şam və küknar ağaclarının exinokkokları (vərəm çöplərini) məhv edəcək qüvvəyə malik olduğundan nəzərdə tutmuşdu.

Ağa Musa Nağıyev memar Bayevin layihəsi ilə 1000 çarpayılıq şəhər xəstəxanası inşa edir. ...

70 yaşınadək xarici görkəmini qoruyub saxlaya bilən Ağa Musa Nağıyev heç vaxt düşünməzdi ki, ömrünün son ilidir. Çünki o, atasına söz vermişdi ki, 100 bina tikdirəcək və 100 yaş yaşayacaq.

Onun ağrılarını özümünkü kimi qəbul edib, əgər nə vaxt isə maddi imkanlar yol verərsə, 2 bina tikdirib, Ağa Musa Nağıyevi tarixdə 100 bina tikdirən kimi tanıtmağa söz vermişəm.

P.S. Tibb İnstitutunda təhsil alan Cümşüd Cümşüdoğ yardım olaraq buradan xəstəxanaya bir qədər tibbi ləvazimatlar, o cümlədən stol-stul aparmaq məqsədilə bir yük maşınının sürücüsünə müraciət edir. Haraya gedəcəyindən bixəbər olan sürücü yükü aparmaq üçün 25 rubl istəyəndə, gənc tələbə onu məsafənin az olduğunu təkrarən başa salsada, sürücü tələbindən dönməyir.

Yükün “Ağa Musa Nağıyev” xəstəxanasına daşındığını görən sürücünü elə bil ilan vurur. Puldan imtina edib, deyir: “Allah keçsin günahımdan. Gör mən nə böyük günah işlətmişəm? Bura ki, Pirdir. Burada xəstə şəfa tapır, mən isə pul davası edirəm”.

Bu əhvalatı C.Cümşüdoğ mənimlə 2000-ci ildə görüşərkən nəql etmişdir.

Həmin tələbə indi insanlara sağlamlıq bəxş etməkdə davam edib, Elmi Tədqiqat Kafedrasının Dosentidir.

ONUN HƏYATINI NAĞILA BƏNZƏDİRƏM

Ağa Musanın həyatı sanki nağıla bənzəyir: “Yoxsulluqdan – zənginliyə, şan – şöhrətdən unutulmuşluğa”!

Millətin dövləti olmadığı zamanda bir dövlətin görəcəyi işləri həyata keçirib Ağa Musa.

Neftdən əldə etdiyi gəliri millətinin tərəqqisinə sərf etmişdi. Heyif ki, onu xəsislikdə qınayanlar tapıldı.

Onun hər dəfə işlətdiyi bu kəlam : - “Unutmayın ki, Allah da israfçılığı sevmir”- məyər xəsislikdən xəbər verir?

Ağa Musanın qənaətçilliyi xalqına xidmətdə yönəlmişdi. Başqaları kimi o, sərvətini eyş – işrətə deyil, işıqlı əməllərə sərf etmişdi.

Rus rublının alıcılıq qabiliyyəti yüksək olduğu bir dövrdə, neftin hesabına varlanan Ağa Musa gəlirini daşınmaz əmlaka yönəldirildi. Onun fikrincə bu sahə neft qədər gəlir gətirməsə də, etibarlı sayılır. Bina tikintisinə aludə olan Ağa Musa hər zaman bu işə atasının tövsiyyəsi ilə başladığını vurğulayırdı. Binalarının tikintisini əsasən **“Qasimov qardaşları”** və **“K” şirkətlərinə tapşırırdı.**

Bakı milyonçuları arasında Ağa Musa Nağıyev dövrünün böyük azərbaycanlı milyonçusu kimi tanınmışdı.

Beləki o, Azərbaycanda inqilabadək Bakının arxitekturasına fenomen binalar tikdirməklə gözəllik bəxş edənlərdən birincisi sayılırdı. Binaların tikintisi zamanı Şərq və Avropa memarlıq məktəblərinin nümunələrindən istifadə etməklə bərabər, arxitektura və dizayn məsələsində Ağa Musanın təklifləri, mülahizələri əsas götürülmüşdür. Yüksək zövqə malik olan Ağa Musanın təkliflərində simmetriyanın son dərəcə dəqiqliklə gözlənilməsi, binanın əzəmətli və fasadının cəlb edici olması üçün verdiyi məsləhətlər bu gün də memarları heyrləndirməklə yanaşı onun fitri istedadına dərin rəğbət bəsləməkdə davam edir.

Tikdirdiyi binalar bu gün də Bakının arxitekturasına xüsusi yaraşlıq verməklə bərabər, paytaxtın kübar irslərini bütövlükdə təsdiqləyir.

Bakının ən çox gözə gəlirli yerlərində Azərbaycan memarlığının nümunələri kimi görünən tikililər – məhz Ağa Musa Nağıyevin şəxsi vəsaiti və təkliflərin əsasında inşa edilmişdir. Ağa Musa Nağıyevin tikdirdiyi binalar elmimizin məbədidir.

O, iyirmi ildən artıq Şəhər Dumasının Qlasnısı olmuşdur. Avropalaşmaq niyyətində olanlara: “Qərbi Azərbaycana gətirəcəyəm” - deyirdi.

Onun tikililərindən bəzilərinə kiçik səyahət etdikcə:

- N.Rəfibəyli 49; 1910 –cu ildə inşa olunan Nizami küçəsindəki 93 saylı və Rəsil Rza küçəsindəki 23 saylı binalar; 1912 –ci ildə inşa olunan Səməd Vurğun küçəsindəki 12 saylı bina; Xaqani 14 və 16 saylı binaları - keçmiş “Astoriya” mehmanxanası insanı heyretə gətirir.

Ağa Musa Nağıyevin tikdirdiyi və bu gün Azərbaycanın tarixinə çevrilən şedevr binalarından çoxu inzibati müəssisələr kimi fəaliyyət göstərir: - “SOKAR” və Rusiyanın “LUKOYL” neft şirkəti, Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyəti binası, Zabitlər evi, Diaspora, “ÜNS” teatrı, “Azərıtifaq”, Ağır Cinayətlər üzrə məhkəmə, İqtisad Universiteti, dörd xəstəxana, “KİRXA”, “Sinaqoq” üçün nəzərdə tutulmuş, sonradan “qəddar düşmənlərimiz” tərəfindən naməlum yol ilə

zəbt edilmiş kilsə, R.Rza küçəsi 11 və 12 – də keçmiş İncəsənət İnstitutu yerləşən binalar, həmin küçədə “Xaqani ticarət evi” –nin yerində keçmişdə fəaliyyət göstərən Tibb Universiteti və “Tənqid - Təbliğ ” teatrının binası, Gül pasajı, M.Ə.Rəsulzadə 8 - keçmiş Qastonom (prodmaq kimi məşhur olan), İctimai yığıncaqlar keçirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş – Xaqani 47, həmin küçədə “Məhkəmə ekspertizası”, Mərdəkanda “Abşeron” mədə bağırsağ sanatoriyası...

1899-cu ildə Ağa Musa Nağıyev Merkuriev küçəsində - indiki Akademik Zərifə Əliyeva prospekti 36-da memar Kazimir Şkuryeviçin inşasında “Poçt-Teleqraf Kontoru” binasını tikdirir. Binanı tikdirməkdə xeyriyyəçinin əsas məqsədi rayonlar ilə şəhər arasında əlaqə yaratmaq olub. Nəqliyyat vasitələrinin məhdud olduğu bir dövrdə belə bir töhfəni Bakıya Ağa Musa bəxş edib.

“Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi” adlanan binanın bu il 112 yaşı tamam olur.

28 may küçəsindəki binaların hər biri bu gün də öz təravətini itirməyib, xarici bəzəyi ilə təzə gəlinə bənzəyir.

Memarlıq üslubu ilə şəhərə xüsusi gözəllik verən- Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin binasını - rabitəçilərə, Akademiyanın binasını - elmə, Zabitlər evini – zabit heyətinə, xəstəxanaları – insan sağlamlığının keşiyinə, İqtisad Universitetini – təhsilə ünvanladığı mesajdır Ağa Musa Nağıyevin.

Çox ev tikdirənin ömrünü Allah yarımçıq qoymaz deyiblər. Lakin bu kəlam varidatının ümumi miqdarı milyonlarla dəyərləndirilən Ağa Musa Nağıyevə qismət olmadı.

Kapitalını o dövrdə cəhalət girdabında boğulan xalqın maariflənməsinə, onun dünya görüşünün ümumi mədəni səviyyəsinin yüksəlişi istiqamətinə sərf etməklə bərabər Ağa Musa əsasən bina tikintisinə də yönəlmişdi.

Ağa Musanın tikdirdiyi hər binanın arxasında onun surəti, ardınca isə dövrün həsrəti təsvir olunub. Qəribədir ki, tikdirdiyi binalar gözəlliyi, möhtəşəmliyi, nadir üslubu xatırlatmaqla yanaşı, kədərli duyğuları da özündə yaşadır. Bu duyğular sanki sahibinin acınacaqlı taleyidir.

NUR İÇİNDƏ ƏBƏDİYYƏTƏ QOVUŞDU

Onun taleyi başqa milyonçulardan çox fərqli idi. Qızı Ümmül Banu doğuş zamanı, oğlu İsmayıl isə vərəm xəstəliyindən dünyasını dəyişmişdi.

Neft milyonçusu, xeyriyyəçi dünyaya sadə bir ailədə göz açmasına, heç bir təhsil almadığına baxmayaraq, həyatda zəhmətilə özünə yol açmışdı.

1901-ci ildə Bakıya həyat və məhsuldarlığın rəmzi olan Şollar suyunun çəkilişində vəsaitin 75 faizini ödəyən Ağa Musa olmuşdur. Bütövlükdə suyun çəkilişinə 33 mln. xəclənmişdi.

Avropa ölkələrində ilk və nəhəng inşaat qurğusu Şollar suyunun çəkilişi sayılırdı.

Bu gün də onun hər bir tiklisi Bakını möhkəmləşdirir, gözəlləşdirir, insanda qürur hissi yaradır. Bəzəkli İsmailiyyə, rokkoko və borokko üslubunda tikdirdiyi “n” qədər məbədlər! Bakının qarşısında dünya üzünə açılan ən gözəl peyzajdır, nəqşidir Azərbaycanın.

Gənc olmasına baxmayaraq, həyatın nəbzini psixoloq dəqiqliyi ilə tuta bilən Ağa Musa Nağıyev əzab-əziyyətlə topladığı vəsaiti hara, niyə və nəyə xərçəməyi bacarırdı. O, xeyir əməlləri, ziyalı təfəkkürü ilə zamanəsinin mesenatları arasında özünəməxsus şərəfli yer tutub. Lakin nədənsə dövrünün qara kölgələri – bədxahları, sözün məcazi mənasında həyat Universitetinin İqtisad fakültəsini “Qırmızı Diplom”la başa vurmuş Ağa Musa Nağıyevin işıqlı fəaliyyətinə qara don geydirmişlər.

Allahın özünə belə xoş gələn qənaətçilliyi, zərrə qədər israfı varmadığını ifrat dərəcədə qabardaraq üzərinə “xəsis” damğası vurmuşlar.

Onu hər zaman insan taleyi düşündürürdü. Ocağın yanında papirosunu (siqaretini) kibritlə yandıran işçisini işdən kənarlaşdırdığını bir neçə ədəbiyyatda işıqlandırılmasının şahidi oluruq. Lakin bu əhvalat başa düşdüyümüz qədər də adi deyil. Hər bir zəkali insan burada böyük bir mənə görə bilər.

Məhz onun vəsaiti hesabına Bakıda qısa müddətdə bütöv bir ziyalı nəslə təşəkkül tapıb.

Deyirlər insan o zaman ölür ki, onu xatırlayan sonuncu şəxs həyatdan köçür. Ağa Musa ölməyib. Düşünürəm ki, mən sonuncu deyiləm. Övladlarım və nəvələrim onu yaşadacaq.

Ağa Musa Nağıyev 1919-cu il martın 4-də dünyasını dəyişir. O zaman Cümhuriyyət Parlamentinin orqanı olan “Azərbaycan” qəzetində haqqında dərc edilən nekroloqda bu sözlər qeyd edilmişdi: “Ağa Musa Nağıyev - ən orijinal adamlardan biri, təbiətən intəhasız enerjili, qabiliyyətli, mükəmməl formalaşmış bir insan həyatdan getmişdir. İri kapital sahibi olan Ağa Musa xalqının bütün tələblərinə rəğbətlə yanaşıb. Elə bir əhəmiyyətli ictimai məsələ olmayıb ki, orada onun əvəzsiz xidməti olmasın... Rəhmətliyin xidmətləri onun xalq arasında xatirəsini əbədi yaşatmağa qadirdir”.

Vəfatından sonra qəzetlər bir ay onun haqqında dəyərli sözlər dərc etmiş, vəfatından təəssüfləndiklərini bildirmişlər.

Neft milyonçusu və xeyriyyəçi Ağa Musa Nağıyev kasıb bir ailədə dünyaya göz açmasına, təhsil almamasına baxmayaraq, fərasəti və ağılı ilə həyatda özünə yol açdı. Xalqın ehtiyaclarından irəli gələn hər bir çağırışa vaxtında cavab verməsi, doğma şəhəri ilə bağlı bütün xeyriyyə işlərində yaxından iştirak etməsi, nəhayət Bakı üçün qoyub getdikləri ona əbədilik qazandırdı.

Atasının – “Oğul, bacardığın qədər bina tikdir, ömrün uzanar” vəsiyyətinə əməl edib, 100 bina tikdirməyi qarşısına məqsəd qoyan və 100 yaşayacağına, hətta ölümsüzlüyə qovuşacağına inanan Ağa Musa Nağıyev 70 yaşında dünyasını dəyişdi. Ölüm atasının vəsiyyətinə tam şəkildə əməl etməyə imkan verməsə də, Bakı milyonçuları arasında doxsan səkkiz (98) bina tikdirmək yalnız ona nəsib oldu. Əlbəttə ki, həyat fiziki mənada ölümsüz ola bilməzdi. Amma xərclədiyi vəsait hesabına ucalan gözəl tikililər ona mənəvi ölümsüzlük qazandırdı. Adı, əməlləri nur içində əbədiyyata qovuşdu.

DÖVRÜNÜN MÜDRİK NEFTXUDASI

Bir zaman hamballıq etsə də, sonralar uğurlu taleyi sayəsində məşhur neft milyonçusuna çevrilən Ağa Musa Nağıyevin yüksək zövq

ilə inşa etdirdiyi binalar bu gün də onun ömrünü sonsuzluğa calayan qırılmaz, sarsılmaz daş tellərdir.

Neft və milyonlar səltənətinin məşhur xeyriyyəçi – milyonçularından olan Ağa Musa Nağıyevin vəfatından artıq 92 il keçir (1919-2011).

70 illik keşməkeşli həyatını qurub- yaratmağa, cəmiyyət üçün faydalı işlər görməyə sərf etmişdi.

“Tikmədim özüm qalam, tikdim ki, izim qala” – deyimi Ağa Musa Nağıyevin timsalında həqiqəti əks etdirir. Hambalçılıqdan milyonçuya çevrilən məşhur xeyriyyəçinin yüksək zövq ilə inşa etdirdiyi binaları şedevrliyi ilə bu gün Azərbaycan memarlıq tarixinin salnaməsinə çevrilib. Tikdirdiyi binaları ilə tarixdə iz qoymuşdur. Həmin memarlıq inciləri hansılar ki, onun həyatını şövləndirib.

Amma o, fəxarət hissi ilə ucaldığı binalarının nə vaxtsa onun həyat cövhərini əlindən alacağından xəbərsiz idi.

Bəli, bunun səbəbi də onun həyatı kimi maraqlı və ibrətamizdir.

Ağa Musa Nağıyev oğlu İsmayılın xatirəsini yad etmək üçün şəhərin mərkəzində - Nikolayevski küçəsində (indiki İstiqlaliyyət) qeyri adi saray tikdirməyə qərar verir. Bu məqsəd ilə o, milliyyətçə polyak olan məşhur memar Yozef Ploşkonu tikdirəcəyi binanın analoqunun memarlıq incəlikləri ilə tanış olmaq üçün 1905-ci ildə İtaliyanın Venesiya şəhərinə göndərir, bu proses 3 il davam edir. Beləcə Palatso Kantarini sarayının eskizləri Bakıda “İsmailiyyə” sarayının tikintisinə başlamağa onu şövkət edir. Bina 5 il (1908-1913) hasil olur və 1913-cü il aprelin 7-də tam istifadəyə verilir. Binanın frontonunda (hal-hazırda ulduzlarla bəzədilən luminatorlar) İmam Əlinin kəlamları həkk olunur: “İnsan öz əməyi ilə istədiyinə nail olur və yüksəlir”, “İnsan doğulandan ölənədək oxumalıdır“, “Müsəlmanlar! Sizin yaşadığınız əsr sizinlə birgə ölür, öz övladlarınızı yeni əsrə hazırlayın!”...

Sonralar memar Yuzef Ploşko xatirələrində yazır ki, Bakının mərkəzində Azərbaycanın milli ornamentlərlə bəzədilmiş bina inşa etmək onun ən böyük arzusu imiş.

Hazırda Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyətinin fəaliyyət göstərdiyi bu bina vaxtilə A. M. Nağıyev üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi.

Qotik üslubda tikilmiş “İsmailiyyə” (AMEA) binasını 1918-ci ilin mart qırğınlarında qəddar düşmənlərimizin Bakıya hücumu zamanı yaxında yerləşən “Metropol” mehmanxanasının (indiki Nizami adına Ədəbiyyat muzeyi) damından top atəşinə tutulur. Bu planın tam həyata

keçməsinə cəhd göstərən “Qatillər” bununla kifayətlənməyib, binanı yandırırılar. Binanın dağıdılmasında düşmənin əsas məqsədi - zirzəmidə qorunan ziyalıların arxivini və özülündəki qızılı ələ keçirmək idi.

Onsuz da heç cürə unuda bilmədiyi bala dərdini, Ağa Musanın təskinlik mənbəyi olan bu binanın dağıdılması - oğlunu məcazi mənada yaşada biləcək yadigarının məhv edilməsi - yenidən təzələyir, həyat eşqini əlindən alır.

Bu bütövlükdə Ağa Musanı mənən və cismən məhv edir.

Cəfər Cabbarlının “Əhməd və Qumru” əsərindən bir hissəni dərc etməyi vacib hesab edirəm:

1918-ci ildə ermənilərin Bakıda törətdikləri qırğından az keçmiş...

... Axşam üstü hava bir qədər soyuq və cansıxıcı olduğundan ətrafı əlaqaranlıq bürümüşdü. Havanın tutqunluğu lap ürəy sıxıcı idi.

Olginski (indiki Nizami) küçəsilə ağır-ağır addımlarla gedirdim.

Küçələrdə adam az, səs-küy yox, yalnız ruhları zəhərləyəcək iyrenc bir uğultulu külək əsirdi.

Böyük pəncərələri qara kömürlərə dönmüş, altun divarları matəmlərə bürünmüş “İsmailiyyə”nin önündən keçərkən xarabalıqlara, daha doğrusu əti tökülmüş baş skeletlərinə bənzər bu möhtəşəm bina, bu vəhşiliyin, bu cinayətin macərasını ərz edincə, bir çox doğranmış yoldaşlarım və bir çox müdhiş şeylər yadıma düşdü. Müdhiş mart – deyə gözlərimi yumdum. Ürəyim, ruhum, zehnim, aqlım, hissəm inlədi. Başım bilmərkədən köksümə sıxıldı.

Dalğın-dalğın addımlarımı atırdım ki, “Ay qardaş, soyuqdan əsirəm, acam” –deyəən həzin səsə ayıldım. Təxminən 18 yaşlı, sarı bəniz, qara irigözlü, donuq baxışlı, nəcib simalı bir qızcıgaz dayanmışdı qarşımda. Ürəyim qan ağladı... İsmailiyyə üçün, xalqım üçün içimdən inlədim...

P.S. Belə qənaətə gəlmək olur ki, -əgər incəsənətin tendensiyasının keçid dövrünü Moskvayanı Morozovun mülki təmsil edirdisə, Azərbaycanda İsmailiyyə Qotikasını Ağa Musanın ixtirası hesab etmək olar.

Bu bina Bakının mənzərəsinə klassik əsər kimi daxil olub.

Ağa Musa bina tikintisini podradçı Hacı Qasımova tapşırırdı.

Doqquz binanın inşa edilməsini ona tapşırıan Ağa Musaya bir gün xəbər verirlər ki, Hacı Qasımov sənin hesabına özünə 1 bina tikdirir.

Ağa Musa cavabında bildirir: Podratçı ancaq tikintidən qənaət etdiyi pulun hesabına bina tikdirə bilər. Çünki özüm haqq-hesabı yaxşı aparıram. Bu onun bacarığıdır ki, yaxşı təsərrüfatçılıq xüsusiyyətlərinə malikdir. İsrəfçılığa pis baxıram, qənaətçilliyi isə alqışlayıram.

BİSAVAD OLSA DA, YAXŞI İQTİSADÇI OLUB

Təbii ki, tarixi bilib, ona hörmət bəsləyən hər kəs bu gün Ağa Musa Nağıyev deyəndə öncə məşhur “İsmailiyyə” binası haqqında düşünür. Binanın 2013-cü ildə 100 yaşı olacaq. Bakının taxt - tacı sayılan bu bina şəhərin arxitekturasına qadın boynuna xüsusi yaraşır verən bir zinət incisi kimi daxil olub, memarlıq tariximizdə xüsusi yer tutub.

Bir zamanlar hamballıq edib, sonralar fərasəti sayəsində məşhur netxudaya çevrilən Ağa Musa Nağıyevin inşa etdirdiyi binalar bu gün də onun ömrünü sonsuzluğa calayan qırılmaz, sarsılmaz daş tellərdir.

Təəssüf ki, Ağa Musa Nağıyevin neft sahəsində, memarlıq, maarifçilik və ələlxüsus tibb sahəsindəki xidmətlərinin kölgədə qalması bu gün narahatlıq yaradır.

Deyirlər ki, zamanın meyarı yaddaşdır. Dövlətimiz müstəqillik əldə etdiyi zamandan Ağa Musa Nağıyevin adı ilə bağlı haqq - ədalətin bərpası uğrunda çalışıram.

Varidatının ümumi miqdarı 413 mln. (bəzi sənədlərə əsasən 690 mln.) dəyərləndirilən Ağa Musa Nağıyev kapitalının çoxunu cəhalət girdabında boğulan xalqın dünyagörüşünün, mədəni səviyyəsinin yüksəlişinə sərf edib.

Neçə-neçə neft firmalarının sahibi olan Ağa Musa Nağıyev, artıq 1890-1895-ci illərdə tanınmış, dövrünün say – seçilənlərindən olmuşdu. O, Vətənin “Qara qızılı”nın ölçüsünü yüksəklərə qaldırmış, sənətinin ustası sayılmışdı.

Onun neft sahəsindəki fəaliyyətinə qədər Abşeronun neft sənayesi bir şəxsin Hüseynqulu ağanın xüsusi mülkiyyətində idi. Yalnız xanlığın müdaxiləsindən sonra müsadirə edilmiş quyular çar xəzinəsinin mülkiyyəti elan olunur. Həmin neft quyuları müqavilə ilə iltizamçılara 65 il müddətinə istismara verilir.

Ağa Musa əldə etdiyi quyulardan çıxan neftin istehsalını tez bir zamanda gözlənilməz dərəcədə artırır və nəticədə dövrünün neft

milyonçuları sırasında ən varlısına çevrilir. Bacarıqlı iş adamı olmasına baxmayaraq, qənaətcilliyinə görə Ağa Musa Nağıyev müasirləri tərəfindən “xəsis” kimi qələmə veriridi.

Zaman keçir, dövran dəyişir... Heç kəsə qalmayan dünya milyonlar sahibi Ağa Musaya da qalmır.

“Tikmədim, özüm qalam, Tikdim ki, izim qala” prinsipini özünün həyat amalına çevirmiş unudulmaz şəxsiyyətin - Ağa Musa Nağıyevin xatirəsinə layiqincə ehtiram göstərməyin, çox sevdiyi şəhərdə- tikdirdiyi binalarla xüsusi yaraşlıq verdiyi Bakıda adının yüksək səviyyədə əbədiləşdirilməsinin vaxtı çoxdan yetişib.

Bakının memarlıq salnaməsinə silinməz 98 rəqəmi yazan, 35 nəfərin vəsiyyətinə əməl edib dəfnlərini Kərbəlada keçirən, maariflənməyə xüsusi diqqət yetirən, səhiyyədə himayəçi kimi tanınan Ağa Musanın qənaətçilliyi də xalqına xidmətə yönəlmişdi.

O, sərvətini eyş-işrətə deyil, işıqlı əməllərə sərf etmişdi. Pulun qədrini bilməklə yanaşı, ondan səmərəli istifadə etməyi də ustalılıqla bacarmışdı.

Düşünürəm ki, bu “Qənaətlə yaşa, padşah olarsan!”- atalar misalını unudaraq, Ağa Musanı “xəsis” adlandıranların, “bəzi tədqiqatçılar”ın qeyri-obyektiv mülahizələridir. Çünki Ağa Musa iqtisadiyyatı yaxşı bilir, puldan səmərəli istifadə etməyi bacarırdı. İsfarçılığa mənfi münasibət bəsləmişdi.

Ağa Musanın təcrübəli təsərrüfatçı kimi dəyərləndirən mühəndis texnoloq Fətulla bəy Rüstəmbəyov olmuşdur.

Ehtiyac içində yaşadığını heç vaxt unutmayan Ağa Musa 3 manat, oğlu İsmayıl isə 100 manat ianə verəndə, o, sual edənlərə belə cavab verir: “Atam-atam, o, milyonçu Ağa Musanın oğludur. Mən isə Biləcərili saman satan Hacı Nağının”. Başqa bir məclisdə Qubernator ona sual edəndə ki, Ağa Musa, mən 100 manat, sən isə 3 manat – nədən belə? Ağa Musa belə cavab verir: – “Sən “Hökumətsən”, verərsən də”...

Xəstəxanalar, zavodlar, mehmanxanalar, məktəblər tikdirənlər siyahısında birinci olan Ağa Musa, bir çox başqa siyahılarda da birinci olmuşdur.

Azərbaycanlı qızlarını savadlı görmək arzusu ilə Realnı məktəbə himayədarlıq etməklə yanaşı, qızlar üçün “məktəbəqədər siniflər” açan və onların hər il təhsil haqqını ödəyən Ağa Musa Nağıyevin etdikləri danılmazdır.

“VENZEL” ləri (Emblema) – binalarının üzərinə həkk olunmuş daş kitabələr - onun möhürü olub, bu gün “Xatirə lövhəsini” əvəz edir.

Uzat əllərini, tut əllərimdən,
Əllərin əlimə toxunsun, bir an.
Danış babamızın əməllərindən,
Bizi qovuşdurdu yenidən zaman.

NAHAQQA MESAJ

Əsrin əvvəllərində Azərbaycanda neft sənayesinin coşqun yüksəlişi tez bir zamanda milli burjuaziyanın da formalaşmasına səbəb oldu. Uzun müddət sadə xalqın düşməni kimi təqdim edilən burjuaziya haqqında formalaşmış təsəvvürlər məhz Sovet epoxasından sonra bu sinfin bir çox nümayəndələrinin xidmətləri, xalqın mənafeyi üçün gördüyü işlər, həm xatirələrdə yaşayan, həm arxiv sənədlərində qeyd olunan fəaliyyətləri aşkarlandığı halda, niyə Tağıyev, Nağıyev kimi sələflərin yolunu davam etdirənlər tapılmır?

Milyonçu sahibkarlarımız arasında ən çox məşhur olanı H.Z.Tağıyev idi.

Lakin nədənsə Hacıdan sonra Azərbaycan milli burjuaziyasının ən görkəmli nümayəndəsi olan Ağa Musa Nağıyev “xəsis” ləğəbi ilə damğalanmışdır. Yazıçı Manaf Süleymanovun 80-cı illərin axırlarında çapdan çıxmış “Eşitdiklərim, oxuduqlarım, gördüklərim” kitabı inqilabdan əvvəl neft maqnatları haqqında oxuculara ilk tanışlıq verən mənbələrdən olmuşdur.

Ağa Musa haqqında yazmağa məcbur edən amillərdən ən əsası da bu oldu.

Hər dəfə eşidəndə ki, Ağa Musanın ünvanına “xəsis” deyilir, ürəyim yanır.

Çoxları onun pulunun qədrini bilən olduğu fikri yaxına buraxmırdı. Görünür xeyriyyəçiliylə öndə gedən Ağa Musanı gözü götürməyənlər dostundan çox olub.

Sara xanımın (Hacı Zeynalabdin Tağıyevin qızı) xatirələrindən birində belə bir epizoda rast gəldim: “Qardaşım ilə mərc qoşdum və gəminin ilminatorunun qalın şüşəsini dəmir parçası ilə vurub, sındırdım. Bundan xəbər tutan atam, məni bir aylıq xərcimdən məhrum edib, şüşənin bərpasına verdi”.

Bu insan haqqında xəsisdir - demək nə dərəcədə düzgün olar sualını oxucuların ixtiyarına buraxıram.

Vaxtının çoxunu qumarxanalarda keçirən pullu adamların içərisində Ağa Musaya rast gəlmək olmazdı. Çünki o belə yerlərə pul xərcləməzdi. Bunun tam əksinə olaraq o, qumara başı qızıışanlardan təcili satdığı qoyduğu evləri ucuz qiymətə alardı.

Ağa Musa təmtəraq sevməzdi. Həyatını kasıbçılıqdan başlayıb, çətinliklə varlanmasını heç vaxt yaddan çıxartmazdı. Bu məqsəd ilə israfçılıqdan və artıq xərcdən çəkinirdi. Xeyriyyə məclislərində oğlu İsmayıl 100 manat, o isə kiçik məbləğdə ianə verərkən, bunun sirrini ondan soruşanlara belə cavab verirdi: - Atam-atam, o verər də. Görün o kimdir? Milyonçu Ağa Musanın oğludur, mən isə saman satan Hacı Nağının. Bu sözlər zərb məsələ çevrilib.

Köhnə Bakının küçələrilə addımlayarkən, 19-cu əsrin sonlarında, 20-ci əsrin əvvəllərində tikilmiş binaların, biri-birinə bənzəməyən arxitektura üslubunda, müxtəlif daş oymalarla, bəlyef və qorelyeflərlə bəzədilmiş fasadları seyr etməyi çox xoşlayıram.

Azərbaycan memarlığının qızıl fonduna daxil olmuş əzəmətli binalar! Bakının yaxın keçmişində tanınmış neftxuda - Ağa Musanın binaları! Neft və milyonlar səltənəti Bakıda ən çox mülk tikdirən milyonçu Ağa Musa Nağıyevin yada düşməməyi nə ilə bağlıdır? Tarix təkrar olunur. O vaxtlarda olduğu kimi bu gün də neft sənayesi yüksəlişdədir.

XX əsrin əvvəllərində milyonçuların quyuları gecə-gündüz fontan vuranda, Bakıda olmuş bir əcnəbi jurnalist heyrətini belə ifadə etmişdi: "Neft kraldırsa, Bakı onun taxt-tacıdır".

1905-ci ildə deyilmiş bu sözlər, əslində, ən çox H.Z.Tağıyev və A.M.Nağıyevə verilən qiymətdir. Uşaqlıqdan ağır zəhmətə qatlaşmış, hər qəpiyi saymalı olmuş bu şəxs milyonçuya çevriləndə də pulunun qədrini bilmiş, ondan yerində istifadə etmişdir.

Ağa Musa Nağıyev istehsal etdiyi neftin və özünün işgüzarlığı sayəsində milli burjuaziyanın nəhəng nümayəndələrindən birinə çevrilir. O, hələ uşaqlıqdan - zəhmət sayəsində qələbə çalacağına inanırdı.

Onun neft istehsal edən buruqları yüksək təchizatına görə çox fərqlənirdi.

1892-1892-ci illərdə Ağa Musa artıq Bakıda ən varlı adam hesab edilirdi.

1910-cu ildə Sabunçu, Ramana və Balaxanıdakı neft çənlərinin sayı 48-ə çatır.

1908-ci ildə sahibkarlıq etdiyi firmanın istehsal etdiyi neft 77.050.000 kq təşkil edərək, başqa neft firmaları arasında ən yüksək göstərici hesab olunurdu.

BİNALARININ ARXİTEKTORLARI ƏCNƏBİ OLUB

XIX əsrdə polyaklar Sibirə olduğu kimi, Qafqaza da sürgün olunmuşdu. 1813-cü ildə Napoleonun ordu iştirakçılarının əsirlərin sayı əgər 10.000 təşkil edirdisə, Qafqazın qalasında və kazarmasında olan polşalı əsgər və zabidlərin siyahısı da bu rəqəmdən ibarət idi. XIX əsrin ikinci yarısında - XX əsrin əvvəllərində neftin istehsalı ilə əlaqədar polyakların Azərbaycana axını əsasən Azərbaycanın Quba, Qusar, Şamaxı, Gəncə, Nuxa və Zakatala rayonlarına hərbi xidmətə göndərilirdi.

Onların əməyi hər bir sahədə - memarlıqda, səhiyyədə, təhsildə, musiqidə, hərbi və texnikada hiss olunurdu.

Məhz 1878-1894 illərdə polyakların başçısı Stanislav Despot-Zenoviçin Bakının gözəlləşməsində əməyi danılmazdır. XX əsrin 90-cı illərində Polşanın azadlığı uğrunda üsyanın iştirakçısı Ferdinand Budzişevskiy Bakı şəhərinin Başçı müavini icraçısı vəzifəsində olmuşdur. O dövrdə Azərbaycanın iqtisadi inkişafında mühəndis Vitold Zqlenitski və Pavel Potoskinin adlarını da çəkməmək mümkün deyil. Geoloji işlərdə, Şollar suyunun çəkilişində, Dərbənd-Bakı dəmir yolunun salınmasında, bir sözlə, polyakların Azərbaycanın mədəniyyət və iqtisadiyyatının inkişafında əməyi danılmazdır.

XX əsrin əvvəllərində Bakıda onların təşkilatları da olub.

Çar ordusunda xidmət edən hərbiçiləri çıxmaq şərtilə, 1917-ci ildə Bakıda polyakların sayı 2500-ə çatmışdı. 1918-ci ildə Azərbaycanda Demokratik Respublika qurulduğu vaxtdan yüksək vəzifə tutanlar sırasında polyaklar da az deyildi.

1919-cu ildə açılmış Bakı Universitetində çalışan professor heyətində də bu millətin sayı çoxluq təşkil edirdi. Politexniki institutunun ilk rektoru da milliyyətçə polyak olan professor Nikolay Dombrovskiy olmuşdur. Teodor Şumovski Şamaxıda boya başa

çatdığından, ərəb dilini mükəmməl bilirdi və Qurani Kərimin rus dilinə tərcümə etmişdi.

1926-cı ildə Azərbaycanda keçirilən “əhalinin siyahıya alınması” kompaniyası zamanı polyakların sayı 2460 nəfər təşkil edirdi.

ARZULARIM

Mənalı bir ömür yaşayaraq, yüksək əxlaqi keyfiyyətləri ilə həyatda öz yerini tutmuş, başqaları üçün nümunə olmaqla, yaddaşlarda özünə əbədi iz qoymuşdur Ağa Musa.

Uzun müddət Ağa Musanın gördüyü xeyriyyə işləri unudulmuş, yalnız bir kəlmə “xəsis” deyərək onu yad edən Azərbaycan xalqının müasirləri bununla kifayətlənmiş, onun etdiklərini, qoyub getdiklərini araşdırmayıblar.

Belə bir deyim var: Min yeyənin olsun, bir deyənin olmasın! Bu misal bütövlükdə Ağa Musaya aiddir. O, mininə çörək versə də, min də deyəni olub. Onun belə yadlaşmasına səbəb mühit oldu.

Müstəqillik və söz azadlığı mənə təkan verdi, qəflət yuxusundan ayıldı.

Ağa Musa Nağıyev zəhməti hesabına milyonçu olmaqla bərabər, neft firmalarının sahibkarı olmuş, 1890-1895-ci illərdə təkcə Azərbaycanda və Rusiyada deyil, xarici ölkələrdə də tanınmışdır. O illərdə istehsal etdiyi neftin miqdarı 13 mln. puda çatmışdı.

Ağa Musa Nağıyev imperiyanın sərt qanunları qarşısında aciz qalmamış, hüquqlarını müdafiə edə bilmiş və vətənpərvərliyin təcəssümü olaraq Bakıda binaların dövrün standartları üzrə tikilməsində böyük rol oynamışdır.

Yüz bina tikəcəyəm, deyən Ağa Musanın - baba arzusunu həyata keçirmək ən ümdə istəyimə çevrilib: İki bina tikdirib, onu tarixdə 100 bina tikdirən siyahısında görmək!

Publisist- yazıçı Fətulla Fəcri, Ağa Musa Nağıyevin ekonomisti Fətulla Rüstəmbəyov haqda kitab yazacağını bildirəndə, təəccüb məni bürüsə də, yazıçı ilə ilk görüşüm onun planlarını alt-üst etdi.

Neft milyonçusu Ağa Musa olmasaydı, Fətulla Rüstəmbəyov məşhur ola bilərdimi? - sualım cavabsız qalmadı.

1885-ci ildə Peterburqda iqtisadi işlər üzrə savad alan Fətulla bəy Rüstəmbəyov Bakıya qayıdanda ilk dəfə Ağa Musanın gözünə görünür. Bisavad Ağa Musa ilk tanışlıqdan ona inanır və onu maliyyə işləri üzrə mühəndis təyin edir.

Ağa Musa Nağıyev haqqında eşitdiklərini, bildiklərini, daha doğrusu, həqiqəti üzə çıxaran yazıçı Fətulla Fəcri bu faktları kitabında göstərib.

Müəllif sanki oxucunun əlindən tutub Abşeron neftinin qədim tarixindən bu günədək maraqlı bir səyahətə aparır. Bu yol Ağa Musanın Abşeronda sənaye üsulu ilə ilk neft quyusunun qazılmasından başlayır.

Fətulla Rüstəmbəyov məhz Ağa Musa Nağıyevin təcrübəsi sayəsində iş qabiliyyətini tam şəkildə göstərə bilir. Onun neft mədənlərində tətbiq etdiyi yeniliklər neft sənayesinin inkişafında əsl inqilaba çevrilir.

Ağa Musa Nağıyevin sahibkarlıq sahəsində uğurlar qazanmasında, maliyyə işlərinin tənzimlənməsində, izafi xərclərin qarşısını almasında Fətulla bəyin rolu çox olub.

MƏZARINI 80 İL SOYUQ KÜLƏKLƏR DÖYDÜ (Sovet hakimiyyəti dövründə onun qəbri 3 dəfə yerini dəyişib)

Söndür işığı, söndür!
Sevincim hamınınsa,
Kədərini özümündür!

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra onun kimi xeyriyəçilərə “istismarçı”, “kapitalist” damğası vuruldu. Onların məzarlarını belə hörmətdən salır, həmin məzarları hətta qohumların ziyarət etməsinə icazə vermirdilər.

70 il küçə-bazar dedi-qodularına, qırmızı proletar replikasına “yaşıl işıq” yandırmış sovet öz işini gördü.

1931-ci ildə Azərbaycan bolşevikləri Bakının ən uca nöqtəsində - Çəmbərəkənd qəbiristanlığında Dağüstü park salıb, “alovlu natiq” Kirovun elə bir heykəlini ucaltmağı qərara alırlar ki, bu heykəl şəhərin hər yerindən görünsün.

Uzun illərin boz- bulanıq, dumanlı-çiskinli mənəvi iqlimində bütöv bir nəslin yaddaşının aşınması tədrici olaraq keçmişimizin və o keçmişin

canlı və şanlı şəxsiyyətlərinin tarixin qaranlıqlarında əriyib itməsilə nəticələndi.

Sistemin bizlərə qarşı tətbiq etdiyi ən dəhşətli cəza üsullarından biri də yaddaşın represiyası oldu.

Amma unutmamaq olmaz ki, tarixin də öz yaddaşı var. Zamanın qara yerləri bu yaddaşdan heç nəyi qopara bilmirdi. Çünki bu yaddaş sabit və gələcəyin üz tutacağı ən etibarlı mənbədir.

Şəxsiyyəti kapitalizm, burjuaziya damğasına tuş olan, adı qadağalar sırasına düşən, müvəqqəti zaman kəsiyində nəsillərin yaddaşından silinsə də, tarixin yaddaş səhifəsinə əbədi həkk olunan xeyriyyəçi-məsenat, neft maqnatı Ağa Musa Nağıyev mürəkkəb və faciəli tale yaşamış, ölümündən sonra belə bu tale onun ruhunu təqib etmiş, əbədiyyət evində də kədərli nişanəsini qoyub getmişdir.

Dünyasını dəyişəndən sonra da dinclik tapmayıb.

Vəfatından sonra zamanın hökmü ilə əlaqədar, Ağa Musa Nağıyevin məcburən dörd dəfə qəbir yerini dəyişən nəşi, ancaq 1998-ci ildə rahatlıq tapa bildi. Vəfatının 80 illiyi ərəfəsində “Əmanət” qəbri daimi olaraq əbədiləşdirildi:

- Üzərinə qoyulmuş kiçik baş daşı ilə bərabər onun nəşi: 1919 – 1931- ilədək Çəmbərəkənd qəbiristanlığını, 1931-1938 ilədək Biləcəri “Propaka” qəbiristanlığını, 1938-1998 ilədək Biləcəri “Dağüstü” qəbiristanlığını gəzib-dolaşır. Beləcə düz 80 il keçir.

1998-ci il iyulun 23-də mənim və xeyriyyəçi Hacı Əvəzin təşəbbüsü ilə Ağa Musanın nəşi Biləcəri qəbiristanlığında əbədi məzara qovuşdu. Bu onun dördüncü – daimi qəbri oldu. Qəbrin tam hazır olduğu vaxt, açılış günü həmin ilin dekabrın 25-nə təsadüf etdiyindən, bu tarixi onun ad günü kimi qəbul etdik.

Vəfalı baş daşı isə onunla dörd qəbr gəzib, bu gün əbədi məzarının üstündəli İsmailiyə maketinin içərisindədir.

Düşünürəm ki, əgər bilsəydi... Nəhəng tikinti – abadlıq işləri gördürən milyonçu Ağa Musa Nağıyevin diri ikən özü üçün bir məqbərə-türbə hazırlatmağı çox da çətin olmazdı.

MİLYONÇUNUN XATİRƏSİ YAD EDİLİR

Neft və milyonlar səltənətinin sultanlarından olan A.M.Nağıyevi tanımayan çox az tapılar. Təkcə Bakının küçələrini dolaşmaq kifayət edir ki, bu vətənpərvər insanın Azərbaycan üçün etdiklərindən xəbər tutasan. Xeyriyyəçi kimi hörmət qazanan Ağa Musanın, Vətən üçün etdikləri tarixdə əbədi yaşayacaq.

Vəfatının 92-ci il dönümünə həsr olunan tədbirlər bu gün paytaxtın ən baxımlı sənət əsərlərindən olan “İsmailiyyə” binasında keçirilir. Dilarə xanım baba adını yaşatmaq üçün hər il xatirəsini yad etməklə mərasimi qəbrüstü ziyarətdən başlamaqla, onun xeyirxah əməllərin nəsillərə çatdırmağa çalışır.

Ziyarətçilər məşhur milyonçunun məzarını tər çiçəklərə qərq etməkdən məmnunluq duyur, ona rəhmət oxuyurlar.

Dilarə xanımın Ağa Musa Nağıyevin ictimai və xeyriyyəçilik fəaliyyətinə həsr etdiyi film (nəzərə almaq lazımdır ki, bu ikinci filmdir), yenə də tamaşaçı marağına səbəb oldu. Bir daha tarixi şəxsiyyətlərin əməllərinin gələcək nəslə çatdırılmasının hər kəsin borcu olduğunu, bu baxımdan Vətən üçün etdiklərini yaşatmağa çalışdığı təsdiqləndi.

“Dövlət və Qanun” qəzeti
Yasəmən Möhübbətqızı

Q Ə Z Ə L

(vəfatının 91 ilinə həsr edilib)

Səni qoy tanrı nəzərdən qorusun,
Hər gələn dərdi-xətərdən qorusun.
Çin ola arzu –kəmin dünyadə,
Tap xeyir, Tanrı zərərdən qorusun.

Axmasın bircə gilə yaş gözdən,
Kövrələn dəmdə, qəhərdən qorusun.

Qəlbi saf kəslər ola mehmanın,
Dinsə yad, dildə zəhərdən qorusun.

Olmasın əskik üzündən şuxluq,
Üzünü Tanrı kədərdən qorusun.

Munisin iltiması var Haqdan,
Səni qoy, böhtanü-şərdən qorusun!

Şair Gülarə Munis

BAŞQALARINDAN FƏRQLİ OLARAQ...

Ağa Musanı yaxından tanıyanlar, ondan pul almağın çox müşkül məsələ olduğunu söyləsələr də, onun xoş xasiyyətli, məzəli, çox bəmərə insan olduğunu demişər.

Ağa Musa Nağıyev dilənçiləri sevməzdi. Demişdi: Əli-ayağı olan sağlam adama sədəqə verməzlər, qoy gedib mənim kimi hamballıq etsin.

Adətən milyonçular qurban, orucluq və novruz bayramlarında nəzir paylayardılar. Belə günlərdə Ağa Musa Nağıyev hər sədəqə istəyə nə pul verməzdi. Harada kor, şikəst və yaxud xəstə görərdisə, onlara əl tutardı.

Ağa Musa Nağıyev keçmişini unutmamış, qənaətçil olmuş, vəsaitini ölkənin inkişafına, milli kadrların yetişməsinə xərcləməkdən çəkinməmişdi. Bilirdi ki, xalqı qədərbiləndir. Onun xeyirxah əməlləri unudulmayacaq.

O zaman ictimai və xeyriyyə işlərilə məşğul olan Cəmiyyətlərin fəaliyyəti gün-gündən genişlənirdi. Artıq bütün bu işləri özündə cəmləşdirəcək vahid müsəlman xeyriyyə –mədəniyyət mərkəzinin yaradılması bir zərurətə çevrilmişdi.

Ağa Musa Nağıyev yeni inşa olunmuş “İsmailiyyə” sarayını məhz belə bir mərkəz elan edir.

Binada “Nəşr-Maarif” Cəmiyyəti tərəfindən müxtəlif xeyriyyə tədbirləri də keçirilirdi.

Bina 1918-ci ilin mart ayında ermənilərin Bakıda törətdikləri qırğınlar zamanı qarət edilmiş və yandırılmışdı.

1918-ci ilin sentyabr ayında Bakı düşmənlərdən azad edildikdən sonra, Milli Hökumətin qərarı ilə bina yenidən bərpa olunur.

“EL” jurnalı 2011 il.
Südabə Sərvi

Q I S A   B İ O Q R A F İ K   Ş Ə R H

Azərbaycan xalqı tarixi siyasi və ictimai şəraitinə görə, XIX-XX əsrlərdə yerli sahibkarların neftdən əldə etdikləri gəlir hesabına bu gün müstəqil Azərbaycanın bütün sahələrində fəaliyyət göstərən alimlərin, iqtisadçıların və digər mütəxəssislərin ərsəyə gəlməsində milli burjuva nümayəndələrinin böyük xidmətləri olmuşdur.

Təəssüflə qeyd etmək olar ki, Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin devrildikdən sonra, yaranmış sosialist inqilabı dövrünün böyük və milli burjuva nümayəndələri sayılan A.M.Nağıyev, H.Z.Tağıyev, M.Muxtarov, Ş.Əsədullayev, Aşurbəyov və bir çoxlarını səhv və yanlış təhlillər nəticəsində itirdi. XX əsrin əvvəllərində adı Azərbaycanın məşhur “11 milyonçu” sırasında və bu siyahıda öncül yerlərdən birini tutan Ağa Musa Nağıyev 1849-cu ildə Bakının Biləcəri kəndində dünyaya göz açıb.

Doğumla ölüm arasındakı ömür adlı məsafədə hərə öz həyat trayektoriyasını cızır. İnsan dünyaya göz açdığı kimi bir gün də gözlərini yumub, ona əlvida deyir. Ancaq hər şey bununla bitmir. Axirət evinin qapısına hərə bir cürə üz tutur.

Elə insan olur ki, dünyaya pak gəlir. Dünyadan köçəndə də bu xüsusiyyətinə görə yadda qalır. Belə insana illər boyu rəhmət diləyib, gördüyü işlər minnətdarlıqla xatırlayırlar.

Belələrindən idi Azərbaycan xalqının qürur duyduğu, Bakı milyonçusu Ağa Musa Nağıyev.

Varidatının ümumi miqdarı 413 mln. məbləğində dəyərləndirilən Ağa Musa Nağıyev kapitalını ancaq bina tikintisinə deyil, o dövrdə cəhalət girdabında boğulan xalqının maariflənməsinə, dünyagörüşünün və ən əsası ümumi mədəni səviyyəsinin inkişafı istiqamətinə sərf etmişdir.

Məhz onun və başqa milyonçuların əməyi və vəsaiti nəticəsində Bakıda qısa müddət ərzində bütöv bir ziyalı nəslə təşəkkül tapmışdı.

Həyatının ən çətin anlarında atası Hacı Nağının nəsihətləri ona bir növ güc verir, təsəllisini tikdirdiyi çoxsaylı binalarında tapırdı.

Sevimli övladlarını erkən yaşlarında itirməsi, istəqli həyat yoldaşı Ümma Səlmənin cismən ondan ayrılıb, başqa evdə yaşaması və bir sıra hadisələr baş verir Ağa Musanın həyatında.

Yüksək təbəqəli yığıncaqlarda iştirak edərkən, həyat yoldaşı Ümma Səlmə Kərbəlayi Cəfər qızı və məşuqəsi Yelizaveta Qriqoryevnanın üzərindəki ləl-cəvahiratın çəkisi 700 qr. olardı.

Belə bir xüsusiyyət də yalnız Ağa Musaya xas idi.

Ömür-gün yoldaşı, övladlarının anası Ümma Səlmə ömrünün sonunadək Qasım İsmayılov 16-da (Tolstoy küçəsinin kəsişdiyi bina) bacısı oğlunun himayəsində yaşamışdı. Onun bacısı oğlu sonradan kosmonavtika aləmində böyük nailiyyətlər əldə edən və Rusiyada bu sahədə sayılıb seçilən Kərim Kərimovun atası olub.

Gözləmədiyi anda, üzünə tale bir də gülür.

... Peterburqda Romanovun iştirakı ilə keçirilən ziyafətdə iştirak edən Hacı Zeynalabdinə ayrılıb, xəyallara dalan Ağa Musanı indi tamamilə başqa bir fikir düşündürürdü. Bu, qardaşı Ağa Əlinin dünyaya gələcək övladı haqda düşüncələr idi. Bir müddət öncə Ağa Əli dünyaya gəlişi gözlənilən övladını Ağa Musaya hədiyyə edəcəyinə söz vermişdi.

“Birdən qız olsa, götürərsənmi?” sualına Ağa Musa : “Bunun heç bir fərqi yoxdur”- cavabını vermişdi. Ziyafət zamanı onun narahatçılığına səbəb də elə bu idi.

Cismi burada olsa da, qəlbi Bakıda idi. Vətəndən xoş xəbər, müjdə gözləyirdi. Elə bu anda eşik ağasının uzatdığı kağız parçası onu xəyaldan ayırdı.

Hacı Zeynalabdinin sual dolu baxışlarını görəndə: “Şad xəbər var Hacı, Bakıdadır. İsmayıl əvəzi oğlum gəlib dünyaya” – sözlərini söyləyərkən, qulaqlarının tutulduğunu hiss edən Ağa Musa bunun sevincdən və yaxud kədərdən baş verdiyini başa düşmür. Artıq nə əyanlar, nə Rusiyanın elitar cəmiyyəti, nə də Çar Nikolay Romanov onun gözündə deyildi.

Bu ümid ilə tezliklə Bakıya dönmək üçün Ağa Musa, uşağa Fərəc (kədərdən sonra gələn sevinc mənasında) adını verir. Çox heyif ki, bu sədəti o, Fərəc 1903-cü ildə dünyaya göz açandan, yalnız 16 il yaşayır.

1919-cu il mart ayının 4-də Ağa Musa Nağıyev dünyasını dəyişərkən son nəfəsində: “Heyif ki, 98 bina tikdirdim, sayı 100 olsaydı, 100 yaş yaşayardım” – sözlərini söyləyir.

T A R İ X   U N U D U L M U R

Rus çarizminin yeritdiyi müstəmləkə siyasətindən Qafqaz xalqları içərisində ən çox əzab çəkən müsəlmanlar olub. 1912-ci ildə ibtidai təhsil alan azərbaycanlı uşaqların sayı 12 faiz, orta məktəblərdə təhsil alanlar içərisində isə bu rəqəm 2,8 faiz təşkil edirdi. Məhz buna görə o dövrdə azərbaycanlı iş adamları millətini savadlı görmək üçün əllərindən gələni əsirgəmirilər.

Ağa Musa uzun illər azərbaycanlı tələbələrin müxtəlif təhsil ocaqlarında təhsil almaları üçün ildə 8 000 rubl miqdarında vəsait ayırır.

O illərdə departament direktoru V. Kovalevski Bakıda **kommersiya** məktəbinin yaradılması təklifini irəli sürür. Binanın tikintisi üçün tələb olunan 170 min rubl miqdarında vəsait qısa müddətdə toplanır. Bu məbləğin 30 faizini -50 min rublu H.Z.Tağıyev ödəyir. Rusların siyasəti burada da özünü göstərir. Yəni daha çox ehtiyac duyulan texniki və ya tibbi məktəblərin əvəzinə kommersiya məktəbinin tikilməsi təklifi irəli sürülür.

Azərbaycanın 11 əski milyonçularından birincisi sayılan Ağa Musa Nağıyev tikililərinə və varidatına görə başqalarından fərqlənirdi. Səhsiz tikililəri arasında təhsil, mədəni və məişət obyektləri, himayəsinə götürdüyü 100-ə yaxın yoxsul ailəyə göstərdiyi yardım, savad verdiyi soydaşlarımız – bütün bunlar Ağa Musa Nağıyevin insanlara və ümumilikdə xalqına sevgisindən, bir şəxsiyyət kimi zənginliyindən xəbər verir.

Ağa Musa Nağıyevin ən böyük arzusu millətini savadlı görmək idi. Məhz azəri qızların savad alması məqsədilə o, 1907–ci ildə Qubernator Əlahəzrətlərinə etdiyi müraciətdə “Realnı məktəb”in (indiki Dövlət İqtisad Universiteti) uzun müddət yarımçıq qalmış tikintisini başa çatdırmaq üçün 25 000 rubl vəsait ayırdığını və təhsil alacaq 25 qız uşağına himayədarlıq edəcəyini bildirmişdir. Etdiklərinin müqabilində

Ağa Musa Nağıyev özünün və vaxtı ilə bu məktəbin məzunu olmuş, erkən yaşında dünyasını dəyişmiş oğlu İsmayılın portretlərinin akt zalında asılmasını tələb etmişdir. O, “Realnı məktəbi”nə bütövlükdə himayədarlıq etmişdir.

Bu fəaliyyətlərini nəzərə alaraq, İmperator Əlahəzrətləri 1908-ci ildə Ağa Musa Nağıyevi “Zolotaya şeynaya medal nə Andreyevskoy lente” medalı; 1910-cu ildə “Üçüncü dərəcəli Müqəddəs Stanislav” ordeni ilə təltif etmişdir.

Totalitar rejim bütün bunlara son qoydu və Ağa Musanın tikdirdiklərini bütövlükdə milliləşdirdi. Məktəbdəki portretlər isə “yoxa” çıxdı.

Bir neçə il əvvəl yuxumda gördüm babamı. Atamın danışdıqlarından, sol çiynimin üzərindən gördüyüm üzündəki cizgilərdən tanıdım onu. Yalnız fərq onda idi ki, şəkillərdəki qapqara saqqalı indi qar kimi ağarmışdı.

İstədim arxaya dönüb, onu yaxşı izləyim. O, imkan verməyib, dedi: 92-40-04 telefon nömrəsini yaz ki, unutmayasan, zəng edərsən. Təkid edib, dedim: - Niyə yazıram, asan nömrədir. Yadımda qalar qırx dörd və onun əksi, nol dörd. Onun çox inadla söylədikləri bu gün də qulaqlarımdan getmir: - nol dörd yox, sıfır dörd!

İndi isə sizlərə çatdıracağım nə uydurmadır, nə də ki, əfsanə. Ertəsi günü zəng etdim. Qulaqlarıma inanmadım. Sözü əsl mənasında şok keçirdim. Telefon açdığım nömrə 1907-ci ildə Ağa Musanın tikdirdiyi “Realnı məktəb” – indiki Dövlət İqtisad Universitetinə aid idi. Düz deyirlər ki, yuxu çin olur. Həmin ildən etibarən bu ocağı doğma evim bilirəm.

P.S. Ağa Musa Nağıyevin arzusu - millətini savadlı görmək olub. Gənclərin maariflənməsi üçün çalışıb, çox işlər görən xeyriyyəçi 1907-ci ildə məktəb tikdirməklə, ona himayədarlıq etməklə bərabər, hər il 25 müsəlman qızının təhsil haqqını da ödəyirdi. Bununla əlaqədar Əlahəzrətə etdiyi müraciətində məktəbin akt zalında oğlu İsmayılın və özünün portretlərini görmək arzusunda olduğunu bildirmişdir.

Yüz il sonra - 2007-ci ildə onun bu arzusunu Universitetin rektoru Şəmsəddin Hacıyev həyata keçirdi. İqtisad elmləri doktoru, professor, Millət vəkili – Şəmsəddin Hacıyev cənabları 2007-ci ildə Ağa Musa Nağıyevin bu vəsiyyətinə əməl edib, Universitetin akt zalında hər ikisinin portretlərinin asılmasına nail oldu.

Dövlət İqtisad Universitetinin 80 illiyi qeyd olunacağı münasibətilə binada aparılan restavrasiya işlərilə əlaqədar Şəmsəddin Hacıyev cənabları -Ağa Musa və İsmayıl Nağıyevlərin portretlərinin yenidən işlənilməsinə qərar verdi.

Belə bir insani əməllərinə görə ona minnətdarlığımı bildirib, ömrü boyu qarşısında borclu olduğumu bildirəndə Şəmsəddin Hacıyev cənabları təvəzökarlıq etdi. **O bunu azərbaycanın oğlu olaraq özünə borc bildiyini söylədi.**

EHTİRAM BORCU

Fəlakətdən güc alıram,
Mətanəti güc sayıram.
Alçaldırlar, ucalıram,
Kiçildirlər, böyüyürəm.

Doğru deyiblər ki, dünyaya göz açmaq özü bir xoşbəxtlikdir. Hər birimiz beşik başından axirət dünyasının astanasınadək bir ömür hekayəti yaşayırıq. Dünya isə yarandığı gündən təzadlar üstündə qərar tutub. Bir tərəfdə sevinci, toy-nişanı, o biri tərəfdə qəm yükünü, dərdləri yaşayırıq.

Bütün bunlar yaradanın xəlv etdiyi insanın dünyaya göz açdığı gün qismətinə yazılan tale payıdır. Bəzən Allahın yazdığı qisməti pozan da, onu əksinə çevirib, məhvə doğru sürükləyən də özümüz oluruq. Yaradana qarşı çıxıb, yer üzündə müharibələr, münasibətlər, qətlər törətməkdən, tarixdə əməlləriylə iz qoyan şəxsiyyətləri, dahi insanları unutdurmaqdan, üstünə qara kölgə salmaqdan belə çəkinmirik.

Bu dünyanın xeyirxahları da bizik, qəsbkarları da. Söhbət açacağımız bu dahi, xeyirxah insanın ömür hekayəti hər bir azərbaycanlıya, insanlığa nümunə və örnəkdir. Onun heç də asan olmayan, yalnız öz xalqına, millətinə həsr etdiyi ömür yolundan hər kəs pay götürə bilər.

İnsanlar bu dünyada adı ilə deyil, əməlləriylə yaşayır. Yaşamaqla da adları tarixə əbədi yazılır. Ağa Musa Nağıyev belələrindən idi.

Elə insanlar var ki, gördükləri xeyirxah işlərə və yaxşılıqlara görə ölməzliyə vəsiqə alır. Ağa Musa Nağıyev belələrindən idi. O, millətinin və xalqının inkişafı naminə varlığından keçən insan olub. Sözübütöv olan Ağa Musa Nağıyevi xalqına olan məhəbbəti ağılasıqmaz

hərəkətlərə belə əl atmağa vadar edib. Onun keçdiyi həyat yolu, bu gün yetişməkdə olan gənc nəsil üçün örnək olmalıdır.

Ağa Musa Nağıyev əfsanəvi insan idi. Əfsanə isə laylay kimi heç vaxt unudulmur, əksinə nəsildən-nəslə keçir və yaşayır. Ağa Musa tarixi də buna bənzəyir.

Tarixi faktlara əsaslanaraq Ağa Musanın hansı xüsusiyyətlərə malik olmasının şahidi oluruq: Uzaq Qərbə yönəldiləcək yolun təmirinə, Tiflisdə tikiləcək Mədrəsə və Bakı Politexnikumunun tikintisinə vəsait ayıran, Bakı neft istehlakçılarının iştirakı ilə keçirilən tacirlərin müşavirəsində əl üsulunun domna ilə əvəz olunması fikrini irəli sürən; tamaşaların premyerasında qiymətli hədiyyələr paylayan, fəhlələrinə toy edən, fərqli işçilərin təhsil haqlarını ödəyən olub Ağa Musa Nağıyev.

Bu xüsusiyyətlərinə görə, Ağa Musa koloriti ilə XIX-XX əsrlərdəki milyonçulardan fərqli fiquraya bənzədilib.

Bunlara baxmayaraq, onun başı çox bəlalı olub.

Bu yolda çalışdığım illərdə ətrafımdakı Musasevərlərdən və bir az da Dilarəsevərlərdən olan çəpərim günbəgün sıxlaşır.

Babam haqqında yazacağım (bundan əvvəlki) kitaba çoxları fikir söyləyirdi. Onların hər biri qəlbimdə birinci yer tuturdu. Çünki babam haqqında deyilən hər kəlmə mənə hava, su kimi vacib idi. Axı onun vəfatından neçə-neçə on illiklər keçsə də, o bu kəlmələrin acı olub. Kitaba ad axtarırdım. “Geopolitika XXI əsr” qəzetinin baş redaktoru Xanoğlu Əhmədovun Ağa Musa Nağıyev haqqında yazısı diqqətimi cəlb etdi.

... Halbuki, Ağa Musa Nağıyevin xeyriyyəçilik sahəsindəki fəaliyyəti bəs edər ki, adı şanlı tariximizə qızıl hərflərlə yazılsın. O, Azərbaycanın ən iri neft sahibkarı sayılıb. Günümüzdə yüksək zövq ilə inşa etdirib tikdirdiyi 98 bina çatıb. Sovetlər dövründə xeyriyyəçinin fəaliyyətinin üzərinə kölgə salmağa çalışanlar çox olub və xalq üçün əvəzsiz işlər görmüş milyonçunu gələcək nəsillərin gözündə mənfi obraz kimi göstərməyə çalışıblar.

Mənsəb sahibləri ötür-ötür oyunlarında Nağıyevə həqiqi qiymət verməkdən çəkiniblər. Ancaq belə şəxsiyyətin – xalq üçün ömrünü şam kimi əridən şəxsiyyətin gerçək mahiyyətini Azərbaycana tanıtdırmaq vacibdir...

Beləcə kitab ərsəyə gəlməmişdən adını müəyyənləşdirdim: “Xalq üçün ömrünü şam kimi əridən...”.

Şair, publisist Mədəd Coşğun ilə də babam haqqında olan fikirlərimiz bir-birini tamamlayırdı.

Bədi, elmi publisistik kitabların, yüzlərlə yazının müəllifi kitaba ön söz yazmaqda çətinlik çəkdiyini belə izah etdi: - Yazıya başlarkən özümü uca bir zirvəni fəth etmək istəyən və bu işin məsuliyyətini düzgün anlayan və anladığıca da narahatlığı artan bir alpinistə bənzətdim. Qarşımda həqiqətən uca bir zirvə, Ağa Musa zirvəsi dururdu. Bu ənginlik qarşısında əsas güvənc yerimə - Ağa Musa şəxsiyyətinin böyüklüyünə, bənzərsizliyinə, ölməzləyinə arxalandım. Bu məqamda çələng bağlamaq istəyən, lakin gözləri oxşayan min ətirli, min çətirli güllərlə dolu olan çəməndən, bağçadan hansı gülü, hansı çiçəyi seçəcəyini bilməyən aşıqə oxşayırdım.

Ağa Musanın həyatı və fəaliyyəti belə bir gülşəndir.

Beləcə Mədəd müəllim Ağa Musanın mesənətliyindən, 98 incisindən, ən əsası 28 may küçəsində yol boyu düzülən binalarından çələng bağlaya bildi.

“DÖZ, GÖZLƏ, VAXTI ÇATACAQ!”

Ümumiyyətlə belə qənaətə gəlirəm ki, Ağa Musa Nağıyevin alın yazısı belə olub: “Döz, gözlə, vaxtı çatacaq!”

Ağa Musa Nağıyev və Şəmsi Əsədullayev Şamaxıda tikiləcək “Realni peşə məktəbi”nin inşası üçün vəsait toplanmasında fəal eştirak ediblər.

Ağa Musa XIX əsrdən Azərbaycanda fəaliyyət göstərən, şikəst uşaqlara yardım edən “Uşaq bağçası Xeyriyyə Cəmiyyəti”nin Həqiqi üzvü olub. Uşaq ölümü ilə mübarizə aparan “Bakı Cəmiyyəti”nə küllü miqdarda pul köçürürdü.

1898-ci ilin yanvar ayında Bakıda körpələr evinin inşasına başlanıb. Vəsaitin çatışmaması üzündən yarımçıq qalan tikintiyə A.M.Nağıyev və Ş.Əsədullayev küllü miqdarda pul ayırır.

Ağa Musa Nağıyev vərəmlə mübarizə aparan “Qafqaz Cəmiyyəti”nin də fəal üzvlərindən olub. Deyilənlərə görə bu Cəmiyyətin hər toplantısından sonra, Ağa Musa vərəm xəstəliyi nəticəsində dünyasını dəyişən oğlu İsmayılı xatırlayaraq acı iltirablar keçirirmiş.

Ağa Musa Nağıyev qüdrətli xalqımızın şöhrətli, səxavətli övladı olub. O, keçmişin, bu günün və gələcəyin də mizan tərəzisidir. Millətə, vətənə xidmət nümunəsidir. İşlədiyi bölgədə dövlət vəsaiti hesabına nə işə tikdirib, sonra özünü bu bölgənin qurucusu

adlandırılan müasir insanlardan fərqli olaraq, Ağa Musa Nağıyev bütün cəh-cəlalı halal əməyi, haqdan gələn gəliri hesabına yaratmışdı.

Təkcə “İsmailiyyə”, “Zabitlər evi”, “Yeni Avropa” və “Astoriya” binalarını tikdirməklə o, artıq ürəklərdə heykəlini ucaltmışdır. Sonralar proletar dünyasında nəinki Ağa Musanın sərvətlərinin “qırmızılaşdırılmasına”, talan edilməsinə, hətta ruhuna rahatlıq verilməmişdi. Azərbaycan müstəqillik əldə etdiyi zamandan bütün sahələrdə özünü dərk, özünə qayıdış hissləri gücləndiyi kimi, bu böyük insanın adına münasibətdə də diqqət və ehtiram hiss olunur. Ona hüsn rəğbət artır. Əminəm ki, zaman keçdikcə xeyriyyəçi Bakı milyonçularının xatirəsi daha əziz tutulacaq.

Ağa Musa Nağıyevə həsr etdiyim “Xalq üçün ömrünü şam kimi əridən...” kitabına ön söz yazmaq üçün publisist –şair Mədəd Coşğuna müraciət edərkən, o buna çox çətinliklə razılaşdı. Mənə söylədiyi kəlmələr bu gün də qulağımdadır: “O nəhəng insan haqqında mən kiməm ki, söz deyəm. Çox çətindir, hansı cəhətini araya gətirim? Axı onlar yüzlərlə olub”.

Azərbaycan hələ qədim zamandan zəngin tarixi ilə və bu tarixi bu günə kimi yaşadan şəxsiyyətləri ilə seçilib. Onlar vətən üçün yaşamış, yaratmışlar. Çalışmışlar ki, özlərindən sonra qalacaq izlər millətin yaddaşında vətənin abidəsi kimi qalsın.

Tariximizi yaşatmaq baxımından belə şəxsiyyətlərin əməllərini yaddaşlara köçürüb qorumağı bacarmaq və milli sahibkarlarımızın adlarını uca tutmaq borcumuzdur. Tarix unutmazlığı heç vaxt bağışlamır.

Ağa Musa kimi millətin yolunda var-dövlətini xərcləməkdən çəkinməyən sahibkarların itirilən haqlarını qaytarmasaq da, heç olmasa onların adlarını uca tutmaqla ruhlarını şad etməyi bacarmalıyıq.

“Unutmadığımız keçmiş tarixə dönür” - deyiblər. Tarix isə şəxsiyyətlər yetişdirir.

Amma bizlər bir qədər unutmazlığa qapılıraq bunu dəyərləndirməyi bacarmamışıq. Əksinə əlimizdə olana təbii məqam kimi baxıb, hətta olduğu dəyəri də verməkdə xəsislik etmişik. Sadəcə düşünmək lazımdır ki, neftxudalar varidatlarını xalqın yolunda məsrəf ediblər. Günümüzü qurub yaradanın kimlərin olduğunu görürük.

Milyonçularımız barədə şərh etməyə hər zaman ehtiyac duyulur:

Ağa Musanın adı ötən əsrlərin Hacı Zeynalabdin Tağıyev timsalında olan milyonçuları arasında birinci olaraq çəkilir. Əməllərində bunu doğrultduğuna görə.

Söhbət kimliyini hələ sağlığında ikən təsdiqləyən, amma nə qədər qəribə olsa da, müasir zamanın tanındığı qədər dəyər verilməyən Ağa Musa Nağıyev haqqındadır.

Ağa Musa Nağıyevi o dövrdə fərqləndirən əsas cəhət onun elmə, təhsilə yönəltdiyi maraq, eyni zamanda qız uşaqlarının mövhumata uyaraq təhsildən uzaqlaşdırılması olub.

İnkar olunması mümkün olmayan bir həyat qanunu var. İnsan yarandığı gündən ölümünə doğru uzun, ya da qısa bir məsafə qət edir. Tanrı tərəfindən ona bəxş olunan bu zaman kəsiyində həyatda necə iz buraxacağı isə yalnız onun özünə həvalə olunur.

Bəlkə də dünyanın yükünü çiyinlərində daşımaq da Tanrı tərəfindən “Seçilmiş” insanlara tapşırılır. O dövrdə H.Z. Tağıyev deyirdi: “Tanrı mənə var-dövlət verib və bu biçarələri tapşırıb. Məni onlar üçün yaradıb”.

İnsanlar bu “seçilənlər”i “xeyriyyəçi” adlandırıblar. Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Ağa Musa Nağıyev, Şəmsi Əsədullayev kimi xeyriyyəçilər.

Son illər respublikamızda sabitliyin möhkəmlənməsi, iqtisadiyyatın güclənməsi, sahibkarlığın genişləndirilməsi nəticəsində Bakıda geniş abadlıq işləri həyata keçirilir. Yeni tikilən binaların sayı artdıqca, bu büsatı gördükcə Ağa Musa Nağıyev ehtiramla yad edilir. Çünki bu müdrik insanın Bakının gözəlləşməsində, möhtəşəmlənməsində əvəzsiz rolu olub.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdiyi zamandan milli qayıdışa nail olan xalqımız öz keçmişinə daha ehtiramla yanaşır. Bu ehtiramdan Ağa Musa Nağıyevə də bir pay düşür. Nağıyev irsinə və varislərinə hörmətlə yanaşan ölkə rəhbərliyinə, bir çox vəzifəli şəxslərə, qədərbilən xalqımıza minnətdarlığımı bildirib, Allahdan arzum odur ki, əski milyonçularımızın adları və xeyriyyəçi əməlləri ləyaqətlə yad edilsin.

Ağa Musa Nağıyev kimi tiksinslər ki, özlərindən sonra izləri qalsın. Oxutsunlar ki, dövlətimizə xeyir gətirən, savadlı və ağıllı insanların sayı artsın.

Ağa Musa Nağıyevin millət qarşısında xidmətləri tək-cə tikdirdiyi binalarla məhdudlaşmır...

AĞA MUSA ONUNLA QUDA OLUB

Həmin dövrdə yaşayıb, yaradan neft xudalardan biri olan Şəmsi Əsədullayev böyük hörmət və nüfuz sahibi olub. Təbiət etibarilə qeyri-adi insan olan Şəmsi Əsədullayev, eyni zamanda bir neçə ixtiraların müəllifi idi. Kasıb ailələrdən olan azərbaycanlı gənclər onun hesabına Fransa, Almaniya, Polşa kimi dövlətlərdə təhsil almış, ixtisasa yiyələnmişlər.

Var-dövləti və xeyriyyəçiliyi ilə say - seçilənlərdən olan nüfuzlu Şəmsi Əsədullayev “maliyyə fırlıdağı”nın qurbanına çevrilir. Belə ki, onun tərəfindən sifarişçiyə göndərilən böyük miqdarda kerosin vaxtında ünvanına çatdırılmadığından geri qaytarılır. Nəticədə bütün müəssisələri iflasa uğrayır. Şəmsi Əsədullayevin bütün əmlakı girov qoyulur. Banklar ona mənsub veksellərin qəbulundan imtina edir. Ticarətin öz qanunları var.

Şəmsinin ümidi hər yerdən üzülür. Məhz belə çətin bir anda Ağa Musa Nağıyevin atdığı addım hamının heyrətinə səbəb olur. Ona yardım əlini uzadır. Borclarını ödəyir.

Ağa Musa Nağıyev inanırdı ki, yüksək ağıl sahibi olan Şəmsi Əsədullayev qısa müddət zamanında ayağa qalxacaq. Həqiqətən tez bir zamanda belə də olur.

Tarixdən bəllidir ki, bu iki milyonçunun dostluğunun qohumluq telləri ilə övladları daha da bərkitmişdi.

Şəmsi Əsədullayevin oğlu Mirzə, Ağa Musa Nağıyevin qızı Ümmül Banu ilə ailə həyatı qurmuşdu.

GÖRDÜYÜ XEYİRXAH İŞLƏRİN KİÇİK SİYAHISI

Ağa Musa Nağıyev:

- 4 hamam sahibi olub;
- 35 yoxsul ailə başçının vəsiyyətinə əməl edib, onların dəfnini Kərbəladada keçirib;
- Fəhlələrinə öz hesabına toy edib, istehsalatda fərqlənən işçilərinin təhsil haqqını ödəyib;
- “Kaspi” qəzetinin nəşrinə xeyli vəsait xərcləyib;
- M.A.Əliyev küçəsi 246-da məscid tikdirib;
- Kislovodskidə “Xram vozduxa” ona məxsus olub;
- 1879-1880-cı illərdə Qara şəhərdə “Kerosin istehsal zavod”unu tikdirib;
- 1879-cu ildə əmlakının dəyəri 30.000 manat təşkil edib;
- 1887-ci ildə kapitalın və istehsalın görkəmli konsentrasiyası və sahibkarlığın aksioner firmasının ən çox yayıldığı bir şəraitdə adını daşıyan “Neft Firması” yaradıb və bu firma milli sahibkarlıq müəssisələri arasında birinci olub;
- 1887-ci ildə Sabunçu, Ramana və Balaxanıda iri neft mədənlərindəki çənlərin sayı 65-ə, buxar qazanları 91-ə, buxar maşınları 35-ə çatmışdı. 512 fəhlə işləyən “Neft istehsalı” zavodu 8.060.027 pud neft istehsal edib. Ramanadakı buruqlarında 26 fəhlə, 6 qulluqçu çalışıb (sbornik “Fəhlə hərəkatı” 1 və 2-ci hissə);
- 1890-cı ildə Ramanadakı neftlə zəngin olan 6 desyatin yeri, daha sonra qonşu sahəni alaraq, şəxsi istehsalını açıb;
- 1890-cı ildə neftin ticarət devriyyəsi 700.000 manat təşkil edib;
- 1890-cı ildə əmlakının devriyyəsi 1,3 mln. manat təşkil edib;
- 1891-1892-ci illərdə Qara şəhərdəki zavodunda 31 buxar maşını, 12 dəmir yol rezervuarı olub. Zavodun istehsal etdiyi ağ neftin (kerosin) miqdarı 2,3 mln. pud təşkil edib. Müxtəlif istiqamətlərə 15 mln. pud mazut və yüksək keyfiyyətli neft məhsulları göndərib;
- XIX əsrin axırlarında Balaxanı, Sabunçu, Əmircan və Ramanada yeni neft sahələrini icarəyə götürüb;
- 1900-cü ildə neftin istehsalı 7,5 mln. puda çatmışdı;
- 1900-cü ildə Ramana sahəsindəki buruqları 1,1 mln. pud., Sabunçuda 2 mln. pud neft fontan vurub;

- 1901-ci ildə neftin istehsalı Bakının neft paytaxtına çevrilməsində böyük rol oynayıb;
- 1901-ci ildə Bakıya Şollar suyunun çəkilişində vəsaitin 75%-ni ödəyib;
- 1901-ci ildə Sabunçu sahəsindəki byryqlarından 10 mln. puddan artıq fontan vuran neft, bütövlükdə istehsalın 70%-ni təşkil edib;
- 1901-ci ildə mədənlərində əldə edilən ağ neftin miqdarı 15 mln. pud təşkil edib;
- 1893-cü ildə I Gildiyalı tacir tituluna layiq görülüb;
- 1893-cü ildə Sorlivo şəhərində iki göyörtəli “Qara şəhər” adı ilə sifariş etdiyi barkas, başqa sahibkarların barkaslarından həcmcə fərqlənərək, 38,7 mln. kuba bərabər olub;
- Sabunçu, Suraxanı və Ramanadakı neft mədənlərində 65 buruğu, “Neftayırma” zavodu və “Mexaniki emalatxana”sı olub;
- **Onun təşəbbüsü ilə keçirilən “Dilin bəlası” və “Qırt- qırt”** tamaşalarının ilk nümayişindən sonra Nəriman Nərimanova bağışladığı almaz qaşlı üzüyün və Ağası Zeynalova bağışladığı qızıl qol saatının bütövlükdə dəyəri 200 rubl olub (Kor.1896. nömrə 49);
- 1893-cü ildə “Neftçıxarma” firmasının gəliri nəzərdə tutulduğundan 10 mln. manatdan çox olub;
- 1893-1900-cü illərdə neftçıxarma sahələrini artırmaq məqsədilə neftlə zəngin torpaqlar alıb;
- 1891-ci ildə satış üçün bütün istiqamətlərdə 2.109.619 pud ağ neft, 536 pud sürtkü yağı, 3.719.837 pud mazut (neft qalığı) göndərmiş; bu kerosinin xaricə eksportu və satışı haqda bir sıra razılaşmaların imzalanmasına böyük köməklik göstərmişdir;
- 1891-ci ildə “Qara şəhərə” su çəkdirib;
- 1890-1895-ci illərdə Ağa Musa Nağıyev Azərbaycanda, Rusiyada və xaricdə iri neft sahibkarı kimi başqalarından fərqlənib;
- 1891-ci ildə Ramanada bir buruqdan 31000 pud neft əldə edib;
- 1891-ci ildə neft sənayeçiləri Qurultay Şurasının Bakı “Ağ Neft Zavodları” Cəmiyyətinin və Sərəncam Komitəsinin üzvü olub;
- 1892-1897-ci illərdə onun qazma buruqlarının sayı 8-ə çatıb;
- 1898-ci ildə 5 şəxsi rezervuarı olub;
- 1898-ci ildə daşınan və daşınmaz əmlakının dəyəri 334.560 rubl təşkil edib (Muradəliyev səh.142);
- 1898-ci ildə Bakı Politexnikumunun tikintisinə 100.000 rubl ianə verib (Kor 1898 nömrə 87);

1898-ci ildə dəmir yolu ilə Batuma 2.405.118, Rusiya və Qafqaza 273.604; digər şəhərlərə 509, ümumi - 2.554.937, Xəzər dəniz yolu ilə Həştərxana 1.258.55; Petrovski Xəzər dəniz Kirxasına 52.503, İrana 24.738; cəmi 4.785.598 ton neft göndərib;

- XIX əsrin axırlarında, XX əsrin əvvəllərində “Neftçixarma” firmasında istehsal olunan neftin miqdarı çox yüksək olub. Burada 20 neft buruğu, 14 neft saxlayan anbarları olub;
- 1902-ci ildə Bakıda neft istehlakçılarının iştirakı ilə keçirilən Tacirlərin müşavirəsində “Əl üsulunun domna ilə əvəz edilməsi” ideyasını irəli sürüb (Rüstəmbəyov “Neft işi” 1902 N1);
- Zavod və Ticarət müəssisələrinin illik ticarət devriyyəsi 1 mln., təmiz gəlir isə 200.000 rubl təşkil edib;
- 1904-1913-cü illərdə Azərbaycanda ən iri neft sahibkarları sırasına qatılıb;
- 1904-cü ildə əldə etdiyi Qara Qızılın istehsalı 12,3mln.puda çatıb; -
- 1905-ci ildə Tiflisdə yaradılacaq Mədrəsənin tikintisinə külli miqdarda ianə verib (Kor.1905 N29);
- 1905-ci ildə buruqların sayı 83-ə, buxar qazanlarının 31-ə, buxar maşınlarının sayı 35-ə çatıb. 6 qaz motoru olub;
- 1906-cı ildə Balıq sənayesinin inkişafında rolu böyük olub. Balıq vətəgələri üzrə hərəcəda külli miqdarda kapital sərmayə qoymaqla ən iri vətəgələri ələ keçirib. ”Kür - Balıq” sənayesində çoxluq təşkil edən balıq vətəgələri ona məxsus olub;
- 1906-cı ildə 600 fəhlə çalışdığı zavodunda 3mln.741.000 pud təmizlənmiş kerosin, 7mln. 494.000 pud neft qalığı istehsal edilib;
- 1906-cı ildə “Aksioner Cəmiyyəti”nin müəssisələrində 242 işçi qüvvəsi olub. 1915-ci ildə bu rəqəm 713-ə çatıb. 672 fəhlənin və 41 qulluqçunun orta əmək haqları 173.000 manat təşkil edib. Müvəqqəti işə götürülənlərlə birlikdə isə ümumi əmək haqqı 280.000 manatdan yüksək olub;
- 1907-ci ildə “Musa Nağıyev”, “Neft sənayesi” və “Ticarət Aksioner” Cəmiyyətlərinin müəssisələrində əsas kapital 10 mln. rubl təşkil edib. Milli gəmi sahibkarları arasında bu Cəmiyyət aparıcı yer tutub;
- 1907-ci ildə Realni məktəbini tikdirib (indiki İqtisad Universiteti) və ona himayədarlıq edib. Burada məktəbəqədər sinfin yaranmasına nail olub və əlavə olaraq 25 müsəlman qızının hər il təhsil haqqını ödəyib;
- 1908-ci ildə istehsal etdiyi “Qara qızıl”ın miqdarı 13 mln. puda çatır və o, neft istehsalı sahəsində rekord vurur;

- 1909-cu ildə “Zaqafqaziya Balıq Sənayesi” Cəmiyyətinin təsisçisi olub;
- 1909-cu ildə Sabunçudakı mədənlərində 690 fəhlə çalışıb;
- 1910-cu ildə başqa neft mədənlərində 634 fəhlə çalışıb;
- 1910-cu ildə Noviqasiya zamanı ümumi həcmi 130 mln. pud olan “Qara şəhər”, “Ağa Əli”, “Yusif” və “İsmayıl”- adlanan gəmiləri ilə edilən 108 reys zamanı 7 mln. pud neft məhsulları daşınıb;
- 1910-cu ildə Sabunçu, Ramana və Balaxanıdakı neft çənlərinin sayı 45-ə, fasiləsiz işləyən çənlərin sayı isə 30-a çatıb;
- 1910-cu ildə çar II Nikolay tərəfindən “Zolotaya şeynaya medal na Andreyevskoy lente” medalı ilə təltif edilib;
- XX əsrin əvvəllərində onun neft müəssisələri Bakının ticarət sənaye devriyyəsində xüsusi yer tutub;
- Neft buruqları yüksək texniki təchizatı ilə başqa sahibkarların buruqlarından fərqlənib;
- Azərbaycanda neft sahibkarları arasında ən iri neft kompaniyalarına görə xüsusi mövqe tutub;
- 1912-ci ildə Qafqaz dəmir yolu ilə ağ neftin firmalara göndərilməsi sahəsində 3-cü yeri tutub;
- 1913-cü ildə Realnı məktəbə himayədarlıq etdiyinə görə III dərəcəli “Müqəddəs Stanislav ordeni” ilə təltif olunub;
- 1913-cü ildə “Neft Sahibkarlarının” Qurultayında 10 səs qazanaraq “Onlar sırasına” daxil olub. Həmin ildə Sabunçu mədənlərində işləyən fəhlələrin sayı 800-dən artıq olub;
- 1913-cü ildə kontorlarının sayı hesabına “Bakı Tacir Bankı” yaradıb. Bankın Sədri olmaqla yanaşı “Azov –Don”, “Volqa-Kama” kommersiya bankları uçot komitəsinin üzvü, “Bakı xüsusi Lombard Kredit Cəmiyyəti”ndə idarə heyətinin üzvü seçilib;
- 1916-cı ildə açılmış “Rus-İran neft Sənayesi Yoldaşlığı”nın təsisçisi olub;
- Binəqədidəki bütün neft çənləri ona mənsub olub;
- Ramanadakı neft mədənlərinin xidmət üsulunu yaxşılaşdırmaq məqsədilə “Dəzgahların Təmir Emalatxanası”nı yaradıb;
- Sahib olduğu zavodlarda 3,5 mln. pud təmizlənmiş neft; 3,6 mln. pud kerosin distilatı; 7,1 mln. pud mazut - ümumilikdə 42 mln. pud neft məhsulları istehsal edilib;
- Şikəst uşaqlara yardım edən “Uşaq bağçası Xeyriyyə Cəmiyyəti”nin Həqiqi üzvü olub;
- Şamaxıda “Realnı peşə məktəbi”nin tikintisində xeyli ianə verib;

- Uşaq ölümü ilə mübarizə aparən “Bakı Cəmiyyətinə” külli miqdarda pul köçürüb;
  - Vəsaitin çatışmaması səbəbindən uzun müddət yarımçıq qalmış “Körpələr evi”nin inşasını başa çatdırıb;
  - “Qafqaz Cəmiyyətinin” “Fəxri üzvü” olub;
  - Maariflənməyə böyük fikir yönəlməklə gənclərin xaricdə təhsil almasına vəsait ayırıb;
  - “Elmi Tədqiqat Pediatriya İnstitutu”- (OMD); “Ağa Musa Nağıyev” və E.Əfəndiyev adına xəstəxanalar (keçmiş Şaumyan), eləcə də Sabunçu qəsəbəsində poliklinika binalarını tikdirib;
  - Adını daşıyan xəstəxana, həm də həkimlərin “İxtisasartırma məktəbi” olub ;
  - 100 bina tikdirməyə qərar verən Ağa Musa, 98 bina tikdirib;
  - 1913-cü ildə ilk “Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti” xüsusiyyəti daşıyan -“İsmailiyyə” binasını tikdirib;
  - 100-dən yuxarı ailəyə maddi yardım göstərüb, onlara himayədarlıq edib;
  - “Maarif Cəmiyyəti” yaradıb;
  - 1917-ci ildə 4-cü Zaqafqaziya Müsəlmanlarının I Qurultayı “İsmailiyyə” binasında keçirilib. Bina bütövlükdə mədəniyyət mərkəzinə çevrilib və Azərbaycanın mənəvi həyatında böyük rol oynayıb; 1918-ci ildə Azərbaycanın Parlamenti bu binada yerləşib;
  - İctimai yığıncaqlar keçirmək məqsədilə - Səməd Vurğun küçəsində: 1,12,24 saylı, Xəqani küçəsində 47 saylı binalar tikdirib;
  - 1913-cü ildə “Yeni Avropa”və ”Astoriya” mehmanxanalarını tikdirib;
  - Malakan küçəsində (indiki Rəsul Rza) – tikdirdiyi gül pasajı (uzun illər Şaxnoviç mağazası kimi tanınmış) binasında “Balıq sənayesi” kontoru yerləşib;
  - 28 may küçəsinin sağ və sol tərəfindəki bütün binalar ona məxsus olub;
  - 1895-1897-ci illərdə həmin küçədə Lüteran Kirxasını;
  - “Poçt və Rabitə” binasını (Zərifə Əliyeva pr. 36);
  - Yəhudilər üçün Sinaqoq (Nizami küçəsi 36) tikdirib.

MİLYONÇUNUN HƏYATDA İZİ

Bir zaman saman satan oğlu Musa Nağıyev hamballıq edib, sonradan məşhur neft paytaxtına şevriləcək Bakıda milyonçunun yüksək zövq ilə inşa etdirdiyi 98 bina şedevrliyi ilə bu gün də hamını heyretləndirir.

Bu gün bu binalar Azərbaycanın tarixinə çevrilib.

Həyat və məhsuldarlığın əsas rəmzi olan Şollar suyunun çəkilişində vəsaitin 75%-ni ödəyən məhz Ağa Musa olmuşdur.

Ağa Musa Nağıyevin neft sahəsindəki nailiyyətlərinin, maarif və ələlxüsus, tibb sahələrindəki xidmətlərinin kölgədə qalması məni narahat etdiyindən, Dövlətimiz müstəqillik qazandığı vaxtdan Ağa Musa oxu ətrafında haqqın - ədalətin bərpası ilə məşğul oluram.

Ağa Musanın Kərbəla həsrəti ilə alışıb-yanan “əmanət” qəbri zaman-zaman məcburən məkanını dəyişməli olmuş və 1998-ci ildə onun nəşi daimi qəbrə köşürülməsi də mənim səyim nəticəsində həyata keçmişdir.

Varidatı milyonlarla dəyərləndirilən Ağa Musa Nağıyev kapitalını o dövrdə cəhalət girdabında boğulan xalqın maariflənməsinə, onun dünya görüşünün ümumi mədəni səviyyəsinin yüksəldilməsi istiqamətinə sərf etməklə bərabər, bina tikintisinə yönəlmişdir. 100 bina tikdirməyi qərara alan Ağa Musanın ömrünün sonunda arzusunun tam hasil olmasına iki bina çatmırdı.

Oğlu İsmayılı sağalmayan xəstəlik üzündən itirdiyindən, Ağa Musa Nağıyev təsəllisini xəstəxanalar tikdirməkdə tapır. Onun vəsaiti hesabına Bakıda qısa müddət ərzində bütöv ziyalı nəslə təşəkkül tapır.

O, 35 imkansızın vəsiyyətinə əməl edib, onların dəfnini Kərbəlada keçirib.

Mən bu illər ərzində onun mənəvi haqqının qaytarılması uğrunda mübarizə aparmışam. Binalarından istifadə olunarkən, heç olmasa onlardan birinin qarşısında ruhuna minnətdarlıq hissi olaraq “Xatirə lövhəsi”nin vurulması məni çox narahat edir.

28 May küçəsini bütövlükdə, başdan – başa bəzəyən 12 – yə qədər binasının üzərindəki Venzellərin (MN) isə bəzi şəxslər tərəfindən silinməkdə davam edir. Elə bil bilərəkdən Ağa Musa bu binaları izinin itməməsi üçün tikmişdi. Xəstəxanadan adının götürülməsi də heç kimi narahat etmir. Onun haqqında düzgün məlumatları aşkar etmək məqsədilə kitab yazdım. Dünya Azərbaycanları Komitəsi və İqtisad Universitetində bu gün onun portretlərinin asılmasına nail oldum. Hər il

onun doğum və ölüm gününü qeyd etməyi özümə borc bilirəm. Hərdən onun binalarının sökülüb, yerində göydələn tikilməsinin qarşısını almaq üçün mübarizə aparmalı da oluram.

Yeri gəlmişkən qeyd etməliyəm ki, indiki “ÜNS” Teatrının özülünün də Ağa Musanın tikilisi üzərində qurulması üçün çəkdiyim əziyyətlərin şahidi olub, Bakı İcra Hakimiyyətinin başçısı. Qaldırdığım həyəcan təbilinə görə və binanın sənədinə əsaslanaraq bu sahədə qələbə çalmağa nail olmuşam.

İllər keçdikcə, nə vaxt isə paxıllıq, konkurensiya qısqanclığı və düşmənçilik məqsədilə veirlmiş bu damğadan nə vaxt isə onu xilas edəcəyimi isə heç ağıma da gətirməzdim.

49-cu BİNASINI TAPANDA

Bir əsrdən çoxdur ki, Ağa Musa Nağıyev tərəfindən inşa edilmiş binalar Bakının bu günkü görkəmində də samballı çəkisilə diqqət cəlb edir.

Hər bir insanı - seyr edib, orijinal ornamentləri ilə zövq oxşayıb, düşünməyə məcbur edən bu binalar hər an Ağa Musanı yadaşlara salır.

Yalnız həyat ilə döyüşə bilən kəs qarşısındakının döyüşçü olduğunu sübut edə bilər. Ağa Musa belələrindən olub. Həyat onun güclü olduğunu hiss edib, ona yol açmışdı.

Samançı oğlu Musanın 11 yaşından hamballıq edib, əlinin qabarı, ayaqlarının döyənəkləri nəticəsində qazandığı pulun hesabına tikilən bu evlər onun ruhu kimi narahatdır.

Binalarını bəzəyən Venzelləri – xeyriyyəçilik modeli olan imzası səbəbi bəlli olmadan bəzilərinin üzərindən silinmək üzrədir.

1998-ci ilin yayın cırha – cırında xeyriyyəçinin qəbri əbədiləşdirilərkən güclü yağış yağanda, bəlkə də təbiət onun acı taleyinə ağlayırdı. Bəlkə də bu ona qarşı olan haqsızlığa, biganəliyə bu bir protest idi.

... Atam bizə çox az danışardı Ağa Musa haqqında. Səbəb? Görünür, 1929-1952-ci müdhiş illərin yaddaşlardan silinməyən izləri idi buna səbəb.

Biz balaca ikən evdə qara şeypura bənzər radiomuz var idi. “Artıq” söhbət olanda, atam barmaqlarını dodaqlarına aparıb, bununla bizə susmağı işarə edirdi. Çünki o, 1938-1843-cü illərdə NKVD-nin zirzəmisində adına gəlmiş pullardan “imtina etməsi” məsləhət görüləndə, bəzi anları yaşamalılı olub.

Ailədə ən kiçik olan mənə və qardaşım Çingizi anamız yaxşı pendir almaq üçün “Şaxnoviç mağazası” kimi məşhur olan yerə göndərəndə bina haqqında təsəvvürümüz belə yox idi. Çox illər keçdikdən sonra bu gözəl binanın Ağ Musa tərəfindən tikildiyi haqda sənədlər əlimə keçdikdə, sözün əsl mənasında şok keçirdim. Rəsul Rza 36 da ucalan bu binanın üzərindəki gözəlliyin ən cəzb edici venzelə baxanda və burada Ağ Musanın “Balıq kontoru”nun yerləşdiyindən xəbərdar olanda hansı hisslər keçirdiyimi qeyd etməkdə çətinlik çəkirəm.

Apardığı araşdırmalar zamanı belə hallar çox olub. Axı o vaxt atam necə deyə bilərdi ki, Baş Poçtun binası, Zabitlər evi, Tibb İnstitutunun, İncəsənət İnstitutunun binaları bizə aid olub. Mən həmin küçədə yerləşən İncəsənət İnstitutunda oxuyarkən, bir dəfə atam məndən soruşdu ki, binaya daxil olarkən hansı hissləri keçirirsən? O zaman sualın mənasını duymadan demişdim ki, fəxr edirəm ki, ali məktəb tələbəsiyəm. Atamın nəzərlərini gözümün önündə canlandırır, nə istədiyini sonralar başa düşdüm.

Artıq 5 ildən yuxarı idi ki, tədbirlərdə tanış olduğum Teybur bəy mənimlə Ağ Musa haqqında sual cavab edirdi. Onun “Qara şəhərdə”ki fəaliyyətindən, burada qızlar üçün yataqxana tikdirdiyindən söhbət açırdı. Zavodda işləyən qızların gecə növbəsindən sonra şəhərə qayıtmaları çətinlik yaratdığından, onların gecələməsi üçün tikdirmişdi bu binanı.

Elə bu insanın təkidi ilə mən “Qara şəhərə” üz tutdum.

Ağ Musanın “Qara Şəhər”də 6-cı Çernoqorodskaya və 2-ci Zavaqzalı küçələrinin kəsişdiyi yerdə 2 mərtəbəli böyük bir sahədə yerləşən (indiki N.Əliyev 10) binanın qarşısında dayandıq. O zaman İranın Sərab şəhərindən gələn köçkünləri Ağ Musa bu binada yerləşdirmişdi. Hansılar ki, 1918-ci ilin mart qırğınları zamanı sözün əsl mənasında “ətdən” (insanlardan) çəpər düzüb, düşmənin “Qara Şəhər”ə - neft zavodları olan məkana girməsinə yol verməmişlər.

Hadisədən atasının danışığılarından xəbərdar olan Teybur bəy binanı göstərüb, onun kiçik tarixçəsindən söhbət açdı. Artıq binanın düz yarısı elə bil bıçaqla kəsilmiş və həmin yerdə 23 mərtəbəli “göydələn” (bina) ucaldı.

70 yaşlı İsmayıl Tençurin adlı, milliyyətçə tatar olan bir nəfər ilə görüşdük. İsmayıl da bu bina haqqında atasından eşitdiyini bizə nağl etdi:

- Bina “Amerikanka” və “Naqiyevskiy dvor” adı ilə “Qara şəhər”də məşhur olub. Yeni tikilən bina tərəfdə o vaxtlar Ağa Musanın çörək sexi olub.

Bina ilə üz-üzə dayanan “Qadın həbsxanası”nın yerində onun un anbarı olduğunu söylədi. **Binanın bu gün də xarici görkəmini itirməyən taxta eyvanda işin sonunda Ağa Musanın əyləşdiyini və arabadan boşaldılan un kisələrini saydığını** söylədikdən sonra, onun özündən başqa heç kimə inanmadığından bunu etdiyini dedi. İ. Tençurin onu da əlavə etdi ki, atam deyərdi - Ağa Musa çox səxavətli olub, amma yalana və aldanmaya yol verməzdi. Bir sözlə düzgünlük tərəfdarı olub. Belə bir binanı heç kim heç kəsə bəxş etməzdi. O vaxtlar atam burada təmənnasız qalırdı və indi mən də bu binada yaşayıram. Onu da qeyd etdi ki, yer çox sərfəli olduğundan, bu tərəfi də sökəcəklər.

Həsretlə binaya baxdım, bir anlıq eyvanda elə bil babamın kölgəsini gördüm. Hətta onunla danışdım: Sən nə böyük ürəyə malik olmusan, baba. Bəs niyə haqqında nahaq danışanlar olur? Bilirsiniz mənə nə dedi?:

“Ay mənim balam, haqq nazilir, amma üzülməyir. Sənki, indi çox şeydən xəbərdar oldun. Mən dedim axı haqq üzülmür. Sadəcə, gec-tez haqq üzə çıxır...”

İSMAYIL ƏVƏZİ FƏRƏC

Ağa Musa Nağıyevin oğlu İsmayıl xaricdə təhsil almışdı. Neft işinə meyilli olduğundan, tez-tez buruqlara və zavoda baş çəkərdi. İşin maliyyə tərəfini atası ona və ekonomisti Fətulla Rüstəmbəyova tapşırmışdı. Ürəyi ilə bacara bilməyən İsmayıl bəy, çox vaxt vəzifəsindən istifadə edir, səxavət kisəsinin ağzını açıb, ehtiyacı olanlara pul paylayırdı.

Belə bir əməlin əleyhinə olan Ağa Musa, oğlunun bu hərəkətini dəstəkləməirdi. Bu onun var-dövlətə çox çətinliklə çatmasından irəli gəlirdi.

Oğlu İsmayılın tutulduğu və müalicəsi tapılmayan vərəm xəstəliyinə milyonlar da kömək edə bilmir. Xaricdəki müalicələr heç bir nəticə vermir. Artıq xəstəlik öz işini görmüşdü. İsmayıl bəy xaricdə

müalicədə olduğu zaman yazdığı məktublardan birində - dərddən çəkməkdən atasının yumağa döndüyünü qeyd etmişdi.

Oğlu İsmayıl dünyasını dəyişdikdən sonra həqiqətən Ağa Musanı tanımaq mümkün deyildi.

Bala itkisini heç cürə unuda bilməyən Ağa Musanın köməyinə qardaşı Ağa Əli çatır. Beşinci övladını – yeni doğulmuş oğlunu ona hədiyyə verir.

Belə deyirlər ki, baladan pay olmaz! Ancaq Ağa Əli qardaşının dərddən yüngülləşdirmək məqsədilə belə bir addım atır.

Ağa Musa körpəyə Fərəc adını verir. Adının mənası kimi “Kədərdən sonra gələn sevinc” - olur Fərəc onun üçün. Ağa Musa bu sevinci 16 il yaşayır.

Uşaqlıqdan hər şeyə maraqlı Fərəc Ağa Musaya məxsus kitabxanada müaliyədən doymazdı. Ən çox xoşladığı əyləncə isə H.Z. Tağıyevin tikdirdiyi teatrda tamaşalara baxmaq idi. Xatirələrindən göründüyü kimi evə dönərkən tamaşalardan müxtəlif səhnələri təkrar etməkdən xüsusi həzz alardı.

Fərəc Ağa Musanın arzularını puç etməmişdi. Çünki ona: “Sənin götürdüyün uşaq hoqqabaz olacaq” - deyənlərin cavabını belə vermişdi: “Kim olursa olsun, amma insanlığını itirməsin. Mənim də əvvəlmişəmbal olub”.

Ağa Musa İsmayılın ölümü ilə yarımçıq qalan ata sevgisini və qayğısını bütövlükdə Fərəcə yönəltdi. O vaxtlar Fərəcə heç ağına da gəlməzdi ki, milyonlarla ölçülən var-dövlətin yeganə varisi olmaq ona çox baha başa gələcək. Sibirə sürgün olmaqla üzləşməmək, NKVD-nin (Təhlükəsizlik komitəsi) gözündən qaçmaq məqsədilə soyadın sürgünü olacaq. Məhz bu səbəbdən o, Türkmənistan, Aşqabad, Dağıstan Respublikalarında, daha sonra isə Azərbaycanın ən ucqar rayonlarında məskunlaşacaq.

16 yaşından nişanlandığı mavi gözlü Zəhra xanımla evləndəndən bir il keçmiş, 1929-cu ildən həyatın keşməkeşli yollarında bir çarpışacaqlar. Bu yolda Fərəc bütün varlığı ilə incəsənətə bağlanır.

Şərqdə yaradılan ilk təhsil ocağı sayılıb, SSRİ xalq artisti Şövkət Məmmədovanın rəhbərlik etdiyi Teatr Texnikumunun aktyorluq və rejissorluq fakültələrini bitirir. Bu sahədəki fəaliyyətində Azərbaycanın ilk xalq artisti, professor Hacı Ağa Abbasovun böyük rolu olmuşdur.

Totalitar rejim Fərəcə iki dəfə - 1938 və 1943-cü illərdə NKVD-nin zirzəmisində “məsləhət görülmək”, vərəsə kimi ona gəlmiş pulların guya yetimxanaların hesabına keçirilməsinə imza atması

məcburiyyətində qalmasına səbəb olur. Hər iki dəfə Fərəc Allaha şükür edir ki, ailəsindən ayırmadan, ondan əl çəkdiilər. NKVD-nin yerli şöbəsində qeydiyyatdan keçmək, miras haqqında müxtəlif sorğu-suallara cavab vermək Fərəcin sanki bir iş rejiminə çevrilmişdi.

Şamaxıdakı dəhşətli zəlzələdən sonra şəhərdən Aşqabada xeyli insan axını olmuşdu. Tale Fərəci də Aşqabada aparıb çıxarır. Burada “Türkmən – Türk” musiqili komediya teatri yaratmaq ona nəsb olur.

Dənizin o tayına işləməyə getməyə can atan az tapılırdı. Təkcə Fərəc Bakıdan uzaq düşmək fürsətini qaçırmır. Aşqabadda Fərəc yeni işinə köhnə bir binada, demək olar ki, sıfırdan başlayır. Qısa bir zamanda onun çalışdığı kollektiv türkmən və azərbaycan dillərində tamaşalar hazırlayır.

Şəki teatrında işləyərkən o, artıq püxtələşmiş - yetkin bir kollektiv yaratmışdı.

1952-ci ildə Fərəcə xəbər gəlir ki, vaxtı ilə onun adına Ağa Musanın tikdirdiyi mülkün (indiki Ş.Əzizbəyov 28) axırıncı otağı da müsadirə olunur. Təcili Bakıya döənən Fərəc, uzun və gərgin danışıqlardan sonra, 7 nəfər ailə üzvü (artıq Fərəcin beş övladı var idi) ilə birlikdə 18 metrlik sahədə yaşamaq hüququ əldə edir.

Məhz bu illərdə Fərəc qədim xalq bayramı olan “Qaravəlli” nin bərpası və yenidən qurma istiqamətində işə başlayır.

Xalq bayramlarına hazırlıq ssenarisini yazmaq, afişaları tərtib etmək, geyim eskizlərini hazırlamaq və hətta kostyumları biçib-tikmək onun əməyi sayəsində həyata keçirdi.

Cəmiyyət üçün maraqlı və lakonik mövzular üzərində qurulan satirik süjetlərin müəllifi olmaqla bərabər Fərəc təlxək, Kos-Kosa, keçəl rolunda özü çıxış edirdi. Azərbaycanfilmnin istehsalı olan “Yeddi oğul istərəm” filminin Novruz bayramı səhnəsində Fərəc Nağıyevin ssenarisindən istifadə olunur.

SSRİ Xalq Artisti Adil İsgəndərovun müraciətiylə “Xırs Quldurban” tamaşasına Proloq və Epiloqu satirik şeirlərdə əks etdirmək Fərəcə tapşırılır.

“Satirikon” teatrının yaradılması ilə demək olar ki, Fərəcin aktyorluq fəaliyyətinin əsası qoyulur. O, “Kəndlilər”, “Mehman”, “O olmasın, bu olsun” filmlərində müxtəlif rollara çəkilir.

1973-cü ildə atası Ağa Musa kimi Fərəc Nağıyev də ömrünün 70-ci baharında dünyasını dəyişir.

Yaşadığı illər ərzində miras qalan külli miqdarda var-dövlətin sahibi olmayan, əksinə ailəsini aclıqdan qorumaq məqsədilə hər bir işin qulpundan yapışan bu istedadlı insanın ömrü beləcə sona çatır.

Soyadın sürgünü

1903-cü ilin dekabr ayında ilk neft istehsalçısı, milyonçu, mesenat Ağa Musa Nağıyevin qardaşı Ağa Əlinin ailəsində dünyaya göz açan uşağı Ağa Musa oğulluğa götürür. Fərəc Musaya azacıq da olsa ,dünyasını erkən dəyişmiş oğlu İsmayılın dərdsini unutmağa kömək olur. Lakin, milyonçunun vərəsəsi olmaq heç də asan iş deyilmiş. Sonradan o ömrünü Azərbaycan Teatr sənətinə həsr edəcək və bu yolda olmanın çətinliklərlə üzləşəcək.

Xoşbəxt uşaqlıq illərini yaşayan Fərəc 16 yaşında ikən Musa Nağıyev dünyasını dəyişir. Öz-özünə böyüyən, özünə imkanlar yaradan aktyor və rejissor Fərəc Nağıyevin sənətinin üzə çıxmasına səbəb onun üzərinə uzun müddət kapitalist kölgəsinin düşməsi səbəb olur. Ömrünü Orta Asiya və Dağıstanda,sonradan isə ucqar, əlçatmaz, müasirlikdən çox-çox geri qalan Azərbaycanın rayonlarında, teatrın təşkilinə, təbliğinə sərf edir. Çox təəssüflər ki, teatrın inkişafı üçün ömrünü fəda edən belə insan bu gün xatırlanmır, yad edilmir.

Milyonçu vərəsəsi olmaq Fərəcin 18 yaşından səhnəyə atılmasına mane olmur.

O, Bakı Teatr Texnikumunun Rejissorluq fakültəsini bitirdikdən sonra, təhsilini davam etdirərək daha iki sənətə-aktyor və rəssam ixtisaslarına yiyələnir. İncəsənət aləminə 15 yaşında fəhlə klubunda həvəskar aktyor kimi qədəm qoyur. “Tənqid-Təbliğ” Teatrında fəailiyətini davam edib. Yeni yaradılan inqilabı ruhlu teatrın repertuarına birpərdəli muasir tamaşalar daxil idi. Bu sahədə təşkil olunan komissiyanın əsas məqsədi Ə.Haqverdiyev, S.S. Axundov və Əliağa Vahid kimi yazarları ətrafına toplamaq, Hacığa Abbasov, Mirzağa Əliyev, Əhməd Qəmərli kimi aktyorlar üçün yeni əsərlər yaratmaq idi. Fərəc Nağıyev məhz bu dövrdə Hacığa Abbasov ilə yanaşı Sona xanım Hacızadə, Ağasadıq Gəraybəyli, Ağahüseyn Cavadov və Əzizə xanım kimi aktyorlarla görüşür, onların yaradıcılıqlarından nə isə öyrənməyə çalışırdı.

1923-cü ildə Abbas Mirzə Şərifzadə, Rza Təhmasib, Cəlil Bağdadbəyov, Mustafə Mərdanov, Mərziyə Davudova kimi səhnə ustalarına olan məhəbbəti onun Akademik Milli Dram Teatrına gəlməsinə səbəb olur. O, teatrda kiçik rollar oynamaqla bərabər başqa rolları da əzbərləyirdi.

QIZI Dilarə Nağıyevanın atasının xatirələrindən: - Bir gün “Şeyx Sənan” tamaşasında dəvəçi rolunun ifaçısı D.Şirvanlı xəstələndiyi üçün onu əvəz etməyi atama həvalə edirlər. Bu onun demək olar ki, ilk sözlü rolu olur. Beləcə o, iki il ərzində Dram Teatrında bir çox rolun ifaçısı kimi seçilməyə başlayır.

Bu illərdə artıq incəsənətdə yenilik, müasirlik ortaya çıxırdı. İncəsənət xadimləri yeni tipli “Sovet teatri” yaratmağa çalışırdı. Fərəc “Küləkli səhər” pyesində aşiq rolunun ifaçısı kimi çox sevilirdi. O bu rolunu Gəncə, Tiflis və İrəvan teatrında qastrol zamanı da ifa etmişdi.

Bədii rəhbər, aktyor, rəssam, rejissor...

1931-32-ci illərdə Fərəc Nağıyev teatrda tərtibatçı işləməyi qərara alır. Təsadüf elə gətirir ki, “Qanlı səhra” tamaşasında rəssamın xəstəliyi ilə əlaqədar tamaşanın dekorasiyasını hazırlamalı olur.

Fərəc Nağıyevin rejissorluq sahəsində ikinci işi “Evliykən subay” tamaşası olur. O, Nuxa Dram teatrında da rejissor kimi fəaliyyət göstərmiş, sonradan bu teatrda bədii rəhbər, aktyor və rəssam kimi də çalışmışdır. Bundan sonra Fərəc Nağıyev fəaliyyətini Dərbənd Dram teatrında davam etmişdir. Burada o bir müddət truppə müdiri və aktyor, daha sonra Bakı Teatr Texnikumunda “Qrim üzrə” müəllim işləyir. Sonralar müəllimi olduğu, həm də sənətinə səcdə etdiyi Hacıağa Abbasovun təkidi ilə Sabirabad Dram teatrında işləməyə göndərilir.

Unudulmuş “Qaravəlli” xalq meydan oyunlarına yeni həvəs verdi

Fərəc Nağıyev 1928-ci ildə Zəhra xanımla ailə qurur. Zəhra xanım sürgün həyatında da onunla birgə olur.

Dağıstan Dram teatrında təbliğat və təşviqat işlərini davam etdirməklə bərabər, Fərəc bu teatrda rejissor, aktyor və tərtibatçı rəssam vəzifələrini də icra edir. Sonradan o, teatrın Direktoru da təyin olunur.

Fərəc, Xətai və Əbilov adına mədəniyyət evində də bədii rəhbər və rejissor kimi çalışır. O, özünü estrada səhnəsində də sınaqdan keçirir.

Satira janrında işləməsi, onun sonralar masa bəyi kimi təsdiqlənməsinə də təkan olur.

Fərəc qədim xalq meydan oyunlarına ikinci nəfəs verib. Yazdığı 70 səhifəlik “Qaravəlli” ssenarisini Mərkəzi Komitə tərəfindən

təsdiqlənməsinə də nail olur. Və Xalq yaradıcılıq mədəniyyət evinin “Qaravəlli” teatri adlandırılmasına böyük qüvvə sərf edir.

Xalq meydan oyunları olan “Qaravəlli” yə ssenari ilə bərabər yumoristik səhnəciklər də yazıb. 1973-cü ildə Yusif Səmədoğlu “Yeddi oğul istərəm” bədii filmin çəkilişində məhz Fərəc Nağıyevin yazdığı “Qaravəlli” ssenarisindən istifadə edib.

Fərəc Nağıyev 200-dən artıq satirik şerin müəllifidir.

Fərəc Nağıyevin yaradıcılığına nəzər saldıqca düşünürəm ki, o, bir inqilab olub sənət aləmində. Görünür o bunu nəzərə alıb hər zaman deyərdi: Mənim qədrimi öləndən sonra biləcəklər.

Ekran Efir 29 iyun 2008

AĞA MUSANIN QAMƏTİ MƏĞRUR OLUB

Ağa Musanın ağayanə yerişi, duruşu və hər zaman dik saxladığı qaməti keçmişindən xəbər vermirdi.

Kasıbçılığı heç vaxt özünə nöqsan tutmazdı, amma inanmaq olmazdı ki, nə vaxt isə hamballıq edib.

Alnı geniş, kirpikləri sıx olub. Elə bil alnında gələcəyin xəritəsi cızılmışdı. Hər dəfə kresloda mürgü vurarkən, atası Hacı Nağı gözünün önünə gələr və deyərdi: “Oğul, varlanmısan, maşallah olsun. Binaların sayını artırmaq yadından çıxmasın...”

Hövlanək yuxudan ayılan Ağa Musa ekonomistinə bir də binalarının siyahısını hazırlamağı tapşırar və ürəyində atası ilə danışardı: “Xeyir ata, hələ 100-ə çatmayıb. Rahat yat, söz verdim kimi 100 bina tikdirəcəyəm. Axı sənin vəsiyyətin mənim arzuma çevrilib”. Qurani Kərimdə də deyilir ki, çox mülk tikdirən, çox yaşayar.

Ağa Musa Nağıyevin arzusu çox yaşamaq idi.

O, içkiyə meyilli olmayıb. Hərdən bir viski içməklə bir az şıltaqlıq edər və bununla bir növ özünün elitar cəmiyyətdən geri qalmadığını təsdiqləyərdi.

Dayələrin, qulluqçu və nöqərlərin sayından asılı olmayaraq, çox hörmət bəslədiyi ömür-gün yoldaşı Ümma Səlmə xanımın ona qulluq etməsini xoşlayar, zarafatla deyərdi: “Misal var ki, gəzməyə qərrib ölkə, ölməyə Vətən yaxşıdır. Mən isə bu misala əlavə edərdim ki, bütün xidmətlər bir tərəfə, amma halal arvadın xidməti başqa şeydir”.

HƏRƏKƏT EDİB, BƏRƏKƏT SAHİBİ OLDU

Azərbaycanda sahibkarlığın, milli burjuaziyanın tarixindən söhbət açanda, ilk hövbədə məşhur xeyriyyəçilərimiz düşür yada. Hansılar ki, vaxtı ilə Azərbaycanı təkcə Qafqazda və Rusiyada deyil, xaricdə də tanıdıblar.

Ağa Musa Nağıyevin dövrü, fəaliyyəti, işgüzarlığı, halal zəhməti layiqincə qiymətləndirməyi bacarması və qənaətçilliyi barədə faktlar indi lazımındadır – desəm, yanılaram. Çünki onun gördüyü böyük işlərin, əməllərin üstünə kölgə salınmışdı. O, inqilabdan qabaqkı Bakımızın formalaşması üçün böyük əmək, enerji və vəsait sərf etmişdir.

Ağıl və zəkamızın indiki milli dönüş dövründə nə üçün Ağa Musa kimilərin etdiklərini yad etməyəək? İllərin buraxdığı izlər sübut edir ki, Ağa Musanın xidmətlərinin qiymətləndirilməsinin vaxtı çoxdan çatmaşdır. Buna onun haqqı çatır.

Arzumun ən uca nöqtəsi odur ki, etdiklərinə rəğmən Ağa Musa yaddaşlarda “Böyük insan” kimi qalsın.

Düşünürəm ki, xeyriyyəçilərimizin davamçıları olarsa, bir çox milli problemlərimizin həlli tapılar.

Hər kəs qismətinə düşən ömür payını yaşayır. Və deyirlər ki, tanrı öz bəndələrinin taleyini elə ana bətnində yazır. İnsanlar isə alnındakı yazı- pozudan xəbərsiz, qonaq olduğu bu məmləkətdə çox şeylərə sahib olmaq istəyir. Bəlkə də hər kəs öz alın yazısından, tale qismətindən az- çox xəbərdar olsaydı, gözünü çox şeylərdən çəkərdi.

Dünyada elə qəribə hadisələr, gözlənilməz təsadüflər baş verir ki, insanın ömür yolunu dəyişir, onun yolunu tamam başqa səmtə, başqa yana yönəldir. O yolun işığı, zülməti isə yenə Tanrı payıdır.

Amma belə bir məsəl var, Tanrı deyir, “Səndən hərəkət, məndən bərəkət”. Hərəkət edib, bərəkət sahibi olan - Bakının milyonçusu Ağa Musa Nağıyev olub.

XIX əsrin ortalarında Azərbaycanda Rusiya, Fransa, Almaniya və eləcə də Nobel qardaşlarının iri neft kompaniyaları fəaliyyət göstərmiş, gəlir əldə edirdilər. Onlar Azərbaycanı çapıb, talayırdılar. Məhz bu dövrdə milli kapitalistlər - əsilzadə milyonçularımız meydana gəlir.

Onlar milyonlarını Azərbaycanın inkişafına, milli kadrların, dövlətçilik ideyalarının yaranmasına, gənclərin maariflənməsinə, binalar ucaltmağa sərf ediblər.

Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Ağa Musa Nağıyev, Murtuza Muxtarov, Şəmsi Əsədullayev kimi şəxsiyyətlər mənəviyyatımızı, iqtisadiyyatımızı, bütövlükdə dövlətçiliyimizi qoruyublar.

1918-ci il mart qırğınları başlayarkən yığıncaqlardan birində Ağa Musanın çıxışı hamını rıqqətə gətirmiş və onu dinləyənlər göz yaşları axıtmışlar:

“Mötəbər insanların çıxışlarından sonra mənəvi həyəcan hissi bürüdü.

Mən belə anladım ki, ruslar türkləri, türklər erməniləri, ermənilər bizi, biz isə rusu məhv etmək niyyətindəyik. Mənə ən çox narahat edən gənclərin aqibəti, ana dilimizin məhvə uğraması, xəstəxanaların vəziyyəti, insan azadlığıdır. Bunlar bir tərəfə. Eşidəndə ki, məktəblərdə cəfəngiyat danışılar, düşünürəm ki, bu məktəb bizə lazımdır mı?

Əgər qəlbi yaddan çıxarıb, bədəni müalicə edirsənsə - xəstəxanalar bizə lazımdır mı? Bizim qəlbimiz də, könlümüz də Allahın əlindədir.

Əlbəttə, hər bir xalq elə düşünür ki, onların Allahı ayrı-ayrıdır.

Amma bilin və agah olun ki, imamların dili ilə danışan Allah təkdir. Biz hamımız Allahın yaratdıqlarıyıq. Bundan irəli gəlir ki, mən İsa Peyğəmbərə, Musa Peyğəmbərə, Konfusiya, Buddaya və Məhəmmədə inanıram.

Bax, bunu biz xalqa bəyan etməliyik. Onları başa salmalıyıq ki, nə ağ var, nə də qara. Çünki qarada ağ rəng gizlənir, ağda isə qara rəng.

Bunları duyaraq çalışmalıyıq ki, heç kəsə ziyan dəyməsin.

Çünki biz insanların bir hissəsiyik və bizim kiçik hissəmiz hər bir insanın daxilindədir”...

Min əziyyətlə qazanılan dünya malını heç kim özü ilə nahaq dünyadan haqq dünyaya aparmayıb. Qalan yalnız yaxşı ad, xeyir əməllər və bir də tikilib yaradılan – xalqın xidmətinə verilənlərdir.

Lakin hərdən tarixin ədalətsizlikləri ilə üzləşirik. Xeyir əməllər unudulur, çatışmayan bir cəhət isə şişirdilir və bu gələcək nəsillərə təhrif olunmuş şəkildə çatdırılır.

Şəxsiyyəti tarixin yaddaşında təhrif olunmuş xeyirxah azərbaycanlılardan biri Ağa Musa Nağıyev haqqında açıqlama verməyi borc bilib, bu yazıya müraciət etdim.

Dünənimizlə maraqlananlar, tarixi keçmişimizə nəzər salanlar Ağa Musa Nağıyevi əfsanəvi milyonçu və... xəsis bir adam kimi qələmə veriblər. Bu doğrudanmı belədir?

Sordular: “Xəsis kimdir?” Dedilər: “İmkanı olub, əl tutmayan”. Ağa Musa “Əl tutmaq Əlidən qalıb” məsələsinə riayət edərək ondan imdad gözləyənlərə əl tutub - həm dirilərə və həm də ölülərə. İmkansızların vəsiyyətinə əməl edərək 35 nəfərin dəfnini müqəddəs Kərbəladada keçirib.

Tikililərinin qarşısından keçəndə, ürəyimiz yanıb Şollar suyu içəndə, “İsmailiyyə”ni seyr edəndə, xəstələnib yolumuzu tikdirdiyi xəstəxanalardan salanda Ağa Musa Nağıyevi sadəcə bir söz ilə “Ruhu şad olsun” – deyib, yad etməklə onun qiymətini vermiş oluruq.

MİLYONÇUNUN O BİRİ DÜNYASI (Ağa Musa Nağıyevin dörd məzarı)

Həyatın belə bir qanunu var:

- İnsan dünyaya gəldiyi gündən ömrünün sonunadək uzun və yaxud qısa yol gedir. Bu zaman kəsiyində həyatda necə iz qoyacağı isə insanın özündən asılıdır.

Görünür dünyanın yükünü çiyinlərində daşımaq Tanrı tərəfindən ancaq “Seçilmiş” insanlara tapşırılır. Necə ki, o vaxt H.Z. Tağıyev deyib: - “Tanrı mənə dövlət verib və bu biçarələri mənə tapşırıb”. İnsanlar həmin “seçilənləri” xeyriyyəçi adlandırıblar.

Bunlar: İrəlidə adları çəkilən mesenatlarımız – xeyriyyəçilərimiz olub.

Ağa Musa Nağıyevin arzusu: 100 bina tikdirmək, vəsiyyəti isə oğlu İsmayılın yanında - Kərbəladada dəfn olunmaq idi.

Arzusuna çatmağa tikdirmədiyi 2 bina qalmışdı, ömür vəfa etmədi...

Vəsiyyətinə isə əməl etmək mümkün olmadı. Yalnız vəfatından 80 il keçdikdən sonra, 1998-ci il iyulun 23-də, milyonçunun “Əmanət” qəbri rahatlıq tapdı.

1919-1998 –ci illərdə məcburi olaraq onun məzarının dörd dəfə yerini dəyişilir.

Beləki, 4 mart 1919-cu ildə Ağa Musa dünyasını dəyişərkən, əlacsızlıq ucbatından qardaşı Ağa Əli cəsədi “Çəmbərəkənd” qəbiristanlığında dəfn edir. “Əmanət” qoyulan baş daşı Kərbəla yolu gözləməli olur.

Artıq Nağıyevlər nəslə çoxdan müflisləşib. 1931-ci ildə bu yerdə Kirovun adına park salındığından, Ağa Əli bu dəfə də imkansızlıq ucbatından milyonçunun nəşini Kərbəlayə deyil, Biləcəri “Proparka” deyilən (Qaya altı) qəbiristanlığa köçürür. Həmin “Əmanət” baş daşı onunla ata yurduna köçür.

Bu proses belə həyata keçir: Fərəcin həyat yoldaşı Zəhra xanım nə vaxt isə Ağa Musanın -Fərəcə nişanlısı üçün bağışladığı qiymətli boyun bağını “Torqhüseyn” deyilən zərgərlikdə satdırır və Ağa Əli bu pula qardaşının ikinci qəbrini müvəqqəti olaraq “rahat” hala gətirib, yenə “Kərbəla əməliyyatı” haqda olan düşüncələrini davam edir.

1932-ci ildə Ağa Əli dünyasını dəyişir.

1938-ci ildə “Proparka” qəbiristanlığının yerində Vaqon Deposunun salınacağı xəbəri Nağıyevlər nəslini çox sarsıdır. Milyonçunun vəfatından artıq 19 il keçsə də, qəbri “Əmanət” qalsa da, bu vəziyyət haqda heç düşünmək də olmurdu. Sonradan Vətən müharibəsi, Sovet quruluşu – totalitar rejim, o biri tərəfdə isə Nağıyevlərin “Kapitalist ünsürləri” kimi təqibi, imkansızlıq və sairə... Qəbiristanlığın söküləcəyi xəbəri oğlu Fərəcə çatanda, Bakı onun üçün əlçatmaz olduğundan, həyat yoldaşı Zəhra xanım köməyinə çatır. Gizli yollarla Bakıya gələn Zəhra qayını Zeynalabdinin köməyi ilə gecə ikən, kəfən qıtlığından, milyonçunun nəşini balıq üzünə yığıb, Biləcəri “Dağüstü” qəbiristanlığında torpağa tapşırıb, vəfalı “Əmanət” daşını üzərinə qoyur.

Əməllərilə yadda qalacağına, quruculuğu və xeyriyyəçiliyi ilə örnək olacağına, Bakının bəzəyinə çevrilən 98 binası və saya gələ bilməyən yatırları olan Ağa Musa Nağıyev inanmazdı ki, ruhu 80 il Kərbəla həsrətilə yanacaq.

Hacı Əvəzin təşəbbüsü nəticəsində Ağa Musa Nağıyevin nəşi ata yurdu Biləcəri qəbiristanlığında dördüncü dəfə kəfənə tutulub, məzara tapşırılarkən güclü yağış yağdı. Elə bil təbiət də onun acı taleyinə, ona qarşı olan haqsızlığa, biganə münasibətə qarşı üsyan elan edirdi.

Bəlkə də təbiət Ağa Musa Nağıyevin birinci məzarının yerində Kirov parkı salanların halına ağlayırdı...?

Daimi məzarın üstünə daşdan yonulmuş İsmailiyyə binasının (AMEA binası) maketini qoymaqla Hacı Əvəz mənən Ağa Musanı Kərbəlada uyuyan oğlu İsmayılın ruhu ilə qovuşdurmuş oldu.

Nəhayət, 1998 -ci ildə xeyriyyəçi axund Hacı Əvəzin köməyi sayəsində nəvələri – Dilarə, Rauf və Solmaz ilə milyonçunun Bakını inciləriylə bəzəyən, əməlləri ilə daima yaşayan, qəlbi bala dağlı bir insanın - Ağa Musanın nəşini Biləcəri qəbiristanlığının girəcəyində dördüncü və daimi qəbrində dəfn edirlər. 80 il onu qoruyan – baş daşını isə indi qəbrin üzərindəki İsmailiyyə binasının maketi qoruyur. Bu məzar bizim və bizdən sonra gələn nəsillərin qəlbində hər zaman Ağa Musanın və eləcə də vaxtsız dünyasını dəyişmiş oğlu İsmayılın xatirəsini yaşadacaq.

Hacı Əvəz Ağa Musanın nəşini Kərbəlaya göndərmək təklifini edəndə, belə qərara gəldik ki, milyonçunun 80 il rahatlıq tapmadığı nəşi ata yurdunda qalsa, daha məqsədə uyğun olar. Bizim də bir ibadət yerimiz olar.

2007-ci ildə Binəqədi İcra Hakimiyyəti, interyeri bir qədər pozulmuş olan bu qəbri rekonstruksiya etməyi qərara aldı. Məzarın ətrafında görülən işlər bitdikdən sonra, dekabrın 25-də qəbrin önündə tədbir keçirildi.

Məzarın rekonstruksiyasında və tədbirin keçirilməsində xüsusi xidmətləri olan Binəqədi İcra Hakimiyyətinin başçısı Alı Qocayev cənablarına və Biləcəri Bələdiyyəsinin Sədri cənab İlham Xəlilova, İcra başçısının müavinləri Fizuli Aslanova, Eldar Ağayevə və Vüsal İsmayılova, Şöbə müdiri Ramiz Göyüşova, Biləcəri rayonunda Binəqədi İcra Hakimiyyətinin nümayəndəsi Sahib Quliyev cənablarına təşəkkürümüzü bildirməklə bərabər, bu insanların iştirakı ilə keçirilən tədbirdə Ağa Musa Nağıyevin xalqı qarşısındakı xidmətləri bir daha səsləndi.

Bütün bunları qiymətləndirib, Ağa Musa Nağıyevin xatirəsinə göstərdikləri diqqətə görə hər zaman belə şəxsiyyətlərə minnətdaram.

Dildən qopdun,
Qulağa yol tapmadın.
Qəlbədən qopdun,
Ürəyə yol tapmadın.
Tikdin, xalqına qaldı,

Unuduldun, yaddaşa yol tapmadın.

P.S. Hacı Əvəzin atası Baba kişi “Ağa Musa”adına xəstəxanada dafələrlə müalicə alarkən möcüzələrlə rastlaşdığından, Hacı Əvəzə deyirdi ki, oğul əgər imkanın olarsa, Ağa Musanın qəbrini rahat hala gətir. O kişi, Bakı üçün çox işlər görüb. Və hər şeydən irəli insanların şəfa tapacağı ocaq –xəstəxanalar tikdirib.

Tənginəfəslikdən şikayətlənən Baba kişi 5 metrə yaxın olan tavanın hündürlüyünü göstərüb, deyirdi: Ağa Musa gör nə yaradıb?! Bu hündürlük özü bir müalicə növüdür. Mən dərmansız, burada nicat tapıram. Buradakı abu – hava məni daha yaxşı müalicə edir.

MİLYONÇULAR QOHUMLUQ ƏLAQƏLƏRİNİ MÖHKƏMLƏNDİRİBLƏR

XIX əsrin axırlarında, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın ictimai – iqtisadi həyatında Ağa Musa Nağıyev iri sahibkar kimi tanınmışdır. Anası Rüqiyyə Məşədi Məmmədyar qızı evdar qadın olub, övladlarını böyütməklə məşğul idi. Ömrünü Hacı Nağı Məmməd oğlu ilə Bakının Biləcəri kəndində başa vurur.

Ağa Musa 1871-ci ildə Ümma Səlmə Kərbəlayi Cəfər qızı ilə evlənir. Onların 1879-cu ildə İsmayıl oğlanları, 1881-ci ildə Ümmül Banu adlı qızları dünyaya gəlir. Ümmül Banu məşhur milyonçu Şəmsi Əsədullayevin oğlu Mirzənin həyat yoldaşı olub. 1900-cu ildə doğuş zamanı dünyasını dəyişən ananın adını yeni doğulmuş qızına verirlər. Bu həmin Ümmül Banudur ki, sonradan sevmədiyi Balabəy Qocayevə ərə gedəcək, lakin nigahın səhv olduğunu başa düşən Avropa təhsilli Ümmül Banu hiylə işlədərək Türkiyəyə qaçacaq. Sərhədlər bağlandıqdan sonra Fransaya keçib bir

sıra mərhumıyyətlərlə üzləşəcək. Sonradan çətin şəraitdə ona bir neçə dil bilməsi və aldığı Avropasayağı tərbiyə çox kömək olacaq.

Ağa Musa Nağıyev çox çalışırdı ki, oğlu İsmayıl savadlı olub, Vətənə yüksək səviyyəli peşəkar kimi xidmət etsin. İsmayıl təhsilini xaricdə alır, bacısı kimi o da bir neçə dil bilir. Geyindiği hər kostyuma uyğun köynəyi, qalstukunu və ayaqqabısı olub. Qəflətən tutulduğu vərəm xəstəliyinə Ağa Musanın milyonları da çarə edə bilmir.

İsmayıl 26 mart 1902-ci ildə dünyasını dəyişir. Dövrün müasirlərinin söylədiklərindən bəlli olur ki, ailənin istəklisi olan İsmayıl çox ağıllı, əliaçıq, mehriban olub. O, incəsənəti sevdiyindən, aktyorlar, şairlər və rəssamlarla yaxınlıq edərdi. Onun məhz bu cəhəti sonradan Fərəcin (İsmayıl əvəzi) simasında təkrarlanır.

Ağa Musa Nağıyev və Şəmsi Əsədullayevin iş birliyi Ramanadakı meyvə bağlarını almaqdan başlayır. Bu birlik, sonradan onların milyonçu olmalarında dönüş nöqtəsi olur. Məhz bu dövrdə onların ticarət kapitalı ilə sənaye kapitalının əlaqəsi daha qabarıq hiss olunmağa başlayır.

Ağa Musa Nağıyevin Şəmsi Əsədullayev ilə dostluğu hamıya məlum idi. Ş.Əsədullayevin rəsmən ayrıldığı Moskvada yaşayan həyat yoldaşı qısqanclıqdan onun müflis olmasına çalışır və buna nail olur. Belə bir vaxtda onun köməyinə çatan Ağa Musa olur. Keçmiş həyat yoldaşının qurduğu hiyləyə uyuyub, onun məsləhəti ilə külli həcmdə nefti satış üçün Rusiyaya göndərir. Bundan xəbərsiz olan firmalar nefti qəbul etməkdən imtina edərkən, Ş.Əsədullayev xammalın geri qaytarılmasından təşviş keçirir və məcburiyyət qarşısında qalıb, nefti ucuz qiymətlə satdırır. Müflisləşdiyini görən Şəmsi özünü öldürmək qərarına gəlir. Silahı gicgahına tuşlayarkən onu ölümdən xilas edən Ağa Musa Nağıyev olur. Ş. Əsədullayevi ölümdən qurtarıb, əvvəlki vəziyyətinə qaytarmaq məqsədilə vaxt müddəti qoymadan ona külli miqdarda borc pul verir.

Beləcə o, Şəmsi Əsədullayevi həyata qaytarır.

Şəmsi Əsədullayevin oğlu Mirzə - Ağa Musa Nağıyevin qızı Ümmül Banu ilə, o biri oğlu Əli – Hacı Zeynalabdin Tağıyevin qızı Leyla ilə, Ağa Musa Nağıyevin qardaşı Yusif – Ş. Əsədullayevin qızı Xədicə xanım ilə ailə həyatı qurur. Yusif erkən dünyasını dəyişdiyindən, Ağa Musa Xədicə xanımı qardaşı Ağa Əlinin oğluna, ondan 15 yaş kiçik olan Tağıya ərə verir.

Üç nəhəng milli sahibkar arasında qohumluq əlaqələrinin yaranması, onların dostluğunun daha da möhkəmlənməsinə, işgüzar əlaqələrinin daha da artmasına səbəb olmaqla bərabər, həm də onların iqtisadi qüdrətini möhkəmləndirir.

QAFQAZDAN - PARİSƏ

Gənc Ümmül Banu səyyah olmazdı, inqilab olmasaydı. Əsrimizi səyyah kimi yaşayan bir qadının taleyi dayanır gözüm önündə. Daha doğrusu - bir qəlbin qəribə taleyi.

Hər şey onun üçün bir qış günü başladı. Üfiqsiz Sovet İttifaqına qovuşmuş Azərbaycanda Xəzərin sahilində yerləşən Bakıda.

Sonradan Banin bunu öz əsərlərində belə təsvir edəcək:

- “Mən 1902-ci ildə son dərəcə varlı və zəngin bir müsəlman ailəsində dünyaya göz açmışam. Həmin illərdə ermənilər ağına – bozuna baxmadan, keçmişdəkilərin heyfini çıxmaq məqsədilə azərbaycanlıları qırır, azərbaycanlılar isə bu bəlanın qisasını Allaha tapşıırırdılar.”

Elə bu səbəbdən idi ki, Ağa Musa Nağıyevin qızı Ümmül Banu şəhər ətrafında gigiyena gözlənilməyən bir şəraitdə doğuş zamanı dünyasını dəyişir.

Beləcə, yenicə həyata göz açan qız - ananın üzünü görmədən, onun adını daşıyır.

Özünün dediyi kimi onu anasını əvəz edən ipək saçlı, ağ dərilili bir alman qadını fröylen Anna tərbiyə edir. Fröylen Anna ona qulluqçu və arxa olur. Nənəsi (Ş. Əsədullayevin həyat yoldaşı) qısqanclıqdan bu qadın ilə heç cürə yola gedə bilmirdi. Fröylen Annanın yanından ötürkən yerə tüpürər, bununla ürəyini soyudardı. Heç düşünməzdi ki, Fr. Anna – qızıcığaz üçün dünyaya açılan bir pəncərə olacaq.

Bu qadının tərbiyəçi kimi ailəyə daxil olmasında atası Mirzə Əsədullayevin rolu böyük idi. O vaxt Bakıya Avropanın nəfəsi artıq dəyməkdə idi. Mirzə Əsədullayev neft şirkətinin ehtiyacları üçün tez-tez Moskvaya, Varşavaya və Berlinə səyahət etdiyindən, “Avropalaşmaya” daha meyilli idi. Bu səbəbdən idi ki, o, qızını hələ körpəlikdən bu istiqamətdə tərbiyə etməyi və Avropa mədəniyyəti ilə qovuşdurmağı qərara almışdı.

Sonralar Ümmül Banu (Banin) xatirələrində belə qeydlərə rast gəlmək olur:

- “Bütün bunlara baxmayaraq, dünyanın pəncərəsini üzümə bir az açsalar da, qapısı bağlı idi və bu belə də qalacaqdı. Məni gözləyən həyat tərzini təsəvvürümə gətirməyə çalışırdım. Bilirdim ki, milyonçulardan birinin oğluna ərə gedəcək, daş-qaş içində üzəcəyəm. Ərim gözəl və mənim məhəbbətimə layiq olacaq. Çoxlu uşaq dünyaya gətirəcəm. Heç düşünməzdim ki, bir müharibə və bir inqilab - hər ikisi sərt və müddətli, - üzümə bütün qapıları açacaq və həyatımı tamam başqa səmtə yönəldəcək.”

1918-ci ildə Mirzə Əsədullayev həbs olunur. Həm Nazir, həm dövlətli, həm də “Mürtəcə” partiyasının lideri olduğu üçün onun həbsdən qurtulacağına tamamilə ümid yox idi.

Atasının həbsindən sonra ümitsizliyə uğrayan Ümmül Banunu özündən 20 yaş böyük və sevmədiyi Cəmilə ərə verirlər. O, ilk dərdi – sevmədiyi əri ilə qalır.

Əslində Cəmilə ərə getməkdə əsas məqsədi atası Mirzəni həbsdən qurtarmaq idi. Sonradan Mirzənin xaricə getməsi üçün pasportun alınmasında da Cəmilin böyük rolu olur. O, məcburiyyət qarşısında qalıb, Ümmülü də Parisə - atasının yanına göndərməli olur.

Ümmül Banu xatirələrində yazır: “Cəmil Konstantinopol vağzalında məni yola salarkən, məndən ayrıldığına görə ağlayırdı. Mən də ağlamaq istəyirdim. Sevincdən, sevgisiz həyatdan qurtulduğuma görə. Artıq canımla tək qalarkən qorxu məni bürümüşdü. Bu anda özüm də hiss etmədən sevmədiyim Cəmilin yanımda olmasını arzuladım. Ailəmə kömək etmək məqsədilə başqa iş tapılmadığından, gənc və qəşəng olduğumu nəzərə alaraq, məni maniken kimi işə götürdülər.”

A.M.NAĞIYEVİN ÖLÜMÜNƏ ERMƏNİLƏR BAİS OLUB

Ağa Musa Nağıyevin ölümünə ermənilər səbəb olur. Oğlunun xatirəsinə tikdirdiyi “İsmailiyyə” binasını, 1918-ci ilin mart qırğınları zamanı (bu zaman artıq onun 98 binası var idi) ermənilər indiki Nizami muzeyi tərəfdən top atəşinə tuturlar. Məqsəd binanın girəcəyində 6 kq qızilla işlənmiş İsmailiyyə sözünü ələ keçirməklə bərabər, binanın zirzəmisində yerləşən Azərbaycan aydınlarının arxivini məhv etmək olur. Bina arxitektura baxımından çox gözəl görünürdü. Onun analoqu yalnız İtaliyada idi. Atam onun haqqında çox az danışardı. Görünür sovet rejiminin qayda-qanunu onu hər zaman təqib etdiyindən içində qorxu qalmışdı. “İsmailiyyə” top atəşinə tutularkən Ağa Musa buna dözə bilməyərək deyirmiş ki, binaya dəyən güllələri sanki əvvəlcə İsmayılın, sonra da öz ürəyinə dəydiyini hiss edirdi. Övladının yeganə yadigarının məhv edilməsini heç cürə qəbul edə bilmirdi. Ağa Musa bu hadisədən bir il keçməmiş - 4 mart 1919-cu ildə dünyasını dəyişir.

Ölməsəydi, Tağıyevin aqibətini yaşayacaqdı

Babamın Azərbaycanın Xalq Cümhuriyyətinin baniləri ilə münasibəti çox yaxşı imiş. Pullu adamlara həmişə hörmət olub. 30 minlik türk qoşununun Azərbaycanda işğalçılara qarşı mübarizə aparması işinə Nağıyev külli miqdarda vəsait buraxmışdı. Bu da onun yüksək mənəviyyatamalik olmasından xəbər verirdi.

Şübhə etmirəm ki, babam sağ qalsaydı, ən azından Tağıyevin aqibətini yaşayacaqdı.

Babamın xarici ölkələrin banklarda yatırıları olub. 1938 və 1943-cü ildə atamın adına İsveçrə bankından gəlmiş pulu almaq üçün KQB tərəfindən çağırış göndərilir. Sadəcə, o zaman bu pulu götürmək könüllü olaraq ölümü seçmək kimi bir iş idi. Birinci dəfə onu elə qorxudublarmış ki, 1943-cü ildə yenidən onun adına pul gələndə həтта ardınca getməkdən imtina edib. Bildirib ki, həmin pulu yetimxanalara bağışlayır. Təsəssüf ki, indi həmin bankları tapmaq mümkün deyil. Atam bizə hər şeyi danışmırdı, bərk qorxurdu. Məncə o, həmin bankların adlarını bilirdi. Sadəcə, SSRİ-nin əbədi olacağına inandığından, bu barədə söz açmırdı..

İSTEHSALÇILIQ MƏHARƏTİ

Bu dövrdə bazar iqtisadiyyatının inkişafı proseslərinin intensivliyi artıq ticarət kapitalı əmtəə-mal istehsalçılarna tabe olmaqla kifayətlənmirdi. Neftxudalar bilavasitə sənaye istehsalının təşkilinə maraqlı idilər. Bunun üçün bazarın genişləndirilməsi əvəzsiz şərt idi. Belə ki, tacirin məhsulunu iri həcmdə istehsal edə bilməsinə şərait yaradılır. İki min manat pulun sahibi olan Ağa Musa Qara şəhərdə çox da böyük olmayan neft (kerosin) istehsal edən zavod açır. Qısa bir müddətdə zavodun gəliri sürətlə artır.

Rusiya Dövlət Bankının göstəricilərinə görə, 1879-cu ildə, 30 yaşlı Ağa Musanın əmlakı 30 min manat məbləğində qiymətləndirilir.

80-cı illərin ortalarında Ağa Musa Nağıyevin ticarət dövriyyəsi artıq 700 minə çatır.

Ağa Musa Nağıyevə II gildiyalı Tacir hüququ verilir.

1887-ci ildə öz adına "Neftayırma firması"nı təsis edir. Kapitalın, istehsalın görünməmiş konsentrasiyası, sahibkarlığın aksioner formasının daha çox yayıldığı bir şəraitdə Musa Nağıyevin firması milli sahibkarlıq müəssisələrindən sayılıb, fərdi-ailəvi xüsusiyyət daşıyıb.

Artıq 90-cı illərin əvvəllərində Ağa Musa Nağıyevin sərvəti durmadan artırdı. Zavod və ticarət müəssisələrinin illik ticarət dövriyyəsi bir milyona çatmışdı. Təmiz gəlir isə 200 min manat təşkil edirdi.

Bunun nəticəsi idi ki, 1893-cü ildə Ağa Musa Nağıyev I gildiyalı Tacir hüququ qazanır.

1890-cı ildə Ş.Əsədullayev Ramanadakı neftlə zəngin olan 6 desyatin yeri bərabər payla Ağa Musaya verir. Ağa Musa sonradan qonşu sahəni də alır və bu sahəyə qatır. 1891-ci ildə məhz bu sahədə bir buruqdan 31 min pud neft əldə edir.

Ağa Musa Nağıyevin sahibkarlıq etdiyi zavodda neftin təmizlənməsi daha effektiv olur. Bu müəssisə qabaqcıl müəssisələrdən olub, texniki cəhətdən yaxşı təchiz olunmuşdu. Müəssisəni 26 fəhlə və 6 qulluqçu idarə edirdi. Burada 13 buxar qazanı, 12 dəmiryolu rezervuarı olub.

Həmin ildə 2,3 mln pud ağ neft (kerosin) istehsal edilir. İstehsal etdiyi 15 mln. pud mazut və yüksək keyfiyyətli neft məhsulları müxtəlif istiqamətlərə göndərilirdi.

Neft məhsullarını daşımaq üçün firma bir neçə barj icarəyə götürür.

1893-cü ildə Sorlivo şəhərinə iki göyörtəli “Qara şəhər”adlı barkas (şkuna) sifariş edir.

Azərbaycanda digər sahibkarlardan fərqli olaraq, Ağa Musa Nağıyevin barkasının həcmi böyük olub, 38,7 min kub fut təşkil edirdi. Neftçıxarma sahələrini artırmaq məqsədilə Ağa Musa neftlə zəngin olan yeni torpaq sahələri alır. Belə ki, icarəyə götürdüyü sahələri XX əsrin son illərində Balaxanı, Sabunçu, Əmircan və Ramanada idi. Onun qazma buruqlarının sayı 8-ə çatmışdı. Əvvəllər neft saxlamaq üçün başqa neft sahibkarların anbarlarından istifadə edən Ağa Musa Nağıyev 1898 - 99-cu illərdə daha bir “Neftayırma zavodu” quraşdırır. Burada işləyən fəhlə və qulluqçuların sayı 226 nəfər təşkil edir. Onlara verilən aylıq mükafatın miqdarı 7 min rubl təşkil edib, hər fəhlənin payına düşən 32 rubl isə Ş.Əsədullayevin və M.Muxtarovun müəssisələrində verilən aylıqdan çox idi.

XX əsrin ilk illərində Ağa Musa Nağıyevin neftayırma sahələrində neftin güclü fontan vurması, firmanın istehsal xarakterinə və fəaliyyətinə müsbət təsir göstərir.

1900-cü ildə Ramana sahəsindəki buruqlar 1,1 mln.pud neft vurur. Sabunçuda isə bu rəqəm 2 mln. pud neft təşkil edirdi.

Ağa Musa Nağıyev üçün o biri illər də uğurlu olur:

Sabunçu sahəsində 10 mln. puddan artıq alınan neft – ümumi istehsalın 70 faizini təşkil edir. Onun sahələrində 20 buruq, 14 neft saxlayan anbar var idi. Firmanın zavodlarında istehsal getdikcə artır, realizə olmuş məhsulların həcmi çoxalır.

1907-cı ildə Ağa Musanın müəssisələrində əsas kapital 10 mln. rubl təşkil edirdi. O, adını daşıyan “Neft Sənayesi” və “Ticarət Aksioner” Cəmiyyətlərini də yaradır.

PS: Uzun illər Nağıyevlər nəslə qorxu içərisində yaşamışdı. Azadlığı, müstəqilliyi sərvət kimi qəbul etdiyim üçün düşünürəm ki, qədim xalqımızın tarixi şəxsiyyətlərinin həyatını bu günə və sabaha çatdırmaq hər birimizin borcudur. Keçmişimizi öyrənməklə daha böyük uğurlar əldə edə bilərik. Arxivşünas Maarif Teymur ilə tanışlığım zamanı dediyi sözləri: “Belə şəxsiyyətləri bir yerə toplamaq, onların fəaliyyətini öyrənmək cəsarətini

Dilarə xanımdan öyrənmək lazımdır”- əməyimə verilən qiymət kimi qəbul edib, Bakım və bakılılarım üçün yanırım. Yanıram mesenatlarımız olan Tağıyev, Nağıyev, Muxtarov, Əsədullayev, Aşurbəyov kimilər üçün. Tarixi belə şəxsiyyətlər yaradıb. Bizim qismətimizə isə bu tarixi yaşatmaq düşür!

MİLYONÇU İNCƏSƏNƏTƏ DƏ XİDMƏT EDİB

Xeyriyyəçiliyi və başqa xüsusiyyətləri ilə bərabər, Ağa Musa Nağıyev incəsənətə də xüsusi diqqət yetirən bir şəxsiyyət olub. O zaman dəbdə olan “ev tamaşaları”nın nümayişini təşkil etməklə bərabər, Bakıya qastrola gələn tamaşa və konsertlərə getməyə də vaxt ayırırdı.

Xeyriyyə (Qərənfil) günlərində Ağa Musa da o biri milyonçular kimi qastrol səfərində olan hər hansı bir müğənnini dəvət edər və hətta keçirilən gecənin daha da yadda qalması üçün təəccübə səbəb bir hərəkət edərdi. Belə ki, dəvət etdiyi müğənniyə puldan əlavə bir ziynət əşyası da bağışlayardı.

1903-cü ilin qarlı qışında neft işi ilə əlaqədar Ağa Musa, H.Z.Tağıyev ilə birlikdə Sankt Peterburqda ezamiyyətdə olarkən, afişada Çar II Nikolayın iştirakı ilə bal mərasiminin keçiriləcəyini öyrənirlər. Hər iki milyonçu gecədə iştirak etməyi qərara alır. Mərasimin başlanmasına az qalmış, Ağa Musanın gecikdiyindən narahat olan Hacı Zeynalabdin, baha olduğundan, dostunun bileti qaytardığını düşünür. Etiket qaydalarına əsasən, mərasim başladıqdan sonra zala daxil olmaq qeyri mümkün sayılırdı. Səbəbi bəlli olmadan mərasimə gecikən Ağa Musa, Çar rəqs edərkən içəri daxil olur. Eşik ağası: “Azərbaycanın iri neft sahibkarı, milyonçu Ağa Musa Nağıyev məclisə təşrif buyurub” – dedikdə, Hacı yerində donub qalır. Musiqi kəsilir, çar rəqs etməyi dayandırır. Bir anlığa hamı təlaş içində donub qalır.

Özü də gözləmədiyi bir hərəkətə yol verdiyini başa düşən Ağa Musa, özünü ələ alır, Çara itaət edib, salona keçir.

Vəziyyətdən hələ də baş çıxara bilməyən Hacı'nın sual dolu nəzərlərini görcək, Ağa Musa deyir: -“Atam-atam, bir əmək pul vermişəm biletə, bəs çarın diqqətini necə cəlb etməli idim”?

Çox sonralar da Hacı nə qədər çalışsa da, onun bu hərəkətinin sirrini öyrənə bilməmişdi.

Milyonlar sahibi olduğundan başına çox bəlalar gəlib, Ağa Musa Nağıyevin:

O, üç dəfə oğurlanıb. Beləki, birinci dəfə qoçuların, ikinci dəfə Qubernatorun, üçüncü dəfə isə Stalinin “sifarişi” ilə qaçırılıb. Hər üç dəfə də o, kefini pozmadan azad edilməsi üçün istənilən pulun miqdarını yarıya endirib, onu öldürəcəkləri ilə hədələnməsinə isə belə cavab verib: “Öldürsəniz, heç onu da almayacaqsız”. O, yaxşı bilirdi ki, bu pul tələsidir. Bu səbəbdən “Alver” edib, tələb edilən məbləği həтта birə üç azalmasına nail olurdu. Bu da onun yumor hissindən irəli gəlirdi. Yaddan çıxarmaq olmaz ki, o, 11 milyonçu arasında varidatına görə də birinci olub.

Miyonçular aralarında yarışa girərdilər ki, il ərzində kim tədbirlərə daha çox aktyor və ya müğənni dəvət edib, tamaşalar təşkil edə bilər? Bu sırada Ağa Musa Nağıyev birincilik qazanırdı.

Bütün bunların əsasını əlbəttə ki, maliyyə təşkil edirdi. .

1896-cı ildə “Tağıyev” teatrının səhnəsində Ağa Musanın təşəbbüsü ilə “Dilin bəlası” və “Qırt-qırt” pyesləri tamaşaya qoyulur. Tamaşaların sonunda təşkilatçı kimi yaxından iştirak edən Nəriman Nərimanova qiymətli almaz daşlı üzük, Ağaşı Zeynalova isə qızıl saat bağışlayır. Ümumilikdə tamaşanın hər birinə Ağa Musa 200 rubl məbləğində pul xərcləyir. O vaxtlar teatrın, xüsusilə incəsənətin təbliğində N.Nərimanovun rolu böyük olub.

Ağa Musa Nağıyevin həyatının belə məqamlarını vərəqlədikcə, onun əbədiliyini yaşatdığıma görə özümü xoşbəxt sayıram. Onun keçdiyi çətin həyat yolunu təkrar- təkrar yaddaşlara saldıqca, əmin oluram ki, o, unudulmayacaq.

Bir də ona görə ki Azərbaycanın taxtı-tacında “İsmailiyyə” kimi ləl cəvahirat parladıqca, onun arxasından səmalarda Ağa Musanın siması daima boylanır.

DÜŞÜN MƏK ÜÇÜN MÖVZU
“Y Ü K” FİLMİ
(yaxud milyonçunun həyatının bir günü)

epiloq

Məşhur neft sahibkarı, milyonçu Ağa Musa Nağıyevə həsr etdiyim yazı qəzet və jurnallarda dərc edildikdən sonra, oxuculardan çoxlu sayda xoş və səmimi sözlər yazılmış məktublar aldım. Bu sözləri “Panorama” qəzetinin müxbiri Georqiy Zapletin hələ 1998 -2002-ci illərdə tez –tez təkrar edirdi. Onun yazılarına qayıdaq və fikirlərini öyrənək:

“XIX əsrin axırlarında XX əsrin əvvəllərində sənaye maliyyə və ticarət elitası nümayəndələri sırasına daxil olan -H.Z.Tağıyev, A.M.Nağıyev, M.Muxtarov, Ş.Əsədullayev kimi görkəmli şəxsiyyətlər öz koloriti ilə təsir edici fiqur olub. Başqa neft sənayeçiləri kimi Ağa Musa Nağıyev də ona məxsus olan neft mədənlərindən böyük gəlir əldə edib. Həmvətənləri arasında özündən sonra ən çox arxitektural binalar yadigar qoyan Ağa Musa olub.

Kimdir Ağa Musa? Onun haqqında nə bilirik? Gələcək nəsil nə biləcək?

Bu vaxtadək onun şəxsi keyfiyyətlərindən xəbərsiz olub, gördüyü böyük işlər haqqında düşünməmişik.

Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasında Ağa Musa Nağıyevin iri neft sahibkarı olması və onun binalarının milliləşdirilməsi haqda çox səti məlumat verilib. Onun xeyriyyəçiliyi haqda bir sətir belə yazılmayıb. Amma Ağa Musa Nağıyevə mənsub olan Binəqədidəki neft mədənlərində 1900 ildə istehsal olunan neftin miqdarı 10 mln.puda, 1904-1908-ci illərdə isə bu rəqəm 12mln.puda çatması; orada çalışan fəhlələrin sayının 800-ə çatması, milyonlarının sayı-hesaba gəlmədiyi haqda isə heç məlumat verilməyib”.

Georgiy Zapletin bizimlə (mən, qardaşım Rauf və bacım Solmaz) dəfələrlə görüşüb, söhbət edərkən o, Ağa Musa Nağıyev haqqında heç yerdə eşitmədiklərini bizdən öyrənəndə heyran içərisində idi. O, bu təəssüratlarını cəmləyərək, “Kontakt” jurnalında ailəmizi əhatə etməklə Ağa Musa haqqında yazısı ilə oxucular arasında ajiotaj yaratdı.

1998-ci ildə Ağa Musa Nağıyevin nəşinin daimi qəbrə köçürülməsi prosesində iştirak edən, milliyyətçə əcnəbi olan bu insan, Azərbaycanın neft tarixinə elə baş vurdu ki, bir anlığa mənim ensiklopediyanın hazırlanmasında iştirak edən müəllifə “rəhmim” gəldi.

Yeri gəlmişkən G.Zapletin qürurla söyləyir ki, Mir Mövsüm Ağa onun başına sığal çəkib (bunu qeyd etməyi vacib bildim). Söhbət Ağa Musa Nağıyevin həyatından bir gününə həsr edilmiş “Yük” filmindən gedəcək.

Ağa Musa Nağıyev və Hacı Zeynalabdin Tağıyevin həyata keçirdikləri xeyirxah işləri və yaşadıkları dövrdən bəhs edən, 1995-ci ildə çəkilmiş “Yük” filmi 2000-ci ildə hələ ekran üzü görməmişdi. 2000-ci ildə möcüzə baş verdi desəm, yanılmaram. Vaxtı ilə “Azərbaycanfilm” Kinostudiyasında işlədiyimdən, yaradıcı heyətlə əlaqəmi kəsməmişdim. Axtarış apardım, filmin rejissoru Rövşən Almuradlı ilə görüşüb, film barəsində məlumat aldım. Məmnuniyyətlə filmə baxış keçirməyi qərarlaşdırdıq.

Yaxın qohumlarım, mətbuat işçiləri və ən əsası – G.Zapletini filmə baxmağa dəvət etdim. Filmin sonunda zalda sükutu pozmağa cürət edən tapılmadı. Hamı sözün əsl mənasında şok içərisində idi. Onlar bir ağızdan: "Necə olub ki, bu cür şedevr film neçə illərdir ekran üzü görməyib"?!

Düşünürəm ki, filmə baxan hər bir kəs bir işıqlı insanın xatirinə digərinin ehtiyacı öz əksini “Yük” filmində tapa biləcək və artıq dünyasını dəyişmiş Ağa Musanı, Mirzə Fərəcovu (sponsor) və Şahmar Ələkbərovu (ssenari müəllifi) hörmətlə yad edəcək.

FİLM BAŞLANDI

“Yük” filminin finalında Ağa Musa fəhlələrlə birgə əmək haqqı kimi aldığı və bütün film boyu əlindən yerə qoymadığı kəllə qəndi yeməxana sahibinə verir və bayaqdan dinlədiyi şairləri göstərib deyir ki, aparın uşaqlara şirin çay verin, mən getdim.

Bir anlığa belə düşünürsən ki, Ağa Musa hara isə başqa dünyaya yol alır.

Bu səhnə insana çox güclü təsir bağışlayır. “Dünya rəngidür” şeiri səslənən səhnədən sonra Ağa Musanın : “Gedin, Hacı Zeynalabdinə deyin, mən getdim” – deməsi - onun həqiqətən dünya ilə vidalaşdığı təsəvvürünü yaradır.

Hacı Mirzə Fərəcovu Biləcərili milyonçu-xeyriyyəçi Ağa Musa Nağıyev haqqında film çəkmək fikri çoxdan düşündürürdü. Lakin nədənsə, alınmırdı. İngiltərənin Holand Oyld Elfede neft şirkətinin vitse prezidenti, Bakıdakı nümayəndəsi Mirzə Fərəcov və Ağa Musa Nağıyev. Çox maraqlıdır?!

Artıq neçə illərdir bu haqda düşünürəm. Hansı bağlılıq Mirzə Fərəcovu buna məcbur edib?

Nəvə kimi illərlə babam ətrafında apardığım araşdırmalar nəticəsində gəldiyim nəticə belə oldu: 1990-1991-ci illərdə Mirzə Fərəcov Ağa Musanın müsbət xüsusiyyətlərini görüb, duyduğundan belə bir qənaətə gəlir ki, “Yük” filmi çəkməklə çoxlarının suallarına cavab verib, Ağa Musanın tarixdə görünməyən tərəfini, var dövlətinin başına gətirdiyi fəlakəti, habelə xeyriyyəçiliyini nümayiş etməklə, dünyaya car çəksin.

Filmin sponsoru Hacı Mirzənin taleyi yaxşı başa çatmasa da, filmin çəkilişinin sona çatması üçün əlindən gələni əsirgəmir. Elə bil o, 85 min ABŞ dollarına başa gələn film ilə Ağa Musa Nağıyevə ekran nəfəsi, özünə isə layiqli ehsan verdi.

Gülüstan sarayında “Neft kontraktı” müqaviləsinin bağlanması münasibətilə verilən ziyafət zamanı Mirzə Fərəcovun xahişi ilə “Yük” filmi iki dildə- Azərbaycan və türk dillərində nümayiş etdirilib. Ziyafətdə 11 xarici neft şirkətinin və Azərbaycan Respublikasının Dövlət nümayəndələri iştirak edirdi.

Filmin nümayişi böyük müvəffəqiyyət qazanır. Tamaşaçılar filmdən böyük zövq aldıklarını, Ağa Musa Nağıyevin böyüklüyünü vürğulayaraq, baş rolun ifaçısı – Mirzə Ağabəylinin rolun öhdəsindən çox gözəl gəldiyini xüsusi olaraq qeyd edirlər.

Müasir kino və televiziya seriallarından fərqli olaraq “Sabun köpüyündən” uzaq olan və insanı düşündürən bir film idi.

İki milyonçunun Ağa Musa və Hacı Zeynalabdinin həyatında zəngin hadisələrin bir neçə epizoduna baxdıqca, insan sanki o illəri yaşayır.

Əsrin əvvəllərinə, Bakının keçmişinə qayıdıb, onun dar küçələri ilə addımlayır, səs küylü bazarını gəzib, sonra isə sanki filmin qəhrəmanları ilə birgə söhbət edərək faytonda şəhər gəzintisinə çıxırsan.

Müdrək Hacı Zeynalabdin Ağa Musaya doğma münasibət bəsləyir, ona hörmətlə yanaşırdı. Çünki qarşısında dayananın kim olduğunu bilirdi. Amma filmin aqibəti də Ağa Musanın aqibəti kimi faciəli olur.

1995-ci ildə filmin ilk nümayişi Heydər Əliyev adına sarayda keçirildi. Sonradan 1996-cı ildə film Almaniyada keçiriləcək Beynəlxalq kino festivalında mükafat alacaq və bununla da səbəbi bəlli olmadan onun ekran həyatı bitəcək.

“Yük” kommersiya filmi deyil. Film tamaşaçını düşündürməyə məcbur edir.

Sonda hambal rolunda Ağa Musa özünü tanıyır. Qalstukunu açıb bir tərəfə atır. pencəyini çıxarıb, alt paltarında qalır. Göydə rəqs edən

qağayı dəstəsinə baxır. Bu rəqs azadlıq, genişlik, puldan – sərvətdən uzaqlaşmaq istəyidir. O, azadlığını əlindən alan milyonları havaya sovurur. Onun pulları göyə sovurması, mənəvi dəyərlərin alilliyin, saflığın, təmizliyin rəmzidir.

Filmin indiki taleyi də bir “Yük”dür. Bu həmin yüküdür ki, Ağa Musa bütün ömrü boyu onu çiyinlərində daşıyıb.

2002-ci ildə Bakıda “Naməlum filmlər” festivalı keçirilərkən “Yük” filminin nümayişinin bu siyahıya salınmasına nail oldum. Uduşum da bu oldu ki, film “Ən yaxşı kişi rolu” nun ifasına görə mükafata layiq görülüb, aktyor Mirzə Ağabəyli “Diplom” ilə mükafatlandırıldı.

Artıq bir neçə ildir ki, “Yük” filmi televiziya kanallarında nümayiş etdirilir. Bu kanallar içərisində filmə ən çox efir həyatı verən **İctimai televiziya** xüsusi yer tutur. Filmə bu qədər yer verib, Ağa Musa Nağıyevin yaddaşlarda qalmasında böyük rol oynayan Tele kanalın Prezidenti İsmayıl Ömərovdur.

Ağa Musa rolunun ifaçısı Mirzə Ağabəylidən müsabiqə alanlar, nəvəsinin –yəni mənim nə dərəcədə razı qaldığımı soruşurlar. Əlbəttə razıyam! Ağa Musaya ikinci nəfəsi verən Hacı Mirzə, Rövşən Almuradlı və Mirzə Ağabəyli - ekran vasitəsilə, həyatda isə deyilənlərə görə mən oldum. Öz sözü ilə desəm: Atam-atam, bu belə də olmalı idi!

Ağa Musa Nağıyevin həyatının kiçik bir hissəsini, Azərbaycan tarixinin də bir parçasını əks etdirən “Yük” adlı bədii filmin də taleyi onun taleyinə bənzər olub.

FİLMİN SPONSORUNUN DİLİNDƏN

“Tanrı çiyinizə elə yük qoyub ki...”

Milyonçu Ağa Musa Nağıyevin həyatından bir gün haqda bəhs edən “Yük” filminin sponsoru (1990-1992 –ci illərdə bunu xeyriyyəçilik adlandırmaq olardı) Mirzə Fərəcovdan belə addımın atmağının səbəbini soruşanlara cavab verirdi: Məqsədim milli koloritli bir filmi ərsəyə gətirməkdir, vəssalam!

Mirzə Fərəcov söhbətə belə başlayırdı:

-Yaşadığım Buzovna qəsəbəsini Azərbaycanın “Hollivudu” adlandırırlar. O mənada ki, Azərbaycan filmlərinin bir çoxu burada çəkilib. 1971-ci ildə “Yeddi oğul istərəm” filmi çəkiləndə mən uşaq idim. İlk dəfə canlı aktyorları görüb, onlarla söhbət edirdik.

Aktyor Şahmar Ələkbərovu da onda tanıdım. Səmimi, çox istiqanlı bir insan idi. Uşaqlarla çəkiliş qrupuna qatışib, saatlarla Şahmarın şirin – məzəli söhbətlərinə qulaq asıb, danışdığı lətifələri hafizəmdə saxlamağa çalışırdım. O mənim hafizəmdə nurlu, müdrik bir insan kimi qalıb. İş elə gətirdi ki, “Yük”dəki əsas rolu – Ağa Musa Nağıyevi oynayacaq aktyor, yerlim Mirzə Ağabəyli, filmin ssenari müəllifinin Şahmar Ələkbərov olacağını mənə bildirəndə, filmin sponsorluğunu boynuma çəkdim.

Şahmar Ələkbərovun qəfil ölümü bizi nə qədər sarsıtdısa, bir o qədər də filmin gələcək talei düşündürdü. Çıxış yolu tapıldı. Artıq “Yük” filminin uğur qazanacağına inanırdım. Çünki Rövşən Almuradlının tarixə olan münasibətini aydın görürdüm.

Bu işi görməklə qazanc əldə etmək niyyətini güdməmişəm. Əksinə, məhz “Arşın mal alan”, “O olmasın, bu olsun” filmlərindən sonra, iri neft sahibkarının həyatının ekranlaşması bu filmin işıq üzü görməsinə məni həvəsləndirdi. Bir də ki, mən uşaqlıqdan milyonçuların həyat və fəaliyyəti ilə maraqlanırdım.

Ağa Musa Nağıyev atasının vəsiyyətinə əməl edib, tikdirdiyi binaların sayını artırdığı kimi, məni də uşaqlıqdan düşündürən: “Əyər maddi durumum imkan verərsə, neftxudalarımız kimi xeyriyyəçiliklə məşğul olacağam”- fikri məni heç vaxt tərk etmədi. Mirzə Fərəcovu “Yük” filmindən gələcək gəliri yalnız kinoya xərcləmək hissləri də heç vaxt rahat buraxmırdı.

Mütəxəssislərin apardıqları hesablamalara istinad edərək, qazanc çəkilən xərcdən 10-15 dəfə çox, bəlkə də, daha artıq olmalı idi.

Mirzə Fərəcov əldə etdiyi gəlirlə Hüseyn Cavidin “İblis” əsərini də ekranlaşdırmaq fikrində idi.

Rejissor Rövşən Almuradlının istedadından danışarkən onun “İblis”in də öhdəsindən asanlıqla gələcəyinə çox inanırdı.

Ümüd etmək olar ki, XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın neft sənayesi haqqında zəngin bilgiler verə biləcək bu tarixi film-“Yük”, yeni nəslə Ağa Musa şəxsiyyətini tanıtdıra biləcək. Ölkəmizdə neft müqavilələri bağlayan xarici şirkət sahibləri üçün də film örnək ola bilər.

Uzun müddət ABŞ-nın prezidenti olmuş Terri Adams bu filmə baxdıqdan sonra demişdir: “Film məndə çox böyük təəssürat yaratdı. Biz gördük ki, həyatda biznes əsas məsələ deyil. Xeyriyyəçi olmaq daha yüksəkdir”.

KİM İDİ MİRZƏ FƏRƏCOV ?

Hələ uşaq ikən atası ona tez-tez deyirdi: “Ağac bar gətirdikcə, başını aşağı dikər”. Əli pula çatan Mirzə, maddi imkanını yaxşılaşdıqca bu sözü unutmayıb, xeyriyyə işlərinə qoşulur. Bu həmin Mirzədir ki, 1992-ci ildə könüllü olaraq Müdafiə Nazirliyinin hesabına 15 mln. manat pul köçürür. Tovuz rayonunun IV hərbi hissəsini öz hesabına dörd tank və xeyli hərbi sürsat ilə təmin edir.

Buzovna kəndində 1937-ci ildən sovet əsarəti illərindən bağlı qalıb, fəaliyyət göstərməyən məscidin və mərkəzi yolun təmirini həyata keçirir. Kəndin 12-dən çox ağsaqqalını Həcc ziyarətinə göndərir. Kəndə asfalt çəkdirir, imkansızlara əl tutur. Gördüyü xeyriyyə işlərinə görə “Əli ayağı” ziyarətgahı onu “Fəxri Fərman” ilə təltif edir.

Müsahibələrində hər dəfə yada salırdı: Xatırlayırsınızsa, H.Z.Tağıyev A.M.Nağıyev ilə bir söhbətində deyir: Ağa Musa, Tanrı hərənin çiyinə daşımaq üçün bir yük qoyub. Ona “Ömür yükü” deyirlər. Çiyimizdəki yük nə qədər ağır olsa, izimiz də bir o qədər dərinə işləyəcək. Elə tanrıya da bu cür yüksəlirik. Yoxsa bu günah dünyasında yaşamağa dəyməz.

Söz yox ki, mən o böyük kişilərin yanında ümmanda bir damlayam. Etdiklərimi az bilsəm də, gücüm çatan budur. 40 yaşım var. Allah ömür versə, planlarım çoxdur, hələ görüləsi işlər irəlidedir.

Filmin çəkilişinin sonunu səbirsizliklə gözləyirdi ki, Ağa Musa Nağıyevin “Əmanət” qəbrini əbədiləşdirin. Heyif ki, ömür ona vəfa etmədi. Tanrı yaxşılıarı tez aparır dərğahına. O, hər zaman deyirdi ki, valideynimdən mənə heç bir miras qalmayıb. Öz gücümə nə qazanmışamsa, qarşıma qoyduğum məqsədə qulluq etmişəm: “ 20 faizini özümə, qalan faizini millət üçün”!

Arzuları yarımçıq qalsa da, qısa ömür yolunda o, çox işlər gördü. Hörmət bəslədiyi Buzovna əhalisi Mirzə Hüseynağa oğlunu – dövrünün xeyriyyəçisini axirət evinə kədər hissi ilə yola saldı. Doğrudan da Tanrı yaxşılıarı tez aparır dərğahına.

Mirzə Hüseynağa oğlu Fərəcov 1955-ci ildə aprelin 9-da Bakının Buzovna qəsəbəsində dünyaya göz açıb. Atası - Hüseynağa kişi vaxtı ilə

neftçi olub, halal zəhmətilə dörd övlad böyüdü. Dördünü də oxutdurub, ali savad almaları üçün var-qüvvəsini əsirgəməyib. Bəlkə də buna onun həyat yoldaşı Xədicə xanımın dedikləri də təkan verirmiş? Xədicə xanım uşaq bağçasında tərbiyəçi, sonradan isə müdir vəzifəsində çalışarkən, hər hansı bir uşaqda gördüyü qeyri adilik barədə axşamlar Hüseynağa kişi ilə danışar, sözünün sonunda isə “Savad başqa şeydir”,- deyərdi. Ağıllı uşaqlara rast gələndə öz övladları ilə müqayisə edir və onların gələcəyini aydın, nurlu g örürdü. Bəlkə bu həmin nur idi ki, ən çoxu Mirzə balanın üzünə səpələnmişdi?

Mirzə hələ məktəb illərində sonradan neftçi və həkim olacaq bacılarından çox – çox fərqlənirdi. Hərdən Hüseynağa kişi ilə Xədicə xanım düşünürdülər ki, bəlkə bizə görə Mirzəni tərifləyirlər? Amma təriflərin arası kəsilmək bilmirdi. Çünki kiçik yaşlarından qeyri-adiliyi ilə o, hamıdan seçilirdi. Nə idi səbəb? Bu böyük suala cavab budur...

Sonradan Hacı Mirzə Hüseynağa oğlu - əlaçı tələbə, gözəl dost, müqayisə edilməz həyat yoldaşı və sevimli ata kimi qalacaq xatirələrdə. Tarix və riyaziyyat fənləri ilə maraqlanan Mirzə məktəbin ictimai işlərində də iştirak etməyə vaxt tapırdı. Dünyanın yükünü daşımağı boynuna götürmüş kimi.

Atasının yolunu gələcəkdə davam etməyi qət edən Mirzə, orta məktəbi fərqlənmə ilə bitirib, Neft və Kimya İnstitutuna daxil olur. Qısa bir zamanda “Maşınqayırma zavodu”nda mühəndis vəzifəsindən – zavodun direktor müavininədək yüksəlir. Mirzə bununla kifayətlənmir. Çox tələsir. Amma hara? Özü də bilmədən, çox irəli gedir.

Artıq onu aldığı savad qane etmirdi. 1988-1989-cu ildə Londonda biznes təhsili alır. İngiltərənin “Hollander Oil Limited” şirkətinin Azərbaycanda nümayəndəsi – **baş menecer** təyin edilir. İndi o, böyük işlər üçün yarandığını hiss edirdi. Təhsilini “Menecment” kurslarında davam edən Mirzə, Londona işləməyə dəvət alır. Çox sevdiyi xanımı və iki övladı ilə bir neçə il orada qalır.

Beləcə Mirzə Hüseynağa oğlunun tale üzünə gülür. London – Bakı müqavilələri əsasında keyfiyyətli iş birliyi yaranır. Bunun nəticəsidir ki, onun ciyərparaları Rüstəm və Ruslan da Londonda “Əbu” kollecində təhsil alır.

P.S. Mirzə Fərəcovun adını hörmətlə qoruyub saxlayan həyat yoldaşı Xoşqədəm xanım ilə apardığım söhbət əsasında əldə etdiyim məlumatlara görə, ailəsinə minnətdarlığımı bu yazı ilə bildirəcəyimə şübhə etmirəm. Düşünürəm ki, yerində qoyub getdiyi hər iki övladı

atasının həyata keçirə bilmədiyi xeyriyyəçilik misiyasını şərəflə davam edəcək.

Mü sahibələrinin birində Mirzə Fərəcov “Yük” filminin çəkilişinə 65.000 ABŞ dolları xərclədiyini söyləsə də, çəkiliş qrupu onun 85.000 ABŞ dollar xərclədiyini bildirmişdir. Bu da bir təvazökarlıq.

Mirzə Fərəcovun Ağa Musa Nağıyevin şəxsiyyətinə olan hörmət və ehtiramım müqabilində onun ailəsi ilə əlaqələrimi bu günədək davam etdirirəm. Onun həyatı vaxtsız tərk etməsi ailəsi üçün böyük zərbə, ağır itkidir. Həyat yoldaşı Xoşqədəm xanım və iki oğlu onun əziz xatirəsini daima ürəklərində yaşadacaqlar.

MİRZƏNİ YETİRƏN ELLƏR AĞLASIN

Köç etdi dünyadan Mirzə çox cavan,
Könüldə arzusu, niyyəti qaldı.
Qürbətdə gözlərin yumdu əbədi
Xeyirxah əməli xidmətdə qaldı.

Yaşayıb dünyada, qoydu yaxşı ad
Nə qədər bərbadı eylədi abad,
Vətən üçün, el üçün böyütdü övlad
Ömrünün bəzəyi, ziynəti qaldı.

Ağa Musaya verdi o həyat,
İkinci ömrünü yaşatdı heyhat.
Hüzuruna vaxtsız gəlsə də məmat,
Bir nümunə kimi ibrəti qaldı.

Acizə, fəqirə eylərdi kömək
Biganə deyildi xalqa bu ürək.
Kəbəyə zəvvarlar göndərmişdi tək,
Getdi, ağızlarda qiyməti qaldı.

Dənizlər ağlasın, ellər ağlasın,
Mirzəni yetirən ellər ağlasın!
Çiçəklər ağlasın, güllər ağlasın,
Mirzəni yetirən ellər ağlasın!

YUXULAR VƏ TƏSADÜFLƏR

Rövşən Almuradlı “YÜK” filminin rejissoru çəkiliş prosesindən danışığa başlamamışdan əvvəl Ağa Musa haqqında belə bir fikir söylədi:

“Kişi odur ki, qazandığını xərcləməyi bacarsın. Belə kişilərdən olub Ağa Musa”! Yeri gələndə məscidə tələb olunun pulun iki qat artığını verən Ağa Musa bunun səbəbini belə aydınlaşdırıb ki, “məqsədim pulun fırldaqçı mollalara deyil, mədrəsəyə - savada sərf edilməsidir”.

Rövşən Almuradlı filmin çəkiliş dövründə yuxularının qarışdığını və möcüzələrlə rastlaşdığını qeyd etdi:

...İki nəfəri gördüm aralarında danışan: “...Tanrı çiynimizə bir yük qoyub, ona ömür yükü deyirlər...”

Bu yuxuma ekran həyatı verib, iki milyonçu - H.Z.Tağıyev ilə A.M.Nağıyev arasında dialoqa çevirdim: “Tanrı çiynimizə bir yük qoyub, ona ömür yükü deyirlər. Bu biçarələri də bizə tapşırıb. Bu fani dünya heç kimə qalmayacaq. Yalnız əməllərimizlə qoyduğumuz izlər nə qədər dərin olarsa, bir o qədər Tanrıya yaxın olarıq”.;

.... Yerdə üçbucağa bənzər qəribə bir əhəng daşı gördüm. Filmdə Ağa Musanın qağayı tək uçacağı səhnəsinin çəkilişi zamanı bu daş keçdi əlimə, onu aktyorun dayandığı tərəfə atıb, rəqs edərkən daşın ətrafında fırlanmasını tapşırıdım. Daş yerə sancıldı. Aktyor Mirzə Ağabəyli quş kimi pərvaz edərək daşın ətrafında rəqs edirdi.

Bu səhnədən bir az müddət keçmiş Biləcəri qəbiristanlığında Ağa Musanın “əmanət” qəbri önündə dayanarkən küləkdən yonulub, üçbucağ formada baş daşını görəndə şoka düşdüm (söhbət 1993-cü ilə qədərki – üçüncü qəbrdən gedir).

Bu həmin əhəng daşının eyni idi!

...Çəkiliş üçün dəniz kənarında bulvar sürəhisi qurulmalı idi. Həmin yeri su basdığına görəndə, bir an çəkilişin təxirə salınması fikri keçdi könlümdən. Filmin təhfil verilməsinə vaxt az qalırdı. Vaxtın məhdudluğu məni çox narahat edirdi. Elə bil birdən Allah-Təaladan bir vəh gəldi ki, bir az gözlə! Getmə, dayan!

Aradan yarım saat keçməmiş, su birdən-birə çəkildi. Beş saat davam edən çəkilişdən sonra, elektrik kabellərini yığışdırmağımızla suyun yenidən yerini tutması bir oldu...

YÜKÜM AĞIR OLSA DA...

Filmin çəkilişini işçi qrupu və aktyorlar böyük həvəs və sevgi ilə başa vurdular.

İş prosesi birliy və istəklə gedirdi. Bütün bu enerji filmin sponsoru Mirzə Fərəcovun səmimiliyindən irəli gəlirdi.

Filmin çəkilişinə başlarkən pullar dörd dəfə inflyasiyaya uğramışdı. Belə ki, rus rubılı ilə başlanan filmin çəkilişi sonradan qiymətli əskinazla, sonradan dollar ilə, sonda isə manatla bitdi.

Belə ki, alacağım qonorarın məbləği 70.000 manat, daha doğrusu yeddi şirvan təşkil etdi.

İlkin variantda filmdən gələcək qonorara çoxdan arzusunda olduğum avtomobil alacağımı qət etsəm də, fələk saydığı oldu. Bu pula aldığım yeddi kilo əti kabab çəkib, ailəmlə birlikdə ləzzətlə, halallıqla yedik.

Rövşən Almuradlı söhbət zamanı Mirzə Fərəcovu həm sevinclə, həm də kədərlə yad edirdi. Axı Mirzə müəllim söz vermişdi ki, hələ Hüseyin Cavid haqqında film çəkəcəydik...

Ömür vəfa etmədi. Çox erkən vidalaşdı dünya ilə. Gözəl xüsusiyyətlərə malik olan insan! Xeyriyyəçi insan Mirzə Fərəcov! Mirzə Fərəcov deyirdi : “Xalq Ağa Musanın etdiklərini çox zaman keçdikdən sonra dərk edəcək. Bəzi xüsusiyyətlərimə görə özümü az da olsa, Ağa Musaya bənzətməyə çalışıram”.

Sonradan maddi cəhətdən çatdıra bilmədiyi səbəbdən, filmin çəkilişində 8 ay fasilə yaransa da, Moskvada işlərini yoluna qoyub, işi başa çatdırdı.

Berlin festivalına Azərbaycandan “YÜK” filmi də dəvət almışdı. Yola düşməyə 2-3 gün qalmış, Mirzə müəllim bilet alıb-almadığımla maraqlananda (Xərclərimizi Berlində ödəyəcəkdilər) utandım deyəm ki, cəmi 300 dollarım var. Biletin qiyməti isə 1220 dollar edirdi. Çox arif insan idi. 1300 dolları mənə uzadıb, Berlində qaytararsan dedi. Amma Berlində ona uzatdığım pul əlimdə qaldı.

Onun böyük ürəyi var idi.

Festival zamanı “YÜK” filmi beş dəfə nümayiş etdirildi. Keçirilən mətbuat konfansları da əsasən bu film ətrafında oldu.

“YÜK” filmi bu forumda qiymətləndirildi.

Mətbuatın fikrini özünə cəlb edən film haqqında verilən suallara sual ilə də cavab verirdim. Ağa Musa Nağıyev şəxsiyyətilə maraqlananlara isə deyirdim:

“Siz ömrünüzdə sevməyi bacarmısınız? Ağa Musanın Tanrıya böyük eşqi olub. Milyonlar sultanı Ağa Musa ayaqyalın, qara rəngli paltarını soyunub, ağ paltarda qağayıtək uçur. Ekstaz an! Sevgi insanı ən uca zirvəyə qaldırır. Siz heç dəniz kənarında ilahi səs eşitmisiz? Ətrafda kimsə yox! Səs isə gəlir. Ağa Musa “səs” gələn tərəfə min manatlıqlar uzadır. Lakin pulun nə olduğunu tanımır o “səs”!

Ürək sözlərini söyləyəndə relissor Almuradlının gözlərində gördüyüm qılgıncılardan bir an Ağa Musanın təsvirini hiss etdim. Kino obrazı kimi çox maraqlıdır Ağa Musa – dedi o. Təzadlı insan! Qəribə və maraqlı bir insan! Yalan, sabitliy yoxdur. Həyatda hamı oynayır. Ancaq Ağa Musa oynamırdı. O, Tanrının yaratdığı kimi hərəkət edirdi.

MARAQLI FAKTLAR

(R.Almuradlının xatirələri)

Filmin ilk ssenari müəllifi Şahmar Ələkbərov çox ləyaqətli bir insan olub. Amma hərənin öz dəsti-xətti olduğu kimi, ssenarini dəyişmək məcburiyyətində qaldım.

Filmin redaktoru o vaxt çox gənc olan Orxan Fikrətoğlunun bu filmdə etdiklərini bu gün də dəyərləndirirəm. Hətta onun epizodik rolda çəkilməsini də qət etdim. Belə ki, Orxan Fikrətoğlu bazar səhnəsində (məktub yazan rolunda) sifarişçidən -“ Pulun var? –deyə soruşur. Müsbət cavab aldıqda, “Hə, onda yazaram!” – deyir. Filmə kiçik olsa da, Orxan Fikrətoğlu çox lakonik və məzəli pul güdən surətini yarada bilib desəm, yanılmaram;

- Son dərəcə entuziazm, dəqiqlik və diqqət güdən filmin rəssamı Rafiq Nəsirov və Adil Azay ilə çəkiliş müddətində maraqlı dövr yaşadım.
- Estetik zövq aldım işimizdən. Can yandıracaq iş birliyimiz oldu.

Filmin sponsoru Mirzə Fərəcov çəkiliş dövründə bizə mənəvi dayaq oldu. Daha doğrusu, pulu xərcləməyin yerini bilən bu insanda dəqiqlik və inam çox idi. Görünür elə bu xüsusiyyətlər onu Ağa Musa tarixinə müraciət etməyə məcbur edib.

Mülayimlik, insana inam və bir çox müsbət xüsusiyyətlər Mirzə Fərəcova mənsub olmaqla bərabər həm də çox yaraşır. Çox əfsuslar olsun ki, Mirzə Fərəcov haqqında bu gün keçmiş zamanda danışmaq məcburiyyətindəyəm – deyən Rövşən Almuradlının gözlərindən daha nələr oxudum...

Söhbətinə davam edərək Rövşən Almuradlı dedi:

- Filmin çəkilişinə 50.000 ABŞ dolları ayrılmışdı. Puldan çox qənaətlə istifadə eidrdik. Ən maraqlısı odur ki, işin gedişatına – çəkiliş prosesinə qətiyyənlə qarışmazdı Mirzə müəllim. Haqq-hesab etməyi də sevməzdi. Haqq -hesab aparaq deyəndə, bunu təhqir kimi qəbul edirdi. Bu da ondan irəli gəlirdi ki, o, həm inanan, həm də inamlı idi. O, qısa ömürlü həyatında sözün əsl mənasında Ağa Musanın davamçısı oldu. Halallıqla xərclədik pulları bu yolda.

2500 tam faydalı metraj olacaq filmin çəkilməyi ərəfədə bir az pul problemləri yaranmışdı. Adətən çəkilişlər bir neçə dubl çəkilir, sonra yararlı hissələr seçilir. Ən azı istifadə üçün 5000 m. kino lenti lazım idi. Lentin yerdə qalmış hissəsinin, yəni 1225 metrajın hətta 1 metrəsinin belə yararsız çəkilməsinə yol verilməməli idi. Bu hadisə filmin yarısı çəkiləndən sonra baş vermişdi. Şüarımız belə oldu: - hər kadrda bir dubl sərf etmək, israfçılığa yol verməmək! Məşqlərin sayını artırıb, risk edib, filmin qalan hissəsini dublsız çəkdim.

Seçimə ehtiyac olmadı.

Film İrlandiya, Tokio, Karlova Vara, Kanadada “Toronto”, Nant Fransa və bir çox ölkələrin festivallarına dəvət almışdı. Amma film sözün əsl mənasında dustaq oldu, ona yiyə duran olmadı. Elə bu səbəbdən də film festivallarda nümayiş etdirilmədi. Buna səbəb 1995-2005-ci ilədək film diqqətdən kənarda qaldı.

R.S. Filmin ekran üzü görməsindən bizi artıq 19 il ayırır. Lakin Rövşən Almuradlını filmin qorunub-saxlanması bu gün də çox narahat edir. Rejissor Kinostudiyada şəraitsizlik baxımından filmin gələcəyini təhlükə altında görür. Söhbət etdiyi zaman dəfələrlə “filmi sevə-sevə çəkdik” kəlmələrini ürək ağrısı ilə təkrar edərkən, gözlərindəki məhəbbət qığılcımlarını görürdüm. Rövşən Almuradlı elə bil dünyaya gətirdiyi övladlarından biri haqda danışır.

Ali təhsilli övladlarından: əkiz qız və bir oğul atası olan Rövşən Almuradlı, deyəsən, onun davamçısı olmağa çalışan (kino prodyuseri) - oğlu Kamalı hiss edir.

O deyir: - insan həyatda kim olursa olsun, hər biri yük daşıyıcısıdır. Tanrı Ağa Musanın çiyinə də bu yükü qoyub və o, hesab edirdi ki, bu yükün ləyaqətli daşıyıcısıdır.

Filmin rejissoru özünə qapanarkən, “YÜK”ün ağırlığını hiss edərkən, gözünün önünə biləcəri hərbə Musanın hələ bərkiməmiş bel sümüyünün üstünə yüklənmiş yükü görür və pıçılıtlı ilə deyirdi: “Mən də daşıyaçağam üzərimə götürdüyüm yükü, əyər Səni ekranda yaşada bilsəm...”

O çox inamlıdır ki, vaxt gələcək “YÜK” filmi klassikləşəcək.

RÖVŞƏN ALMURADLI KİMDİR

Axırıncı böyük rejissor işi Dövlət Dram Teatrında “Ölüləri qəbiristanlığda basdırın” tamaşası olan Rövşən Almuradlı çiyinlərində artıq sayı iyirmiyə çatmış belə pyeslərin quruluşunu daşıyır.

Rövşən Əzizəoğlu Almuradlı 1954-cü ildə Bakıda anadan olub və hazırda 60 yaşını haqlamaqdadır.

22 yaşında Rövşən Almuradlı Dövlət İncəsənət İnstitutunu bitirməklə, “Dram və kino aktyoru” ixtisasına yiyələnib. 11 ildən yuxarı Şəki və Sumqayıt teatrında aktyor kimi fəaliyyət göstərib.

1987-ci ildə SSRİ Xalq artisti, Moskva Satira Teatrının Baş rejissoru – Valentin Nikolayeviç Pluşekin başçılıq etdiyi “Ali Rejissura” kursunu bitirib, 33 yaşında pofessional rejissorluğa ilk addımlarını atıb.

Yalnız püxtələşmiş, səhnədə bişmiş bir insan – Rövşən Almuradlı - “Hücüm”, “YÜK” və “Cavadxan” bədii filmlərini çəkə bilərdi.

Qarabağ döyüşlərinə həsr edilmiş televiziya filmi çəkib, əsir düşmüşlərin analarına – “Bədir! Ağlama!” – deyə bilən Rövşən Almuradlı, lap yaxınlarda Bələdiyyə teatrının səhnəsində “Qaravəlli”yə nəfəs verməklə tamaşaçıları folklorumuza – qədim xalq meydan oyunlarımıza qaytara bildi. Bununla o, satira yolu ilə qəlbimizdə dirçəliş etdi.

O deyir ki, Şahmar Ələkbərovun vəfatı ilə əlaqədar, davamçısı olaraq qızının rəhbərlik etdiyi “Bəri Bax” studiyasının mənə etibar etdiyi

“YÜK” filmi mənə uğur gətirdi. Rövşən Almuradlı bu uğuru düşərli sayır.

Filmini çəkilişindən əvvəl Ağa Musa Nağıyevin haqqında arxiv sənədlərini araşdırarkən maraqlı materiallara rast gəlirdim deyir rejissor: - Ondan borc pul istəyən birisi: - torpağımı satıb, borcumu qaytaracam – deyənə, Ağa Musa sual edir: - əyər torpaqdan nöyüt (neft) çıxmasa borcu necə qaytara bilərsən?

Ağa Musa xeyir və dəyər gətirəcək işlərə pul xərcləyən olub.....

“Qobustan”, “Padar yol”, “Molla Cuma”, “Şıx ocağının işığı” və beləcə sayı 14-ə çatan quruluş verdiyi sənədli filmləri ilə hələ də fəxr etməyən Rövşən Almuradlının 38 yaşında tarixi şəxsiyyət– Ağa Musa Nağıyev haqqında film çəkməsi, onu bu gün də düşünməyə vadar edir. **“Yarada bildim, ya yox?” – bu suala cavab axtarır.**

P S. Heç bir mükafatım yoxdur deyən Rövşən Almuradlıya nəzər salanda onun gülümsəyə - gülümsəyə söylədiyi sözlərdə eyham deyil, qürur hiss etdim. Məyər bir tufəngi belə olmayan əhalinin kəndin müdafiəsinə qalxıb, qüsməni dəf etməyə hazır olan “Hücum”u, Ağa Musanın öz çəkisindən qat-qat ağır olan “Yük”ü, “Cavadxan”ın işğala qarşı gücü çatmasa da, qüsmənlə qarşı-qarşıya dayanmağı vətən borcu bilməsi – onun mükafatı deyilmi?

Burada Cabir Novruzun sözlərinin yeridir: “İnsanları sağlığında qiymətləndirməyi bacarmalıyıq!”

Rövşən Almuradlı, bu istedadlı yaradıcı şəxs, uzun müddətdir ki, Sumqayıtdan Bakıya hər gün avtobusla gəlir. Bu da bir təvazökarlıq.

Onunla söhbətimdə, təvazökarlığının həddən artıq olmasını irəlidə vurğulamışdım.

Hələ onun televiziya tamaşalarından: “Kleopatra”, “Anamın kitabı”, “Dağlarda qalan səs”, “Şəkilçi və “şəkilçi” haqda danışarkən, ürəyinin döyüntülərindən söz açmıram. Məyər bunları qədirbilən tamaşaçılara unudurmaq olarmı?

Onun daxili aləmi ilə tanış olduğuma sevinirəm. Çünki Ağa Musanın daxili aləminə yalnız Rövşən Almuradlı baş vura bilərdi. Onun çoxşaxəli yaradıcılığına heyran qaldım.

Gah satira, gah döyüş, gah gülüş, gah anaların fəryadı və nəhayət tariximizi yaradan - Rövşən Almuradlı... O, ancaq təşəkkürə və alqışa layiqdir.

REJİSSOR - AĞA MUSA ROLUNUN İFAÇISI HAQDA

Aktyor Mirzə Ağabəyli bu filmə çəkilərkən kino və teatr aləmindən tamamilə uzaqda idi. Mərhum Şahmar Ələkbərov onu Ağa Musa Nağıyev rolunda görübmiş kimi, öhdəsindən gələcəyinə çox inamlı idi. Ssenaridə dəyişiklik etsəm də, amma o vaxtı səhnədən tamamilə uzaq olan aktyor Mirzənin rolun öhdəsindən gələcəyinə mən də inamlı idim. Amma...

... Çəkilişlərə hərdən gecikən, hərdən gəlməyini təxirə salan Mirzə Ağabəyli - Əzizbəyov rayon İcra Hakimiyyətinin nümayəndəsi idi. Gecikdiyinin səbəbini zarafatla belə izah edirdi ki, mən işimdə olmayanda lazım oldu-olmadı su və qaz borularından harada gəldi istifadə edirlər. Belə getsə, Bakıda boru qalmayacaq. Amma bütün bunlara baxmayaraq film alındı. İcra Hakimiyyətinin nümayəndəsi olsa da, sözün əsl mənasında istedadlı aktyor Mirzə Ağabəyli –Ağa Musa zirvəsini fəth edə bildi. Sözün əsl mənasında – Alındı!

Ağa Musa oğurlanarkən yanına göndərilən “əcnəbi” qadınla “sevgi macərəsi”nin alınması da Mirzənin istedadını bir daha təsdiqlədi.

Rövşən Almuradlı onun haqqında ağız dolusu danışarkən, bunları da əlavə etdi: -çəkiliş prosesində Mirzə Ağabəylinin genetik daşıyıcı, eksentrik bir insan – olduğunun şahidi oldum. Mirzə ümumiyyətlə oynadığı rollarını özü səsləndirir. Onun əsl Bakı ləhcəsilə danışdığı tərzini filmə özünə məxsus abu-hava yarada bildi. Hərdən ara sözlərini işlətməsilə filmə bir şirinlik gətirməsilə tamaşaçının əhval-ruhiyyəsinin yaxşılaşmasına səbəb olduğuna inanıram.

P.S. Ağa Musa sevgisi ilə yaşayan bu insanlarla isti münasibətim bir sistem halı alıb. Onların hər birinin Ağa Musa haqqında həyata keçirdikləri işlər məni çox sevindirir. Tarixə verilən qiymət sonsuz olur. Ağa Musanı yaşatmaq özü bir qəhrəmanlıqdır.

NƏNƏSİNİN İNCİNAR BALASI (Aktyor Mirzə Ağabəylinin ekran arxası həyatı)

Mirzə söhbət əsnasında vurğulayırdı ki, atam tez-tez mənə deyirdi:
- Oğul tək sən yaxşı oxu, barmağını hansı ali məktəbə uzatsan, orada oxuyacaqsan.

Anamın və bir də öz arzum hüquqşünas olmaq idi. Nənəm isə bütün yaşlı qadınlar kimi mənə öz sözü ilə desəm, incinar (mühəndis) görmək arzusunda idi. Mənə elə hey şirin-şirin - “mənim incinar balam”- deyib, əzizləyirdi.

Amma bütün bunların əksinə ürəyimin dərinliyində tamamilə başqa bir arzu boy atmaqda idi. Bunu duyan babam isə: “Vallah bu uşaq oyunbaz olacaq” - deyirdi.

Düz deyiblər ki, niyyətin hara, mənzilin ora.

Qismət elə gətirdi ki, Mirzənin arzusu onu aktyorluq səmtinə yönəldir. O, 1975-ci ildə M.A.Əliyev adına Azərbaycan Dövlət İncəsənət İnstitutunun “Dram və kino aktyoru” ixtisasına yiyələnir. İlk təcrübəsini “Tədris” teatrında keçir. Sonradan “Azərbaycanfilm” kinostudiyasının nəzdində olan “Bəri bax” kinostudiyasında işləyir. Nənənin incinar balası beləcə dönüb, aktyor olur.

Lakin sənət aləmindəki intriqalar sənətkarın sənətdən uzaqlaşmasına səbəb olur. Aktyor Mirzə ailəsini dolandırmaq cəhdi ilə sevdiyi sənətdən, daha doğrusu - peşəsindən ayrılmalı olur. Özünün dediyi kimi tamamilə başqa işlə məşğul olsa da, düşüncələrində teatr ilə məşğul olur, ruhən özünü səhnədə görürdü. Bu müddət nə az, nə də çox, düz 16 il davam edir (1992-2008). Doğru deyiblər: Bir igidin ömrü!

Bəlkə teatr və kino sevelər nə düşünməyib, nə də heyifslənməyiblər ki, haradadır bu gözəl insan, istedadlı aktyor?

Mən də məhz “Yük” filmində Ağa Musa rolunda Mirzəni görəndə irəlində yazdıqlarımı yaşadım və xəcalət çəkdim. Hamının yerinə. Gərək sağlığımızda bilək bir-birimizin qədrini.

Belə bir istedadlı aktyora Akademik Dövlət Dram Teatrında 16 il “Yer yoxdur” –deyəndə, əlbəttə ki, qulaq dolar da... Özünün dediyi kimi: elə aktyor var ki, istedadından uzaqdır. Əsas məqsəd sözləri əzbərləmək deyil, gərək istedad sənətin qanında olsun.

ADDT-na dəvət aldığına və səhnəni yenidən bölüşə bildiyinə görə Mirzə hər zaman teatrın keçmiş direktoru Maqbet Bunyadova təşəkkürünü bildirir. Böyük fasilədən sonra teatrda ilk rolu “Şeyda” əsərində Məcid Əfəndi oldu.

Mirzə Ağabəyli istər teatrda, istərsə də kinoda özünəməxsus rol seçməyə çalışıb. Mirzənin ekran həyatı gördüyü rollarını özü səsləndirir.

Bakının Buzovna kəndində anadan olub və obrazlarında da bakılıları oynamaq olub qisməti Mirzənin.

Müəllimi Xalq artisti, professor, İncəsənət İnstitutunun ilk və istedadlı müəllimlərindən olan Mehdi Məmmədov olub. Elə burada Mirzənin bəxti gətirib. M.Məmmədov hər zaman deyirdi: "Rejissor çalışmalıdır ki, rola təzə aktyor seçsin. Bişmiş aktyor ilə işləmək çətinlik törədir".

Mirzənin aktyorluq fəaliyyətində televiziya səhnəciklərində kiçik rollar oynamaq düşmüşdü qismətinə. Hamısında da özü dediyi kimi "Qədəş" rolları.

O zaman televiziya tamaşalarından: "Aşığın arzuları" -nda Mərdan, S.Vurğunun "Vaqif" əsərində isə - Təlxək və Kürd Musa - rolunda çıxış edib. Peşəkar aktrisa, professor Şəfiqə xanım Məmmədova tamaşaya baxıb, ona belə qiymət verib: "Mirzə, tamaşa bir tərəfədir, sən təlxəyin bir tərəfə".

Belə bir qiymətin əks – sədası, bu gün də aktyorun qulaqlarından getmir.

Mirzə Ağabəyli "Baladadaşın ilk məhəbbəti" və "Həzi Aslanov" filminin sınaq çəkilişlərinə dəvətli olsa da, çəkilişə dəvət almır. Bununla da o, kinonun üstündən xətt çəkir.

Bu səbəbdən rejissor Şahmar Ələkbərov Mirzəni çox çətinliklə "Qəzəlخان" filmində Əliağa Vahidin dostu rolunda oynamağa razı sala bilir.

Şahmar Ələkbərovu xatırlayan Mirzə, onun səsinə insanın qəlbini yerindən oynada bilən ahəngliyi hər zaman vurğulayır. Hətta onun qarşısında acizliyini də gizlətmir. Elə bu xüsusiyyətlər Mirzənin küskünlüyünü aradan götürür.

"Qəzəlخان" filmində çəkilişlərindən danışarkən Şahmarın yüksək səslə: "Ayağa qalx, köynəyini sal şalvarın üstünə, ayaqqabılarını və corabını soyun, bardaş qur" – deməyi ilə mənim əsgər sürətilə bunları edib, oturmağım bir oldu.

Sonradan eşitdiyim kəlmələr mənə yuxu kimi gəlirdi: "Hə bax belə, gör necə gözəl alındı, lap mən düşündüyüm kimi". Mənim isə sevincimin həddi hüdudu yox idi.

Mirzə Ağabəyli üç filmdə oynadığı rolunu yaradıcılığının zirvəsi hesab edir:

- Bunlar “Qəzəlxan”da -Ağa Hüseyn, “Bomba”da -Kar Əliş, “Yük”də - Ağa Musa rollarıdır. Rollar tamamilə bir-birinə zidd olsa da o bu obrazların öhdəsindən lazımınca gələ bilib.

Respublikanın Prezidenti İlham Əliyev cənabları Mirzə Ağabəylinin teatr, kino və televiziyaadakı fəaliyyətini qiymətləndirərək, onu “Əməkdar artist” adına layiq görüb.

Aktyor Ağabəyli “Yük”də

“Yük” filminin sponsoru Mirzə Fərəcov çəkilişi Şahmar Ələkbərova həvalə edəcəyini qət etmişdi.

“Qəzəlxan” filmini çəkərkən Şahmar Mirzənin rolun öhdəsindən necə gəldiyinə xüsusi diqqət yetirir və bir anlığa onu Ağa Musa obrazında görürdü. Çəkilişlər gedərkən o, hərdən bir Mirzəyə Ağa Musa haqqında materiallarla tanış olmağı da tapşırırdı. Guya o bu mövzuda elmi iş yazacaq, vaxtı olmadığı üçün, ara bir aldığı məlumatlar ilə onu tanış etməyi də ona həvə edir.

Artıq bu sahədə tam məlumat əldə etmiş Mirzə Ağabəyli, bu dəfə sınaqsız belə bir böyük rola – Ağa Musa roluna təsdiq edilir. lakin Ş. Ələkbərov filmin çəkilişinə başlayarkən, ömür ona vəfa etmir. İstedadlı aktyor və rejissor Şahmar Ələkbərov dünyasını dəyişir. Rejissor Rövşən Əlmuradlı hazır ssenari ilə tanış olur və Mirzə Fərəcovun razılığı ilə filmin çəkilişlərinə başlayıb, Şahmarın arzularını həyata keçirməyə və aktyor Mirzənin Ağa Musa rolunu özünəməxsus koloriti ilə oynamasında köməkliliyini əsirgəmir.

Mirzə söhbətlərində hər zaman deyir ki, hərdən rejissor Rövşən Əlmuradlı ilə işləyərkən çaş qalırdım ki, bu kimdir? Axı filmin çəkilişinə Şahmar Ələkbərov ilə başlamışdım. Mənim üçün bu çətinlik yaratsa da, sonradan ünvanıma eşitdiyim sözlərə görə Rövşən Əlmuradlıya minnətdaram:

- “Gör nə qədər dolğun oynayır. Gah milyonçu olur, gah fəhlə, gah da qartal. Özüm də gözlərimə inanmıram.”

Mirzə Ağabəyli deyir:

- “Kino mənim üçün bir sehrli aləmdir. Sevinirəm ki, bu aləmdə ilk bələdçim Şahmar Ələkbərov kimi sənətkar oldu. Ağa Musa rolunun bu cür uğurlu alınmasının səbəbi də “Şahmar məktəbi”nin yetişdirməsi olmağıdır.

Aktyor Mirzə Ağabəyli oynadığı Ağa Musa Nağıyev rolunun təəssüratını belə vurğulayır: -Ağa Musanın həyatını, taleyini faciəli bir ömür kimi qəbul etdim, həm də onun xalqı üçün gördüyü işlərdən heyrətə gəldim. Görün neçə illərdir ki, onların yaratdıqları bu gün də xalqa xidmət edir.

Mirzə Ağabəyli onu dünyaya gətirən və vaxtı ilə aktyor olmasına mane olmayan valideynlərinə minnətdardır.

Mən isə babamın – Ağa Musanın rolunu oynamaqla, onun daxili aləmini açıqlaya bildiyinə görə və ən əsası istedadlı aktyor olduğuna görə Mirzə Ağabəyliyə minnətdaram.

Mirzə Ağabəylinin aktyorluq istedadını və Ağa Musa rolunun öhdəsindən ləyaqətlə gəldiyini qiymətləndirib, Ağa Musa Nağıyevin vəfatının 92 ilinə həsr edilmiş təbirdə: .....**Ağa Musa Diplomu ilə mükafatlandırıldı.**

XALQ ÜÇÜN ÖMRÜNÜ ŞAM KİMİ ƏRİDƏN...

Adətən qələm sahibləri özünü söz sənətinin müxtəlif janrlarında göstərir. Mən atamın xatirələrinə və faktlara istinad edərək, cürət edib, Ağa Musa Nağıyevin çətin, şərəfli, qaranlıq və bir qədər acınacaqlı taleyini araşdırmağa çalışıram.

Bakı yalnız nefti, tarixi memarlıq abidələri, Xəzəri, bənzərsiz Abşeronu ilə deyil, həm də milyonçuları ilə tarixləşən şəhərdir.

Xeyirxah əməlləri ilə ölməzliyə vəsiqə alanlardan olub neft milyonçusu, xeyriyyəçi Ağa Musa Nağıyev. O, milləti və xalqın inkişafı naminə çox işlər görmüşdür.

Sözübütöv olan Ağa Musa Nağıyev xalqına bəslədiyi məhəbbətinə görə çox risklər edirdi. Onun keçdiyi həyat yolu, bu gün yetişməkdə olan gənc nəsil üçün nümunədir desəm, yanılmaram.

Ağa Musa Nağıyev əfsanəvi insan olub. Əfsanə isə laylay kimi heç vaxt unudulmur, əksinə o nəsildən nəslə keçir və yaşayır.

Ağa Musa tarixi buna bənzəyir.

Tarixi faktlara əsaslanaraq onun hansı xüsusiyyətlərə malik olduğunu şahidinə çevrilmək olur.

Varidatının ümumi miqdarı **690** mln.(Peterburq”Monetny Dvor” Ensiklopediyasında) dəyərləndirilən Ağa Musa Nağıyev kapitalını ancaq bina tikintisinə deyil, həm də dövrün cəhalət girdabında boğulan xalqının maariflənməsinə, onun mədəni səviyyəsinin yüksəlişinə sərf etmişdir.

Neft milyonçusu kapitalına və tikdirdiyi binalarının sayına (98) görə 11 Bakı milyonçusundan birincisi sayılıb.

1898-ci ildə Ağa Musa Nağıyevin əmlakının dəyəri 334 560 rubl olub. Ağa Musanın təkə “Volqa Kamsı” bangındakı pulları bəs edərki, Azərbaycanda şöhrət qazansın.

Məhz bu keyfiyyətlərinə görə car Nikolay II onu “Neftin Kralı” adlandırır.

Uzaq Qərbə yönəldiləcək yolun təmirinə, Tiflisdə Mədrəsənin, Bakıda Politexnikumun tikintisinə vəsait ayıran, Bakı neft istehlakçılarının iştirakı ilə keçirilən tacirlərin müşavirəsində əl üsulunun domna ilə əvəz olunması faktını sübuta yetirən, havadarlıq etdiyi tamaşaların iştirakçılarına qiymətli hədiyyələr verən, fəhlələrinə öz hesabına toy edib, fərqli işçilərini öz hesabına oxutmaqla bərabər onların savad almalarına sevinən olub Ağa Musa.

Artıq 49 yaşlı Ağa Musanın, ağ neftin istehsalını 2,3 mln.puda çatdıran Qara şəhərdəki zavodunun məhsulları müxtəlif istiqamətlərdə yayımlanırdı. Bu yönümdə göndərilən mazut və yüksək keyfiyyətli neft məhsullarının cəmi 15 mln.puda çatıb. Sabunçu, Suraxanı və Ramanadakı neft mədənlərində 65 neft buruğu, Neftayırma zavodu və mexaniki emalatxanası olub.

1891-1892-ci illərdə Rotşeldlə birgə yaratdığı blok kerosinin xaricə eksportu və satışı haqda bir sıra razılaşmaların imzalanmasına böyük köməklik göstərmişdir.

I dərəcəli gildiyalı tacir, milyonçu titullarına layiq görülmüş Ağa Musa Nağıyev Azərbaycanda ən iri neft sahibkarları sırasına qatılır.

O, çox uzaq görən idi. Vaxtın hədəf getməsinə imkan vermirdi. XIX əsrin axırlarında bir birinin ardınca, sərvət qoyduğu, yaratdığı işlərdən ruhlanan milyonçu Sabunçu, Suraxanı və Ramanada “Neftçixarma” firması yaradır.

1906-cı ildə balıq sənayesinin inkişafında da Ağa Musa Nağıyevin böyük və xüsusi rolu olub. O, balıq vətəgələri üzrə hərracda külli miqdarda kapital sərmayə qoymaqla ən iri vətəgələri ələ keçirmişdi. Kür- Balıq Sənayesində çoxluq təşkil edən balıq vətəgələri də ona məxsus idi. 1909-cu ildə “Zaqafqaziya Balıq Sənayesi” Cəmiyyətinin təsisçisi olub.

Savadsızlığın hökm sürdüyü bir dövrdə gənclərin mariflənməsinə xüsusi diqqət yetirirdi.

Realnı məktəbini (indiki İqtisad Universiteti) tikdirməklə bərabər burada məktəbəqədər sinfin yaranmasına nail olan Ağa Musa Nağıyev, məktəbə himayədarlıq etməklə bərabər, 25 müsəlman qızının təhsil haqqını da ödəməyi öhdəsinə götürür.

Məhz bu qayğıkeşliyinə görə Ağa Musa Nağıyev III dərəcəli “Müqəddəs Stanislav” ordeni, 1910-cu ildə isə Çar II Nikolay tərəfindən “Zolotaya şeynaya medal na Andreyevskoy lente” medalı ilə təltif olunub.

Əbəs yerə deyil ki, Ağa Musa Nağıyev öz koloriti ilə XIX əsrin axırı, XX əsrin əvvəllərindəki milyonçulardan fərqli fiquraya bənzədilib.

Çətin və halal zəhməti nəticəsində milyonlara çatan Ağa Musanın həyatının əvvəli kimi sonu da çox bəlalı olub.

Hər iki övladının gənc yaşlarında - qızı Ümmül Banunun doğuş zamanı, oğlu İsmayılın isə vərəm xəstliyindən dünyalarını dəyişməsi onun belini bükəsə də, Ağa Musanı yaşadan oğul əvəzi saxlayıb böyütdüyü Fərəc oldu. Fərəcli ömrün tarixi 16 il oldu...

Deyirlər ki, baladan pay olmaz. Amma qardaşı Ağa Əli yeni doğulmuş övladını ona hədiyyə verməklə, müəyyən qədər Ağa Musanı bədbinlikdən xilas edir.

Ağa Musanın vəsiyyəti Kərbəlada dəfn olunmaq olsa da, 1919-cu ildən Bakıda “Əmanət” qalmış qəbri 80 il ərzində dövrün tələbi ilə dörd dəfə yerini dəyişir, yalnız 1998-ci ildə ata yurdu Biləcəridə rahatlıq tapır.

Sovet dövründə məşhur neft milyonçusu Ağa Musa Nağıyevin xalqı üçün etdikləri barədə uzun illər danışmağa qadağa qoyulsa da, onun təkə xeyriyyəçilik sahəsindəki fəaliyyəti bəs edər ki, adı canlı tariximizə qızıl hərflərlə yazılsın.

Çalışdığım odur ki, xalqın qəlbində onu yaşadım. Çünki o, keçmişin, bu günün və gələcəyin mizan tərəzisidir.

Ağa Musa Nağıyev hər zaman inanıb ki, nə qədər haqsızlıq olsa da, zaman keçsə də, qədirbilən xalqı onun layiqli qiymətini verəcək.

Sovetlər dövründə xeyriyyəçinin fəaliyyətinin üzərinə kölgə salmağa çalışanlar çox olub və fikirlər xalqı üçün əvəzsiz işlər görmüş milyonçunu gələcək nəsillərin gözündən mənfi obraz kimi salmağa yönəlib.

Buna əsaslanaraq belə bir şəxsiyyətin – xalq üçün ömrünü şam kimi əridən insanın taleyini araşdırmağa çalışdım.

Hər birimiz beşik başından axirət dünyasının astanasına qədər bir ömür hekayəti yaşayırıq. Dünya isə yarandığından təzadlar üstündə qərar tutub. Biz isə sevinci, toyu, kədəri, qəm yükü ilə bərabər dözülməz dərdləri də yaşamağı bacarıyıq. Hər nə baş verirsə, insanın dünyaya gəldiyi gün qismətinə yazılan tale payıdır. Amma bu qismət payını pozan da, onu əksinə çevirib məhvə sürükləyən də özümüz oluruq. Biz qədirbilən xalqıq.

ƏN ÜMDƏ ARZUM

Uşaqlara yardım edən “Uşaq Bağçası” və “Xeyriyyə Cəmiyyətinin” həqiqi üzvü, uşaq ölümü ilə mübarizə aparan “Bakı Cəmiyyəti”nə külli miqdarda pul köçürən, vəsaitin çatışmaması səbəbindən “Körpələr evi”nin yarımçıq qalmış tikintisini başa çatdıran, Pirşağı qəsəbəsində “Əlillər evi” tikdirən, vərəmlə mübarizə aparan “Qafqaz Cəmiyyəti”nin üzvü, Qara Şəhərdə “Neftayırma” və kerosin istehsal edən zavodlar tikdirən, “Neft firması” yaradan Ağa Musa Nağıyev olmuşdu.

Ağa Musa Nağıyev həmçinin neft müəssisələrində 30.000 fəhləni iş ilə təmin edib, Rotşildlə birlikdə blok yaradıb, Qara Şəhərə və Qobustan qəsəbəsinə də su çəkdiymişdi. 1890-cı ildə neft sahibkarına çevrilir.

Var-dövləti və zənginliyi ilə seçilən Ağa Musa Nağıyevin Bakı milyonçuları arasında xüsusi çəkisi var idi. Daima qurub-yaratmaq eşqi ilə yaşayan bu insan xüsusilə bina tikdirməsiylə də o biri milyonçulardan fərqli olub.

Bu sahədə apardığım araşdırmalar haqqında periodik olaraq təşkil etdiyim tədbirlərdə, televiziya verilişlərində, mətbuat səhifələrindəki çıxışlarımda Ağa Musa Nağıyev böyüklüyünü sübuta yetirməyə çalışıram.

Bütün bunlarla yanaşı ümdə istəyim, arzum Ağa Musa Nağıyevin adının bir küçəyə verilməsi və binalarından birinə xatirə lövhəsinin vurulması olsa da, hələ buna nail olmamışam.

Vaxtı ilə dünyanı fəth edən böyük sərkərdə Napoleon dünyaya “Əlvida” deyərkən son sözləri əlçatmaz qala olan “Rusiya” və sevdiyi qadının adı “Jozefina” olduğu kimi, görünür mənəm də son sözlərim qeyd etdiyim bu xəyallar olacaq.

Tarix süzgəcdən keçərək yaşayır. Doğru deyiblər ki, xoşbəxtlik bədbəxtçiliyin başlanğıcıdır. Dünyada tam xoşbəxt olan bir insan tapılmaz. Çünki belə anlar, saniyələr və dəqiqələr ilə ölçülür.

Yunan filosofu Aristotel məşhur kəlamında deyir: “Təfəkkür təəccübdən başlayır”.

Ağa Musa etdiklərilə çoxlarını təccübləndirdi. O, etdiklərilə beyinlərdə, təfəkkürlərdə bir inqilab yaratdı – desəm, yanılmaram.

Allahdan arzum budur: Tanrı məni qorusun! Çünki etdiklərimi az bilirəm.

Atası ona çoxlu bina tikdirməyi tövsiyyə edərkən, özlüyündə 100 bina tikəcəyinə söz vermişdi Ağa Musa. Maddi imkan yol verərsə, mən də belə bir arzunun reallaşmasına çalışaraq, **iki bina tikdirib**, Ağa Musa Nağıyevi tarixə **100 bina tikdirən** kimi tanıtdırardım.

Bir də 2005-ci ildən etibarən Ağa Musa Nağıyevin adının yeganə daşıyıcısı olan xəstəxanadan götürülməsi məni və babamın şəxsiyyətinə, adına hörmət edənləri çox narahat edir. Ancaq bu fikir məni sakitləşdirir: Babamın adı xəstəxanadan götürülsə də, insanlar yenə də o sağlamlıq ocağını “Musa Nağıyev xəstəxanası” kimi tanıyır. Çünki bu artıq beyinlərə əbədi həkk olub. Bax, budur ölümsüzlük!

AĞA MUSA NAĞIYEV ADINA TƏŞKİLAT YARANDI

Ağa Musa Nağıyevin simasında Azərbaycan xalqının tarixi yaddaşı olan neft milyonçularının adlarını və tarixi haqqını bərpa etmək cəhdlərində müəyyən uğurlar qazanmışam.

Ağa Musa milli mənəvi dəyərlərimizin yaranmasında və inkişafında böyük xidmətləri olub. Ömrünü, gününü, milyonlar səltənətini xalqının, vətəninin gələcəyi naminə əsirgəmədən xərcləyib.

Düşünürəm ki, bu gün Azərbaycan xalqının sağlam rifahı, mədəni-maarif sahəsindəki yüksək xidmətləri naminə nəsildən-nəsillərə nümunə

ola biləcək Böyük şəxsiyyət, tərəqqipərvər insanın adını hörmətlə anmaq, ona rəhmət diləmək hər bir Azərbaycan vətəndaşının mənəvi borcudur.

Bu kitabın babam Ağa Musanın vaxtı ilə tapdanmış haqqının müdafiəsinə bir çağırış olacağına inanıram.

Soyadımızın uzun müddət kölgədə qalmasına görə həmişə narahat hisslər keçirdiyimdən, onun xeyriyyəçilik və maarifçilik fəaliyyətini davam etmək məqsədilə adını daşıyacaq “Milli Dəyərlərin Qorunması” (MDQ) Təşkilatını təsis etdim.

Hazırkı dövrdə Azərbaycanın Prezidenti Cənab İlham Əliyev və birinci xanımı Mehriban xanım Əliyeva milli-mənəvi dəyərlərimizin dünyaya tanıtılması yönündə diqqətə layiq işlər görmüşdür. Qədim binaların təmir və bərpası zamanı dövlətin nəzarəti altında milli üslub, ornamentlər saxlamaq şərti ilə işlər aparılır. Gənclərin təlim-tərbiyəsində, onların milli ruhda böyüməsi üçün atılan hər bir addımı xalq tərəfindən alqışlanır.

Biz də ictimai qurum olaraq fəaliyyətimizi dövlətin inkişafı və onun yürütdüyü siyasət əsasında gerçəkləşdirmək ətrafında qurmuşuq. Əsas məqsədimizlərdən biri də internat məktəblərinə, uşaq evlərinə mənəvi dəstək olmaqdır.

Dünya nemətlərinə çox sadə, tox göz ilə baxan Ağa Musa Nağıyev mənəvi abidənin əbədiliyini dərk etmiş, zamanın axarında əldə etdiyi vəsaiti ölkənin simasının dəyişməsinə, xalqın həyat tərzinin yüksəlişinə tərəf yönəltməyə, onun bu fəaliyyəti bir mənalı qarşılanmadı. Məlum mənbələrdə həqiqətin üzü açıldı.

- Heydər Əliyev ideologiyasının təbliğində fəal mövqe tutub, Təşkilatın Sədri olaraq, Nağıyev irsini, Ağa Musa adını yaşadıb, bu ətrafda təbliğata diqqət yetirməkdir məqsədimiz.

- Fəaliyyətimizdə fərqli insanlara layiqli qiymət vermək və dəyərlərimizin qorunmasına da diqqət yetirmək əsasdır.

Tarixdə xeyriyyəçiliyi ilə dərin iz qoymuş, ictimai fəaliyyəti ilə yaddaşlarda özünə əbədi yer tutmuş, Ağa Musa Nağıyev nəslinin davamçısı olaraq, bu sahədə fəaliyyətim Respublikanın Prezidenti Cənab İlham Əliyev tərəfindən nəzərə alınmış, fərdi təqaüdlə təmin olunmağımla bərabər başqa mükafatlara da layiq görülmüşəm.

Oğlu İsmayılın xatirəsinə həsr etdiyi “İsmailiyyə” binasında keçirilən tədbirlərdə əsasən Ağa Musa Nağıyevin tikdirdiyi binaların məkanının araşdırılması, ictimai fəaliyyətinin, həyat səhifələrinin oxunması nəzərdə tutulur.

Təşkilatın gördüyü hər bir işdə tariximizin bir parçası, yaşanılan illərin əks-sədası duyulur.

“MDQ” ümumi maraqlar əsasında birləşmiş, könüllülük, üzvlərinin hüquq bərabərliyi prinsipləri ətrafında yaranan, fəaliyyətinin əsas məqsədi kimi gəlir əldə etməyi nəzərdə tutmayan qeyri hökumət təşkilatıdır.

Onun fəaliyyətinin məqsədlərindən biri də – xalqımızın milli mənəvi dəyərlərinin, adət və ənənələrinin öyrənilməsi və xeyriyyəçilik ənənələrin dirçəlişini həyata keçirməkdir. Əski Bakı milyonçularının həyat və yaradıcılığını öyrənməklə bərabər xeyirxah əməllərini təbliğ etmək, xatirələrini əbədiləşdirməkdir; Habelə təbliğatı gücləndirmək, xeyriyyəçilik ənənələrini aşılaraq inkişaf etdirmək, qarşıda duran bütün məqsədlərə nail olmaq;

- Təşkilatın ən əsas prinsiplərindən: neft sənayesinin tarixini, inkişaf perspektivlərini öyrənilib, onu təbliğ etməkdir. Habelə gələcəkdə gənc nəslin təhsil problemlərilə məşğul olmaq, müasir biliklərə, müxtəlif dillərə yiyələnməsinə yardımçı olmaqdır.

Əsas çalışacağımız yaradıcı şəxslərin aşkar edilməsinə, onların fəaliyyətinə həsr edilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi olacaq.

Qadın hüquqlarını müdafiə etməklə bərabər onların cəmiyyətdə ictimai fəallığının həyata keçirilməsi məqsədilə müxtəlif sosioloji sorğular keçirib, monitorinqlərin təşkili də qaçılmazdır.

Təşkilatın məqsəd və vəzifə maddəsinin yerinə yetirilməsində bu gün keçirilən hər hansı bir tədbir böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Bir söz ilə: Ağa Musa adına layiq iş görmək, Ağa Musa adını yaşatmaqdır əsas məqsəd!

İSMAYIL AĞAMUSA OĞLU

(1975-1902)

1975-ci ildə Ağa Musa Nağıyevin ailəsində bir ulduz parladı. Oğlan övladının hər bir evə saçdığı işıq, bu evə daha artıq paylandı. Axı bu ailədə hər şey var idi. Yalnız oğlan uşağı idi milyonçunun arzusu. İsmayıl qurbanı əvəzi olan uşağa İsmayıl adı verdilər. İsmayıl böyüdükcə arzular da artırdı.

Milyonçu ailəsində boya-başa çatan İsmayıl yetkinlik yaşında ikən fikirlərini xeyriyyə işlərinə daha çox yönəltdi. İndi o, bəzi məqamlarda atasından daha çox işlər görməyə çalışır. Bu da onun milyonçu oğlu olmasından, daha doğrusu imkanlarının çoxluğundan irəli gəlirdi.

İsmayıl çətinlik çəkmədən, yuxusuna haram qatıb, ayaq yalın, pay piyada Biləcəriyə limana gedib, hambalıq etmədən, qəpik quruşun nə olduğunu bilmədən “milyonçu oğlu” olmuşdu.

Sırrların əsasını təşkil edən bu məqamlar İsmayılın atasını başa düşə bilməməsinə səbəb idi. Elə buna görə idi ki, ianə günlərində, kiməsə əl tutub və yaxud xeyriyyə məqsədilə verdiyi ianələrlə İsmayıl atasından fərqlənirdi. Hətta el arasında belə bir lətifə də gəzirdi ki, Ağa Musa oğlunun pulu sağa-sola payladığını görüb deyir: “Görün o kimin oğludur”?

Ağa Musa Nağıyev heç vaxt razı olmazdı ki, övladlarının barmağına tikan batsın. Onların firavan yaşamaları üçün heç nə əsirgəməyən Ağa Musa pulunun qədrini, xərcləməyin yerini bilən idi.

Səhiyyənin səviyyə etibarını ilə aşağı olduğu bir dövrdə Ağa Musanın ailəsində böyük bədbəxtlik baş verir. İsmayıl, müalicəsi çox sonralar - 1952-ci ildə (Penisilinlə) tapılacaq vərəm xəstəliyinə tutulur. Bakıda aparılan müalicələr heç bir nəticə vermədiyindən Ağa Musa İsmayılı İtaliyada və Fransada müalicə edir. Buna baxmayaraq müalicələr ona çarə etmir. 7 il xəstəliklə aparılan mübarizə ölüm ilə nəticələnir.

“İSMAILİYYƏ” - MİLLƏTİN VƏRƏSƏSİ OLDU

Səslənən şeypur səsləri növbəti karvanın Qoşa qala qapısında yerləşən Şərq bazarına yaxınlaşdığını bildirirdi. Qapan dibi, sonralar Şeytan bazarı adlanan bu yer XIX əsrin axırlarında – XX əsrin əvvəllərində Bakının ən qaynar nöqtəsi sayılırdı. Həmin bu yerdə sonralar Xeyriyyə Cəmiyyəti - “İsmailiyyə” binası yerləşəcək. Bala itkisi Ağa Musa Nağıyevin qəlbində ümitsizlik yaradır. Səhsiz-hesabsız buruqları, 48 ədəd iri tonluq neft çənləri, nefayırma zavodu, çox saylı tikililəri, neft istehsalında qazandığı rekordlar – bütün bunlar milyonçuya bala dərini unudura bilmir.

Ağa Musa Nağıyev bala dərini bir qədər yüngülləşdirmək məqsədilə, hələ İsmayıl İsveçrədə müalicə alarkən gördüyü məşhur Palatso Kantarinin (saray) binasına oxşar bir bina tikdirməyi qərara alır.

Bu məqsədlə memar İ. Ploşkonu Bakıda ucaldacaq Venesian Qotikasının lahiyəsini hazırlamaq üçün Venesiyaya göndərir və bu 3 il müddət tələb edir.

İ.Ploşkonun hazırladığı layihə əsasında Bakının əl ilə daş yonan ustaları Venesiya arxitekturası üslubunda əsl Qotika yaradır.

Beləcə yaranmış “İsmailiyyə” binası öz harmoniyası ilə sanki bir simfonik əsərdir. Bina gözəlliyi etibarlı ilə böyük emosiyalara səbəb olur. Bina 1913 – 1917-ci illərdə “Xeyriyyəçi Cünhuriyyə” xüsusiyyəti daşıyıb, “İsmailiyyə” adını daşıyır.

Binanın erməni basqınından sonra bərpası zamanı artıq İsmailiyyə başlığının yerində hörmət əlaməti olaraq, “Pamyat Naqiyyəv”- sözləri iri hərflərlə yazılır.

1905-ci ildə Ağa Musa Nağıyev artıq dünyasını çox erkən dəyişmiş oğlu İsmayılın xatirəsinə məhz bu yerdə möhtəşəm “İsmailiyyə” binasını ucaltmağı qərara alır.

Ağa Musa – milliyyətçə polyak olan memar Yozef Ploşkonu İsveçrədəki saray tipli binanın oxşar layihəsini hazırlamaq üçün onu 3 il müddətinə (1905-1908-ci illər) məiyələşdirməklə ezamiyyətə göndərir. İsmayıl abidə qoymaqla zərrə qədər də olsa, təskinlik tapacağını düşünürdü Ağa Musa.

1908-ci ildə İmamın mövludu günü - tənənəli mərasimdə memar İ.Ploşko layihəni təqdim edir və binanın özülü qoyulur.

Özülə iki kiloqramlıq qızıl parçası qoyulur.

Saray 5 il ərzində tikilir və 1913 il aprelin 7-də istifadəyə verilir.

Bakının qazısı – Mir Məhəmmədin xeyir duası ilə başlanan bu tikinti üçün daşlar “Qızıl qaya” deyilən yerdən arabalarla daşınır. Daş ustaları kimi artıq böyük hörmət qazanmış usta Hənifə və Hacı Abbasın bacarığı nəticəsində sözün əsl mənasında “Daş simfoniyası” yaranır.

Milli mentalitetə əsaslanaraq, kolleqraf Mirzə Əsədulla Hilal tərəfindən binanın dörd tərəfində Qurani Kərimdən ayələr:

“İnsanı yüksəklərə qaldıran yalnız əməkdir”; “Ancaq əmək sayəsində istəyinə nail ola bilərsiniz”; “İnsan doğulandan öləndək bilik arxasınca getməlidir”; “Ay müsəlmanlar, əsriniz sizinlə öləcək, yerinizə davamçınızı hazırlayın”; “İnsanı əmək yaradıb” – kimi ibrətamiz kəlamlar qızıl hərflərlə həkk edilmişdir.

Hayıf ki, bütün bunlar çox qısa ömür yaşayır. Sosialist inqilabı hətta bu kəlamların da üzərinə xətt çəkir.

Xarici görkəmində dəyişiklik aparılan və bu günümüzdə gəlib çatan qarşı tərəfindən iki, arxa tərəfdən dörd mərtəbəli olan bu sirrli binanın

Pollatso–Kantarini Sarayının bu günümüzdə gəlib çıxması çox baha başa gəlsə də, amma bu həqiqətdir.

1918-ci ilin mart qırğınları zamanı ermənilər tərəfindən “Metropol” mehmanxanasının (indiki Nizani ad. Ədəbiyyat muzeyi) damından cüllə yağışına tutulan bina dəlik-deşik olub, yandırılsa da, öz əzəmətini itirmədi. Çünki onun mayası halalıqla yoğrulmuşdu.

Milli ornamentini itirməyən bu saray bu gün elmə xidmət edir. Çox illərdir ki, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyəti (AMEA) bu binada fəaliyyət göstərir.

2013-cü ildə “İsmailiyyə” binasının 100 ili tamam olacaq.

1917-ci ildə Qafqaz Müsəlmanlarının qurultayı keçirilərkən, ilk dəfə “çadra daloy” (çadra atmaq) deyib, başı açıq gəzən xanımlardan: Şəfiqə Əfəndiyeva, Ədilə Şaxtaxtinskaya, Ayna Sultanova və daha onlarla qadın olub.

“İsmailiyyə” bu gün də qoca əsrin qocalmayan qotikasıdır.

P.S. Əgər bu saraya Nağıyevlər nəslinin gözü ilə baxılırsa, Ağa Musanın göz yaşlarını, gənc İsmayılın pərvaz edən ruhunu, Fərəcin sovetlərin dövründə binaya həsrətli baxışlarını duyar Mənim isə bu üç əziz, doğma insanın ruhlarının şad olması üçün haray çəkdiyimi, ölkəmiz müstəqillik yoluna qədəm qoyandan sonra bu ətrafda nələr eydiyimi duymaq, eşitmək və görmək olar.

Hər dəfə Ağa Musanın tikdirdiyi binalara baxarkən indiyədək görmədiyim yenilikləri kəşf edirəm.

Kəndli Nağı, varlı Musa, nəcabətin məndədir,
Kökün, soyun, adın, törətdiklərin məndədir.
Gör neçə arxa, neçə əsr, neçə qatın məndədir,
Əzabların, çəkdiklərin, etdiklərin məndədir...

**MİLYONÇU NAĞIYEVİN VƏRƏSƏSİ
FƏRƏC NAĞI KİMİ TANINMIŞDI**

SSRİ-nin və Azərbaycanın Xalq Artisti, rejissor Adil İsgəndərovun Dövlət Dram Teatrında fəaliyyəti dövründə - teatrın xadimləri sırasında Fərəc Nağıyevin adına tez-tez rast gəlmək olurdu.

O, 1903-cü ilin dekabr ayında Bakının Biəcəri kəndində dünyaya göz açıb, taleyinə milyonçu Ağa Musa Nağıyevin vərəsəsi olmaq yazıldı.

Elə bu tale onun incəsənət aləmindəki fəaliyyətinin kölgədə qalmasına səbəb olacaq.

Müdhiş illər Nağıyev soyadına görə sürgün olan Fərəc Nağıyev yeni ailə qurmuş həyat yoldaşı ilə birlikdə 1929-cu ildə Bakını tərk edərək, məskunlaşdığı yerlərdə - Orta Asiya, Dağıstan və Azərbaycanın ucqar rayonlarında teatrların təşkilində, təbliğində və eləcə də sənətkarların püxtələşməsində böyük rol oynayır. O, aktyor, rejissor, rəssam və bədii rəhbər kimi çalışdığı teatrlarda gənc istedadların aşkar olmasına əməyini əsirgəmir.

Şavadsızlığın hökm sürdüyü bir dövrdə, mənələrdən çəkinmədən texnikumda təhsil alan Fərəc aktyor, rejissor və rəssam ixtisaslarına yiyələnmişdir.

Bu gün onun düşüncələrini aydınlaşdırmaq, haqqında danışmaq nə qədər çətin olsa da, bir o qədər də fərəhlidir.

Deyirlər ki, övladdan pay olmaz! Amma...

Bakının 11 milyonçusundan birincisi olan Ağa Musa Nağıyevin qardaşı Ağa Əli beşinci övladının həyata gəlisini gözləyirdi.

Qız həsrətində olan Ağa Əlinin yenidən oğlan arzulamasına səbəb də elə bu idi ki, o, qardaşına İsmayıl əvəzi övlad pay verməyi qərara almışdı.

Ağa Musa yeni doğulmuş uşağın adını kədərdən sonra gələn sevinc mənasını verən - Fərəc qoyur. Tanrı bu sevinci yaşamaq üçün Ağa Musaya 16 il ömür vəfa edir.

Fərəc kiçik yaşlarından teatra həvəs göstərir. Ağa Musa onun incəsənətə meyilli olmasının qarşısını almır, əksinə onu alqışlayır.

18 yaşından sırf səhnə fəaliyyətinə başlayan Fərəc özünü aktyor kimi "Tənqid-Təbliğ" teatrında sınayır. Bakı Türk İşçi teatrının səhnəsində isə "Küləklər şəhəri"ndə - Aşıq, "Yanğın"da – İvan Vasilyeviç rollarını oynayır. Rejissorluq fəaliyyətində ilk işi "Qana qan" və "Qanlı səhra" tamaşaları olur. Dövrün təzyiqi onu təxəllüs götürməyə vadar edir.

Fərəc Nağı özünü ədəbiyyat sahəsində də tanıtmışdı. Vaxt taparkən o, şeir yazmaqla məşğul olurdu. Sayı 200 –ə çatmış: "Yuriy", "Qazı", "Kasıb və Tanrı" kimi nəzirələrin, eləcə də "Ehtiyatlı ol", "Vaz keçsin", "Meyxana", "Seçki" və bir sıra satirik şeirlərin müəllifi olub.

Əvvəllər atamız güzgünün qarşısında roldan rola girdikcə anam qorxu hissləri keçirirmiş, onun əsəb xəstəliyinə tutulduğunu düşünürmüş.

Aşqabad və Şəki Dram teatrlarında o, rejissorluq fəaliyyətini davam etdirir.

Dağıstan Dram teatrında təbliğat və təşviqat işlərini aparmaqla bərabər, bu teatrda rejissor, aktyor və tərtibatçı rəssam vəzifələrini də icra edir. O, 1939-cu ildə Dərbənd Xalq teatrının yaranmasına nail olur. Sonradan həmin teatrın direktoru təyin olunur.

Fərəc, Bakıda Xətai və Əbilov adına mədəniyyət evində də bədii rəhbər və rejissor kimi çalışır. O, özünü estrada səhnəsində də sınaqdan keçirir.

Satira janrında işləməsi, sonralar onun masa bəyi kimi təsdiqlənməsində böyük rol oynayır.

Fərəc qədim xalq meydan oyunlarına ikinci nəfəs verir. Yazdığı 70 səhifəlik “Qaravəlli” ssenarisini Mərkəzi Komitə tərəfindən təsdiqlənməsinə də öz gücü ilə nail olur. Və Xalq yaradıcılıq mədəniyyət evinin “Qaravəlli” teatrı adlandırılmasına böyük qüvvə sərf edir.

Fərəc Nağıyevin yaradıcılığına nəzər saldıqca düşünürəm ki, o, bir inqilab olub sənət aləmində. O bunu bildiyindən deyirdi: mənim qədrimi öləndən sonra biləcəklər.

- Təəssüflər olsun ki, bu günədək zər qədrini bilən bir zərgər tapılmayıb...

“Aşıq Qərib”, “Əsli və Kərəm”, “Sevil”, “Aydın” tamaşalarına eskizləri hazırlayan Fərəc Nağıya Dövlət Dram Teatrının rejissoru Adil İskəndərovun təklifi ilə “Xırs quldurbasan” tamaşasına epiloq və proloqu şeirlə yazmaq da həvalə olmuşdu. Sonradan “Spartak” əsərinə ssenari yazması onu bir qədər də məşhurlaşdırır.

“Mehman”, “Səhər”, “Kəndlilər” filmlərində rol alan Fərəci “Məşədi İbad” filmində (Məşədini – bəyi geyindirən rolunda) görənlər bilirdilər ki, rejissorun məqsədi onun tikiş tikmək bacarığını göstərmək olub.

Fərəc Nağı sənətin fədaisi olmaqla bərabər, səhnənin fəhləsinə belə çevrilməyi qəbahət hesab etmirdi.

Afişaların, dəvətnamələrin, səhnə quruluşunun hazırlanmasında Fərəcin əməyi unudulmazdır.

Ola bilər bu çoxlarında təəccüb oyatsın, amma Fərəci tanıyanlar bunların şahididir.

Həyatda olduğu kimi ailədə də rolu çox böyük olub. Ata kimi nə qədər hökümlü idisə, bir o qədər də mülayim, həyat yoldaşı kimi nə

qədər diqqət tələb edirdisə, bir o qədər də nəvazişli, baba sevgisi sonsuz idi. Qızları ilə dost kimi, oğul övladları ilə isə çox ciddi rəftar edərdi.

Fərəc Nağıyev yaşasaydı, bu il 106 yaşı tamam olacaqdı. O, gözəl ata olmaqla bərabər qəlbimdə hər zaman əvəzedilməz insan kimi yaşayır. Kağız üzərində onun həyatından qeydlər etdikcə düşünürəm ki, **bu gün də onun qayğısına, nəvazişinə nə qədər ehtiyacım var.**

Əyər sağ olsaydılar, Ağa Musa babamın və atamın etdiklərini aşkarladığıma görə hər ikisi deyərdi: “**Sağ ol, mənim qeyrətli qızım!**”

AZADLIQLA FƏTF EDİLMİŞ BANİNİN HƏYATI

Heyif ki, sevincli anları Ağa Musa çox az yaşadı və ən əsası İsmayıldan nəvə görmədi. QIZI Ümmül Banudan gördüyü bəhrəsi nəvə Ümmül Banu isə ona sevinc ilə bərabər böyük fəlakət – dərd gətirdi. Ümmül Banu saya-hesaba gələ bilməyən, iri kapital sahibi olan neft sahibkarları Ağa Musa Nağıyevin və Şəmsi Əsədullayevin nəvəsi olub.

Hər istəyinə çətinliklə nail olan Ağa Musanın üzünə həyat öz nurunu nadir hallarda, elə bil xəsisliklə saçırdı.

Yoxsulluqdan zəngin bir şəxsiyyətə çevrilən Ağa Musanın uşaqılıq illəri çox ağır keçsə də, varlanandan sonra övladlarının ehtiyac duymaması üçün əlindən gələni edir. Çərxi fələk isə bildiyini edirdi.

Övladlarının dünya ilə erkən vidalaşması Ağa Musanın belinin erkən bükülməsinə səbəb olur. Nəvə Ümmül Banu hər iki evin əzizinə çevrilib, milyonçu babaların ümüd yeri olur. Uşaq dərd, sər bilmədən böyüyüb, boya başa çatır. Milliyyətçə alman olan dayələr ona ananı əvəz edə bilməsələr də, tərbiyə etmələrinə söz ola bilməzdi. Ümmül Banunun

bir neçə dilə yiyələnib, savadlı böyüməsi əlbətdə ki, babaların milyonları hesabına başa gəlmişdi.

Acı tale bu ailəni ömrü boyu təqib etdiyindən, sonradan atası Mirzə Əsədullayevin həbsi ilə **əlaqədar Fransaya mühacirətə getməsi**, Ümmül Banunun da sevmədiyi həyat yoldaşı Cəməldən uzaqlaşmış, Fransaya demək olar ki, qaçmasına təkan verir. Artıq Bakıda onu heç nə saxlaya bilməzdi:

- Babalar dünyasını dəişmiş, ailələr müflisləşmiş, sevgisiz, məhəbbətsiz həyatı mənasızlaşmışdı.

Sonradan Fransada məşhurlaşacaq yeganə azərbaycanlı yazıçı - vətəninə tərki edib, mühacirətdə yaşamağa məcbur olan Ümmül Banu - Banin ləğəbilə Azərbaycanı təmsil edəcək.

İnqilabadək Bakının tarixi ilə maraqlananları bu gün barmaqla saymaq mümkündür. O tarix ki, düzgün həyat salnaməsini əks etdirir. İnsanlar necə yaşayıb, arzuları nə olub, geyimləri nə cürə olub...

XIX əsrin azərbaycan qadını deyəndə gözümüzün önündə stereotip qadın obrazı dayanır: - sivilizasiyadan uzaq, çadralı, modadan xəbərsiz, savadsız bir məxluq.

Bunların tamamilə əksinə olaraq Ümmül Banu Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində şux və əsrarəngiz bir qadın kimi görünür.

1900-cü ildə anadan olmuş bu qızcığaz hələ uşaq yaşlarından mükəmməl təhsil alır. Bir neçə dil bilən Ümmül çox erkən yaşlarında ədəbiyyata böyük maraq göstərmiş, 19 yaşında Türkiyəyə mühacirət edib, yaşayış nöqtəsini Fransanı seçir.

Paris həyatı, 20-30-cu illərin ədəbi mühiti Ümmül Banuya ciddi təsir göstərmiş, onu yazıb-yaratmağa həvəsləndirmişdir. Onun ilk romanı "Nami" 1943-cü ildə nəşr olunub. Mövzusu Azərbaycan həyatından götürülmüş bu əsərdən sonra o, fransız ədəbi ictimaiyyətinin diqqətini cəlb edən "Qafqaz günləri" adlı bioqrafik romanını qələmə alır.

NƏVƏ ÜMMÜL BANUNUN SONRAKI TALEYİ

Uzun illər onun həyat tarixçəsi heş kəsi maraqlandırmayıb. Halbuki, onun həyatından neçə- neçə cildlər yazılsa da qurtaran deyil.

Gənc və gözəl olduğundan, Ümmül maniken işləməyə dəvət alır. Bu sahədə uğursuzluqlarla rastaşdığı vaxtlar olsa da, burada o, böyük həyat təcrübəsinə nail olur. Yazdığı “Qafqaz günləri” romanında bu haqda çox faktlar göstərir.

Son dərəcə səmimi dildə yazılan bu əsər heyrət doğuran etiraflarla doludur. Baxmayaraq ki, tariximizə və adət-ənənələrimizə bəzi mübahisəli mülahizələrə rast gəlmək olur. **Ən əsası Ağa Musa babasını mənfi obrazda göstərən Banin, sonradan xatirələrində rast gəldiyim:**

Xüsusi günlərdə Xeyriyyə Cəmiyyətinin üzvləri yoldan keçənlərin sinəsinə bənövşə taxıb, pul yıqarmış. Ağa Musa həmin günlər (guya) küçəyə çıxmazmış.

Daha sonra yazır ki, - Babam dünyasını dəyişdikdən sonra evində tapılan siyahıda neçə-neçə adamlara sənədləşdirmədən iri məbləğdə pul borc verdiyi aşkar edilib. O, imkansız tələbələrə də təqaüd ayırmış. Görünür mesənət “xəsis” adlandırmaq bəzilərinin savadsızlığından, dar düşüncəsindən irəli gəlirdi...

Bu etirafı oxuyanda özümü çox yüksəkdə gördüm. Fərq onda idi ki, Avropa həyatını Ümmül Banu məhz Ağa Musanın milyonları hesabına görmüş, mənə isə sürgün həyatı yaşamaq nəsb olmuşdur.

Xatirələrinə baş vurduqca, Ümmülün çətinlik çəksə də, əldə etdiyi azadlıqdan həzz aldığı görünür.

Ümmül Fransa həyatında əvvəllər satıcı, katibə, tərcüməçi, daha sonralar isə jurnalist peşələrini də sınaqdan keçirir.

Keşməkeşli həyatını nəql etdiyi yazıçıya dostlarından biri qələmini sınağa məsləhət görür. Bunu dərk edən Ümmül ilk əvvəl keçdiyi həyat yolunu qələmə alır. Bu onun Bakı xatirələrini qələmə aldığı həmin “Qafqaz günləri” romanı idi.

1946-cı ildə Ümmül Banu **“Paris günləri” – adlı ikinci romanını** yazır. Sonradan “Qallimar” nəşriyyatına təqdim etdiyi başqa bir romanını da bitirir.

Adı çətinlik yaratdığına görə Banin təxəllüslü yazıçı kimi tanınır və şöhrətlənir.

Yaradıcılıq istedadına görə Banin Parisin ədəbiyyat sahəsində emigrant təbəqələrindən olan qatlarda mühüm yer tuturdu.

Baninin qeydlərində belə bir məqama rast gəlmək olur:

- “İftixar hissi ilə qanadlanıb uçurdum. Küçələri qaça-qaça kitablarımın satışa qoyulan bütün mağazaları bir-bir gəzməkdən yorulurdum.

Buna baxmayaraq özümü yazıçı hesab etmirəm. Mən sadəcə olaraq hadisələri şərh edirəm”.

Banunun tərcüməçilik fəaliyyəti də çox əhatəli və maraqlıdır.

O, rus yazıçısı Dostoyevskinin “Özgə arvadı” və “Tatyana Tolstoyun xatirələri” əsərlərini, alman yazıçısı Ernest Yunkerin “Sülh” romanını, ingilis yazıçısı Qreqori Martonun “Dostum Bilizzar” və V.T.Vantın “Sen Polun həqiqət dedikləri” əsərlərini fransız dilinə tərcümə etmişdir. O, islam aləmində böyüsə də, dindar deyildi. **Paris isə onu ateist etdir.** Bir vaxtlar Paris üçün burnunun ucunun göynədiyini deyən Banin, bu ecazkar şəhərdə olarkən özünü yelkənsiz gəmiyə bənzədirdi.

Ondan müsahibə alanlara anasız böyüdüyünü və övladının olmadığından təəssüfləndiyini bildirirdi. Əldə etdiyi müvəffəqiyyətlərə baxmayaraq o, taleyindən şikayətlənirdi. Şəraitin, təsadüflərin, taleyin onu oyuncağa çevirdiyini vurğulayırdı. Baxmayaraq ki, ömrü boyu inam-əqidə uğrunda çarpışıb, xeyirxahlıq etmişdi.

Azad yaşamış, maraqlı həyat keçirmiş, uzun ömür sürmüş Banin həyatı tənha tərək etmişdi.

Qeydlərindən məlum olur ki, vətəninə dərin məhəbbətlə sevsə də, nədənsə həmyerliləri ilə görüşməkdən boyun qaçırırdı. Qohumları ilə əlaqə yaratmaq arzusunda olmayıb. Atasından incik düşən Banin hətta ömrünün sonunadək onun məktublarını da oxumur.

Ayağından aldığı zədə onu oturaq həyat keçirməyə məcbur etsə də, Banin qiraət etməkdən usanmır, gənc müəlliflərin əlyazmaları ilə tanış olurdu. Ömrünün 75 ilini qürbətdə keçirsə də, yazıb-yaratmaq, yaradıcılıq həvəsi ilə yaşayan azərbaycanlı, yazıçı Ümmül Banu bir neçə dildə yazırdı.

Fransız ədəbiyyatının axarına düşdüyünə baxmayaraq hər zaman verdiyi müsahibələrində Azərbaycanın sadıq qızı olduğunu vurğulayırdı. Baninin “Azərbaycan evi” Paris Assosiasiyasının Fəxri üzvü olması bunun təsdiqidir.

1992 –ci ildə dünyaya əbədi göz yumarkən, Banin cəsədinin “yandırılmasını” vəsiyyət edir. Vəsiyyətnaməsindən bəlli olur ki, bunun səbəbi ömrünün sonunadək öz-özünü idarə etmək iqtidarında olsa da, həyat kredosu azadlıq olub! Bununla Banin, azadlığı hər şeydən üstün tutduğunu sübuta yetirib.

Katolik dininə riayət etdiyindən, zəngin kitabxanasını Parisin ən məşhur Katolik kilsəsinə verməsini də vəsiyyətində xüsusi qeyd edib.

Şərq mentalitetində tərbiyə almış Baninin vücudunda iki dünya yerləşmişdi: Şərq üslublu ailənin nümayəndəsi, iki dinə - müsəlman və xristian dininə xidmət edən Banin iki milyonçunun simbiozunu daşıyıb. özünəməxsus mentalitetə malik olan bu insanın vücudunda iki dünya kəşşiyi - şərq və qərb dünyagörüşü cəmlənmişdi. Tamamilə fərqli olan bu iki faktorun onun vücudunda cəmlənməsi özü maraq doğurduğu kimi, onun həyat tərsi haqqda danışmaq da maraq oyadır.

O, uzun və mənalı ömür sürüb. Ömrünün sonunadək kitabları və yazıları ana dili kimi bildiyi ingilis, fransız, nemes və polyak dillərində dərc olunub.

Çox maraqlıdır ki, yarım əsrdən çox vətəninə tərki edən Banin Qarabağ hadisələrindən yan ötməmişdi. 80-cı illərin sonunda o, fransız mətbuatında ermənilərin Qarabağ torpaqlarına “iddiasını qarşı çıxışları dərc edilmişdi.

P.S. Onun haqqında öyrəndiklərimdən belə qənaətə gəldim ki, emosiya, həyatsevərlik, optimizm, yaxşılığa ümüdlülük bizim ailəyə mənsubdur.

P.S. Bir azərbaycanlı qızının, vəsaitləri milyonlarla hesablanan iki nəhəng neftxudanın nəvəsinin maraqlı, lakin şox ağır həyat tərzini oxuduqca, ürəyim qan ağlayır. Onun yerində özümü bir an da olsa təsəvvür edə bilmirəm. Həyatını mühacirətdə keçirən niskil Ümmül Banu böyük ürək sahibi olub.

Arzu edərdim ki, xalqımızın tarixində özünəməxsus izi olan, gözəl əməlləri, işləri sayə-hesaba gəlməyən Ağa Musa Nağıyevə vaxtilə edilən haqsızlıqların cavabı olacaq onun tikdirdiyi binaların birində xatirə **lövhasi asılsın**, adı bir küçəyə verilsin.

BU YOLDA UDDUQLARIM

Dəvət olunduğum və iştirak etdiyim tədbirlərin hər birində Ağa Musa Nağıyev haqqında ətrafdakıları məlumatlandırdıqca, indiyədək bilmədiklərini faktlara və arxiv sənədlərinə əsaslanaraq nəzərə

çatdırdıqca, suallar çoxalır. Bununla bərabər sağ ol dediklərini də eşidirəm.

Beynəlxalq Sülh Federasiyasının Azərbaycandakı nümayəndəsi Yaponiyalı Mister Toru Nişivaki ilə tanışlığım zamanı Ağa Musa Nağıyev ilə bağlı bir əhvalat danışdı:

- Bakıda gəzərkən yolum İçərişəhərdən düşür. İçərişəhəri gəzib, yoruldu. Hava çox isti idi. Susuzluq hiss etdim. Həyətlərin birində qadının paltar yuduğunu görüb, içməyə bir stəkan su istədim.

“Qaynadımamış suyu necə içmək olar?”

Tərcüməçi qadından xahiş etdi ki, mənə qaynadılmış su versin. O gülümsəyərək cavab verdi: “Bu Şollar suyudur, onu qaynatmağa ehtiyac yoxdur”.

Stəkanı yuxarı qaldırıb suyun nə qədər şəffaf olduğunu gördüm. Dadı da çox xoşuma gəldi. Suyun haradan gəldiyini soruşanda o çox qürurla dedi ki, Bakıya suyu çox- çox illər bundan əvvəl milyonçu Ağa Musa Nağıyev çəkdirib. Bakıda belə xeyriyyəçilər bir qədər olsa da, onlardan ən varlısı Nağıyev idi.

Bu məsələ məni çox düşündürdü. Çox maraqlandım və milyonçu Ağa Musa Nağıyevin kim olduğunu, bu səxavətli insanın xalq üçün daha nələr etdiyini və nə kimi xeyirxah işlər gördüyünü öyrəndim. Mister Nişivakinin tanışlığımızdan sonra Ağa Musa haqda bütün suallarını cavablandırarkən, nə qədər razı qaldığımı duyurdum. Onunla tanışlığımız dostluğa çevrildi. Ağa Musa Nağıyevin tikdirdiyi binalardan bəzilərini bir yerdə ziyarət etdik. Hər dəfə Mr. Nişivakinin heyətini görəndə qürur hissi keçirirdim ki, bu arxitektura binalar Ağa Musa yadigarlarıdır.

Sonradan gəzintini H.Z. Tağıyevin binasında yerləşən Tarix muzeyində davam etdik. Hər dəfə belə gəzintilərdən sonra o böyük minnətdarlıq hissləri ilə ayrılırdı.

Çox maraqlıdır ki, Mr. Nişivakidən fərqli olaraq, Bakıda olanların çoxunun Ağa Musanın qəbrinin ziyarətində olmadıqlarını təsdiqləyə bilərəm.

Danışdıqlarımdan Bakını qurub, yaradan on bir milyonçu –xeyriyyəçi haqda, sahibkarı olduqları neftin mahiyyətindən xəbərdar olan Mr.Nişivaki 2009-cu ildə Ağa Musa Nağıyev adının əbədiləşdirilməsi yolunda qədirbilən bir növə kimi gördüyüm işləri nəzərə alaraq hər ikimizi “Sülh Səfiri” Diplomları ilə mükafatlandırıb.

ŞOLLAR SUYUNUN NAĞILI (ən dadlı su)

Yazıçı Gülarə Munis də Ağa Musa tarixi ilə şox maraqlanır. Onun adı ilə bağlı bütün tədbirlərdə iştirak edən Gülarə xanım, Ağa Musa Nağıyevin şərəfinə şeir, esse və nağıl yazmışdır. Onun bütün yazılarında Ağa Musaya olan hörmət və mənə bəslədiyi məhəbbət hiss olunur. çevirməyə məcbur etdi:

- Biri var idi, biri yox idi. Keçmiş zamanlarda Bakı adlı qədim bir şəhər var idi. Bu şəhərə neft şəhəri də deyirdilər. Burada torpağın altından çox qiymətli neft çıxarılırdı.

Bakıda həmişə güclü küləklər əsdiyindən, külək ətrafda olan xəzəlləri və kağız qırıqlarını qabağına qatıb hər tərəfə yayırdı. İnsanlar tez-tez bu xəzəlləri küçələrdən yığırdılar ki, şəhər təmiz görünsün. Axı bu şəhərdə neft olduğu üçün başqa ölkələrdən buraya çoxlu qonaqlar gəlirdi.

O zaman Bakıda içməli su azlıq edirdi. İnsanlar bundan çox əziyyət çəkirdi.

O vaxt Bakıda 11 neftxuda var idi. Onlardan biri də Ağa Musa Nağıyev idi. Ağa Musa camaatın su üçün əziyyət çəkdiyini görüb, çox düşünür və Bakıya su çəkdirməyi qərara alır.

Ağa Musa neftdən əldə etdiyi pullara Bakı şəhərində 98 ədəd son dərəcə yaraşılıq bina, çoxlu xəstəxana, elm ocaqları tikdirmişdi. Bu binalar şəhərə xüsusi yaraşlıq verirdi.

Ağa Musa çox səxavətli insan olduğundan Bakıya su kəməri çəkdirir. Bu Şollar suyu idi. Əhali suyu içdikcə, Ağa Musa Nağıyevə dualar edirdi.

Ağa Musa yavaş-yavaş qocalırdı. Onun tikdirdiyi binalar isə həmişə cavan qalırdı.

İllər keçir...

Şollar suyu Bakıda yaşayan insanların ən çox sevdiyi sərvətə çevrilir. Bu su heç vaxt azalıb, tükənmir. Bakının İçərişəhər deyilən çox qədim bir məkanda yaşayanlar da bu sudan istifadə edirdilər.

Günlərin bir günündə İçərişəhərə Yaponiya adlanan uzaq ölkədən bir qonaq gəlir.

İçərişəhər çox maraqlı bir yer olduğundan uzaq ölkələrdən buraya turistlər gəlib onun qədim divarlarına, orada olan Xan sarayına tamaşa edirdilər.

Yaponiyadan gələn qonaq İçərişəhəri çox gəzib dolanır. Hava çox isti olduğundan o, susuzluq hiss edir. Qonaq bir həyətin açıq qapısından yaşlı bir qadının paltar yuduğunu görüb, ondan su istəyir. Qadın həyətdə olan su kranını açıb stəkanı su ilə doldurub qonağa uzadır.

Yaponiyalı qonaq təəccüblə soruşur:

-Axı bu su qaynanmayıb, onu necə içmək olar?

Tərcüməçi onun dediyini qadına çatdırır və xahiş edir ki, qonağa qaynadılmış su versin.

Qadın gülümsəyərək cavab verir:

- Bu Şollar suyudur. Onu qaynatmağa ehtiyac yoxdur. Bu su qaynanmış sudan da təmizdir.

Yaponiyalı qonaq stəkanı yuxarı qaldıraraq diqqətlə suya baxır. Suyun doğrudan da saf və şəffaf olduğunu görür. O, suyu içir. Suyun dadı onun çox xoşuna gəldiyi üçün qadından bu suyun haradan gəldiyini soruşur. Qadın fəxrlə deyir ki, bu suyu Bakıya milyonçu Ağa Musa Nağıyev çəkdirib.

Bu məsələ Yaponiyadan gələn qonağı çox düşündürür. O, çox axtarıb –arayıb sonra milyonçu Ağa Musa Nağıyevin kim olduğunu öyrənir.

Qonaq onu da öyrənir ki, bu səxavətli insan öz həmvətənləri üçün nə qədər xeyirxah işlər görüb.

Nəhayət bir gün qonaq Ağa Musa Nağıyevin nəvəsi Dilarə xanım ilə tanış olur. İndi onlar yaxın dostdurlar.

Yaponiyalı qonaq həmişə deyir ki, onları Şollar suyu tanış edib. O, deyir ki, əgər mən İçərişəhəri gəzəndə həmin sudan içməseydim, heç vaxt bilməzdim ki, Azərbaycanın belə səxavətli övladı olub və o, Bakıya su çəkdirib. Axı insanlara su bəxş etməkdən gözəl başqa nə isə ola bilərmi?

Beləcə Şollar suyunun nağılı sona çatır.

Amma Şollar suyu heç vaxt tükənməyəcək!

İllər, əsrlər keçəcək. Gələcək nəsillər də biləcək ki, Bakıya Şollar suyunu Ağa Musa Nağıyev adlı milyonçu çəkdirib.

Xeyirxah iş görən adamları xalq heç vaxt unutmayır.

Birdən göy guruldadı, ildırım çaxdı, güclü yağış yağdı.

Amma bu yağışın suyu Şollar suyu kimi şəffaf və dadlı deyildi.

(elmi konfrans)

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının (AMEA) İnsan Hüquqları İnstitutunda xeyriyyəçi, neft milyonçusu Ağa Musa Nağıyevin 160 illik yubileyinə həsr (1919-2009) olunmuş “Şəxsiyyət Fenomeni” adlı elmi konfrans keçirildi.

İnsan Hüquqları İnstitutunun təşəbbüsü ilə təşkil edilmiş konfransı İnstitutun direktoru, hüquq elmləri namizədi Aytən Mustafayeva açaraq Ağa Musa Nağıyev şəxsiyyətindən, onun vətənə, xalqa göstərdiyi xidmətlərindən geniş danışacaq, Sovet rejiminin apardığı təbliğat nəticəsində xalqımızın vətənpərvər, millətsevər oğullarının fəaliyyətinin bir çox məqamlarının günümüzdə çatdırılmadığından, bizlərə tam məlumat verilmədiyini dedi.

Tədbirdə Azərbaycan Dövlət Arxivinin direktoru, tarix elmlər doktoru diqqəti cəlb etdi. Ataxan Paşayevin söylədiyi nitq: “2000-ci ildə Dilarə xanımın babasının adının bir küçəyə verilməsi və eləcə də tikdirdiyi 98 binalarından birinə xatirə lövhəsinin vurulması ilə bağlı etdiyi müraciətinə əsasən Nazirlər Kabineti məndən rəy tələb etmişdi. Cavab olaraq bildirmişdim ki, -“Dövlət Arxivində müxtəlif fondlarda saxlanılan çoxsaylı sənədlərdən məlum olur ki, Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulanadək zəngin sərvət sahibləri olan milli azərbaycanlı nümayəndələr arasında ən zənginlərindən biri olub Ağa Musa Nağıyev. O, saysız neft mədənlərinə, neft emalı müəssisələri və gəmilərə sahib olmaqla yanaşı şəhərin bu gün də həqiqi bəzəyi sayılan çoxsaylı binalar tikdirmişdir. Bakının abadlaşdırılmasında fəal iştirak etmiş, məktəb və xeyriyyə ocaqları yaradıb, suyun çəkilməsində “n” qədər vəsait xərcləmişdir.

Xeyriyyə məqsədilə vəsait toplanması siyahısında H.Z.Tağıyevdən sonra ikinci şəxs Ağa Musa Nağıyev idi. Maariflənməyə vəsait ayırarkən şərtlərindən əsası: - yeni tikiləcək və yaxud yenidən qurulacaq “tədris müəssisələri”ndə yoxsul və imkansız müsəlman qızları üçün xüsusi yer ayrılması tələbini irəli sürməsi olub. Savad almaq haqqında heç vaxt düşünməyən Ağa Musanın uşaqlığı yoxsulluq içində keçdiyindən, müsəlman balalarının savad almasına böyük diqqət yetirmiş, bunun üçün ianələr vermiş, məktəblər tikdirməklə yanaşı öz hesabına yoxsul uşaqlara himayədarlıq etmişdir. Belə bir insanın adının küçəyə verilməsi, tikdirdiyi binalarının üzərinə “xatirə lövhəsi”nin vurulmasının müşkül məsələyə dönməsi, doğma

şəhəri üçün bu qədər işlər görmüş bir insana laqeyid münasibət sadəcə təəccüb doğurur”.

Beynəlxalq Sülh Federasiyasının Azərbaycandakı nümayəndəsi cənab Toru Nişivaki Şollar suyu ilə bağlı əhvalatı Konfrans iştirakçılarının da diqqətinə çatdırdı.

Konfransın başqa bir iştirakçısı şairə - publisist Gülarə Munis Mr.Nişivakinin Şollar suyu haqda danışdıqlarından qaynaqlanıb, uşaqlar üçün yazdığı nağıl haqqında da söhbət açdı.

Konfransa dəvətililər içərisində: Azərbaycan-Qazaxıstan Dostluq Cəmiyyətinin prezidenti- professor Eldar Günaydın, hərbi müxbir Şəmistan Əlzamanlı, heykəltəraş Mir Teymur, Azərbaycan Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivinin direktoru Maarif Teymur, “Zirvə” ziyalılar Təşkilatının sədri Minayə Dəyanət, “Humanist qadınlar” Təşkilatının sədri Esmira xanım və bir çoxları öz çıxışlarında Ağa Musa Nağıyevin böyüklüyündən, çoxşaxəli fəaliyyətindən, vətənə və millətə göstərdiyi xidmətlərdən geniş söz açdılar.

Ağa Musa Nağıyevin fəaliyyətinin təkcə binalar tikdirməklə məhdudlaşmadığını, elmə və mədəniyyətə xüsusi diqqət yetirdiyini, ziyalı təfəkkürü ilə zəmanəsinin mesenatları arasında özünəməxsus şərəfli yer tutduğu bir daha qeyd edildi.

Konfransın gedişatında Bakını qurub yaradan on bir milyonçunun xatirəsi yad edildi. Konfransın gedişatı zamanı Ağa Musa Nağıyevin həyatında baş verən faciələrə baxmayaraq, onun xeyirxah əməllərindən əl çəkmədiyini xüsusi vurğuladım. Hər zaman xalqına qarşı diqqətli olmasını, vətənə, onun mədəniyyətinə yeniliklər gətirdiyindən söhbət açdım.

Hər dəfə onun digər milyonçulardan fərqi, Bakının memarlıq simasına ən çox abidə bəxş etməsini vurğulayarkən, ruhunun bizi əhatə etdiyini duyurdum. Sonda Ağa Musa Nağıyevin fəaliyyəti ətrafında apardığım araşdırmalara görə əməyimi qiymətləndirib, “Zirvə” ziyalılar və “Humanist qadınlar” Təşkilatlarının Diplomları ilə təltif edildim.

AĞA MUSA NAĞIYEVİN VƏFATININ 91 ILINƏ HƏSR EDİLİB (1919 -2010)

Bir zaman hamballıq edib, sonradan məşhur neft milyonçusuna çevrilən Ağa Musa Nağıyevin yüksək zövq ilə inşa etdirdiyi binaları şedevrliyi ilə bu gün Azərbaycanın tarixinə çevrilib.

Ağa Musa Nağıyevin neft sahəsində, marifçilik və ələlxüsus tibb sahəsindəki xidmətlərinin kölgədə qalması bu gün narahatlıq doğurur.

Dövlətimiz müstəqillik əldə etdiyi zamandan Ağa Musa Nağıyev oxu ətrafında haqqın- ədalətin bərpası uğrunda çalışıram.

Kərbəla həsrəti ilə yanan “əmanət” qəbri yalnız 1998-ci ildə Biləcəri qəbiristanlığında rahatlıq tapdı.

Varidatının ümumi miqdarı miyonlarla dəyərləndirilən Ağa Musa Nağıyev kapitalını cəhalət girdabında boğulan xalqın dünya görüşünün, mədəni səviyyəsinin yüksəlişi istiqamətinə sərf edib. Millətin dövləti olmadığı dövrdə - bir dövlətin görəcəyi işləri görüb Ağa Musa. Milyonçu neftdən gələn gəliri millətin inkişafına sərf edib. O, deyərmiş: - “Yeyin, için, amma israfçılığa yol verməyin. Unutmayın ki, Allah da israfçılığı sevmir”.

11 yaşından zəhmətə alışıb, 3 qəpik qazanmaq naminə ona-buna xidmət edən Ağa Musa, təsadüfən neft sahəsində çalışmağa başlayıb. Qısa bir zamanda xeyriyyəçiliyi və eləcə də çoxsaylı tikililəri ilə Bakı milyonçularından fərqlənməsinə də bu təsadüf səbəb olub.

Bakının salnaməsinə binalar töhfə edən, sayı az qala 40-a çatmış imkansızların dəfnini Kərbəlada keçirən, xalqın maariflənməsinə, səhiyyənin inkişafına xüsusi diqqət yetirən, yetirən belə bir insanın qənaətçilliyini düzgün qiymətləndirməyənlər də tapılmışdı. O, pulunun qədrini bilməklə yanaşı, ondan necə istifadə etməyi ustalıqla bacarırdı.

1904-1908- ci illərdə A.M. Nağıyevin buruqlarında istehsal olunan qara qızılın həcminə görə Azərbaycan dünya miqyasına çıxır. 1908-ci ilin axırlarında isə istehsalın həcminə görə A.M. Nağıyev rekord vurur.

Pul qazanmaq, onu əldə saxlaya bilmək, ondan yerində istifadə etmək bacarığına malik olan Ağa Musa heç vaxt pulunu göyə sovurmayıb.

Atasının vəsiyyətinə əməl edərək, rus rubılının alıcılıq dövrüyyəsi yüksək olduğu bir dövrdə vəsaitini daşınmaz əmlaka sərf edib.

100 bina tikəcəyinə qərar verən Ağa Musa:

“İlk Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti” xüsusiyyəti daşıyan “İsmailiyyə” sarayını; qızlar arasında savadsızlığın qarşısını almaq məqsədilə - Realnı məktəb; İctimai yığıncaqlar keçiriləcək məqsədilə - xüsusi binalar; Bakını “Avropalaşdırmaq” məqsədilə mehmanxanalar; şəhər ilə rayonlar arasında əlaqə yaratmaq məqsədilə Poçt binası; “Kırxa” və “Sinaqoq”; xəstəliklərlə mübarizə aparmaq məqsədilə xəstəxanalar tikdirir.

1913 –cü il aprelin 7-də istifadəyə verilmiş ”İsmailiyyə” sarayı Bakının tacı sayılmaqla bərabər, onun arxitekturasına qadın boynuna bəzək verən bir ziynət incisi kimi daxil olmuşdur. Məhz bu bina Ağa Musanın ölümünə də səbəb olur.

1918-ci ilin mart qırğınları zamanı qəddar düşmələrimizin Bakıya hücumu zamanı bina güllə yağışına tutulur. Başlıca məqsəd analoqu İtaliyadan gətirilən “Venesian Qotikası” nı məhv etməklə bərabər, ziyalıların binanın zirzəmisində qorunan arxivi eləcə də özülündəki qızılı ələ keçirmək idi.

Hec cürə unuda bilmədiyi bala dərini Ağa Musanı məcazi mənada yaşada biləcək yadigarının – binanın məhv olması təzələyir.

Atasının - “Oğul, bacardığın qədər bina tikdir, ömrün uzanar” vəsiyyətinə əməl edib, 100 bina tikdirməyi qarşısına məqsəd qoyan və 100 yaşayacağına inanan Ağa Musaya 70 yaşında ikən ömür vəfa etmir.

Bakı milyonçuları arasında 98 bina tikdirmək yalnız ona nəsib olur. Bu gün Ağa Musa Nağıyevin şedevr binalarından çoxu inzibati idarələr kimi istifadə olunur. Bunlar : “SOKAR” və Rusiyanın “Lukoil” neft şirkəti, Zabitlər evi, Rabitə və İnformasiya Texnologiyalar Nazirliyi, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası (AMEA), Azərıtıfıaq, İqtisad Universiteti, “ÜNS” teatrı, Məhkəmə ekspertiziyası, Diaspora, dörd xəstəxana, Ağır Cinayətlər üzrə məhkəmə binalarıdır.

28 May küçəsindəki binaların hər biri bu gün də öz təravətini itirməyib, elə bil təzə gəlinə bənzəyir.

Şəhərin salınmasında böyük əməyi olan Ağa Musa bu günədək lazımı qiymətini almayıb.

Tikdirdiyi dörd xəstəxanadan biri – 1992-ci ildən onun adını daşıyırdı. 2005-ci ildən bu xəstəxanadan da adı götürülüb.

Düşünürəm ki, - “Tikmədim, özüm qalam, tikdim ki, izim qala” – deyiminin mənasını dərk etməyin məqamıdır.

Ağa Musa Nağıyevin vəfatının 91 ilinə həsr edilmiş adını daşdığı “Milli Dəyərlərin Qorunması” Təşkilatının Sədri olaraq, bu mərasimi “İsmailiyyə” binasında keçirməkdə məqsədim ruhları yad etməkdir.

Burada Ağa Musa Nağıyevin fəaliyyətinə həsr olunmuş **“musanağıyev.az”** saytının təqdimatı zamanı milyonçunun nəşinin (ata-baba yurdu Biləcəridə) daimi qəbrə köçürülməsini əks edən “çarx” da nümayiş edildi.

“İSMAILİYYƏ” DƏ DİVAR SAATLARI OĞURLANDI

Doğma Bakımızın füsunkar gözəlliyə malik olmasında qədim tikililərin və memarlıq abidələrin rolu əvəzsizdir. Bu xeyirxah işdə Bakı milyonçusu Ağa Musa Nağıyevin xidmətləri danılmazdır. Tikdirdiyi əzəmətli binaların önündən keçdikdə, üzünü görmədiyimiz bu şəxsiyyəti minnətdarlıqla yad etməmək mümkün deyil.

Ağa Musa Nağıyev hər işin yerini bilən sahibkar olub. Dəbdəbəli həyatı sevməyib.

O zaman belə bir əhvalat baş verib: -Fəhlələrindən biri oğluna toy etmək üçün xozeynindən – Ağa Musadan 300 rubl (manat) borc istəyəndə, bu məbləğə toy etmək olmaz deyib və pul topladıqdan sonra toy haqqında düşünməyi ona məsləhət görüb.

Əhvalatdan xəbər tutan oğlu İsmayıl həmin fəhləyə 500 rubl verib, pulu qaytarmaq üçün vaxt da qoymayıb.

Bu xəbəri eşidən Ağa Musa bunu belə mənalandırıb: – İsmayıl edər də, axı o milyonçu oğludur! Mən kiməm ki? Atam Hacı Nağı at - eşşək -- üçün saman satan yoxsul bir kişi olub.

İsmayılı ölümündən sonra daima yaşatmaq fikr ilə Ağa Musa onun xatirəsinə ucaltdığı “İsmailiyyə” binasının iki divarında saat asmaq üçün yer qoymağı memara tövsiyə edir. Binanın tikinti materiallarını Avropa və Rusiyadan sifarişlə gətizdirən milyonçu, ölçüsü dəqiqləşdirilmiş saatların hazırlanmasını İsveçrədə sifariş edir. İsveçrənin məşhur firmasında xalis qızıldan düzəldilmiş saatlar “İsmailiyyə”nin divarlarına xüsusi yaraşlıq verirdi. Nəfis üslubda hazırlanan bu saatlar haqda o vaxtlar şəhərdə çox danışlıqlar gedirdi. Sovet Hakimiyyəti qurulduqdan az sonra həmin saatlar dəyişdirilib, adi saatlarla əvəz olunur. Əvəzsiz dəyəri olan saatların aqibəti çoxlarını düşündürsə də, bu uzun müddət sirr olaraq qalır.

O dövrdə Azərbaycanda bolşevik hakimiyyətinə rəhbərlik edənlərin siyahısında Ağamalı oğlu deyilən bir “qoçu” olub. Deyilənə görə məhz o, gecə ikən saatların oğurlanmasını təşkil edib. Hətta o vaxtlar Zaqafqaziya su təchizatı idarəsinin rəisi vəzifəsində çalışan Mircəfər Bağirov “Saat əməliyyatı”ndan xəbərdar olsa da, sirrini üstünü açmağa cürət etmir.

Yalnız 1933–cü ildə Mircəfər Bağirov - Respublikanın Katibi vəzifəsinə təyin edildikdən sonra müşavirələrin birində zalda oturan Ağamalı oğlunu ayağa qaldırıb, yüksək səslə deyir: Dəyyus, Ağa Musanın qızıl saatlarını oğurlatdırıb neylədin?

Qorxudan rəngi ağarmış Ağamalı oğlu başını aşağı salıb susmaqla kifayətlənir.

Beləcə qızıl saatların aqibəti bu gün də sirr olaraq qalır...

BİR AZ ÖZÜM HAQDA DİLARƏ AĞAMUSA

Həyatda hər gün rast gəldiyiniz, gördüyünüz insanlardan biriyəm.

Sadəcə bizi biri- birimizə sevdiren hər birimizin fərdi əlamətlərimiz və keyfiyyətlərimizdir. O keyfiyyətlər ki, əsl insan dəyanəti və təxəyyülü yüksəlir və bu uzun müddət yarandığından yaddaşlardan silinmir.

Deyilənlərə görə milyonçu-xeyriyyəçi Ağa Musa Nağıyev nəslinin layiqli davamçısıyam. Təxəllüsüm “Ağamusa”dır. Azərbaycanın məşhur şəcərəsinin bir parçasıyam. Tərcümeyi halıma və uzun müddət kölgədə qalmış “kapitalist” damğası altında əzilən neft milyonçusu – babamın taleyini araşdırmaq niyyətilə etdiklərimə nəzər salsanız, nələrə qadir olduğumu əminəm.

Bu yolda rastaşdığım çətinliklərin öhdəsindən gələ bildiyimə özüm də heyran qalırım.

Təhsilə, mədəniyyətə, xalqına dəyər verməklə tarixdə dərin iz qoymuş Ağa Musa Nağıyevin fəaliyyətini aşkarlamaq oldu qismətim.

Ağa Musa Nağıyevin adını gündəmə gətirməyi özümə borc bilib, buna azacıq da olsa nail ola bildiyimdən qürur duyuram:

80 il tapdağ altında qalmış, üç dəfə məcburi yerini dəyişmiş nəşini yeni qəbrə yönəltməklə, “əmanət” qəbrini əbədləşdirməyə nail oldum;

- 100 il öncə etdiyi vəsiyyətinə əməl olaraq, tikililərindən biri olan İqtisad universiteti (Realnı məktəb) və Dünya Azərbaycanları Komitəsinin divarlarında portreinin asmasına nail oldum;

Torpağına, millətinə bağlı olan bu insanın adını daşdığı xəstəxanada və İncəsənət muzeyində Ağa Musanın fəaliyyətinə həsr edilmiş sərgilər təşkil edib, haqqında illərlə topladığım faktlar və xatirələr əsasında “Xalq üçün ömrünü şam kimi əridən...” və “Ömrün səhifələri” adlı kitablar yazdım;

A.M.Nağıyevin xeyriyyəçilik və maarifçilik fəaliyyətini məcazi mənada davam etdirmək məqsədilə, əski milyonçularının varislərini bir yerə toplayıb, Musa Nağıyev adını daşıyan “Milli Dəyərlərin Qorunması” (MDQ) Təşkilatını yaratdım;

A.M.Nağıyevin görünməyən tərəfini aşkarlamaq məqsədilə internet (Musanağıyev.az) saytını açdım.

Ən əsası hesab edirəm ki, xeyriyyəçinin haqqında düzgün təsəvvür yaradılmasına nail ola bilmişəm.

Belə bir xeyirxah işə başlamağa məni məcbur edən amillərdən ən başlıcası Nağıyev soyadını lazımı səviyyədə görməyim oldu.

Əjdaha bürcündən olub, 1940-cı ildə Bakıdan kənardə - Dağıstan Respublikasının (Rusiya Federasiyasının) Dərbənd şəhərində anadan olmağımın səbəbi soyadımızın sürgün olmasından irəli gəlir.

1968-ci ildə ali təhsilə - “Teatrşünas” ixtisasına yiyələnib, 1977-ci ildə Ali Partiya Məktəbinin İqtisad fakultəsini bitirmişəm.

Əmək fəaliyyətinə 1959-cu ildən başlayıb, “Azərbaycanfilm” Kinostudiyasında Baş redaktor köməkçisi, sonradan kadr üzrə direktor müavini vəzifələrində çalışmışam.

Azərbaycan Televiziya kanalı ilə “Kino yenilikləri” verilişinin ilk aparıcılarından olmuşam.

- 1977-ci ildən 2002-ci illərədək kadr üzrə mütəxəssis kimi işimi Ticarət Nazirliyində davam etmişəm.

Kadrların düzgün seçilib yerləşdirilməsində, eləcə də kino sahəsində gənc kadrların və müxtəlif peşə işçilərinin seçimində əməyim az olmayıb.

1986-cı ildə, 43 yaşında – SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinin Sərəncamı ilə “Əmək Veteranı” döş medalı ilə təltif olunmuşam.

Respublikamız Müstəqillik əldə etdiyi vaxtdan etibarən, uzun müddət kölgədə qalmış neft milyonçusu Ağa Musa və 22 il soyadının sürgünü olan yeganə vərəsəsi, oğlu Fərəc- Nağıyevlərin qaranlıq talelərini araşdıraraq, əldə etdiyim nailiyyətlərimi aşkarlamaqla məşğulam.

Bu sahədə göstərdiyim fəaliyyətim Ölkə Prezidenti Cənab İlham Əliyev tərəfindən nəzərə alınıb.

Atam -Fərəc Nağıyev məskunlaşdığı yerlərdə: Orta Asiya, Dağıstan və Azərbaycanın ucqar rayonlarında teatrın təşkili və təbliğində böyük rolu olması ilə bərabər, bütövlükdə incəsənətin fədaisi olub. Ən əsası unudulmuş “Qaravəlli” xalq meydan oyunlarına yeni nəfəs verib.

Babamın və eləcə də atamın etdiklərini kağız üzərinə köçürdükcə, mirvari dənələrini sapa düzüb boynuma saldığımı və onların nəvazişlərinin hərarətini hiss edirəm.

Yeni Azərbaycan Partiyasının üzvüyəm. Respublikanın Jurnalistlər Birliyinin üzvüyəm. 1999-cu ildən etibarən Azərbaycan Respublikası Əsilzadələr Məclisinin üzvü seçilmişəm.

2006-cı ildə Müqəddəs HƏCC ziyarətində olmuşam. Hacıxanım adına layiq görüldüyümdən qürur duyuram.

Ulu öndər Heydər Əliyev ideologiyasının təbliğində fəal mövqe tutduğuma görə; Ağa Musa Nağıyevin həyatına və fəaliyyətinə həsr etdiyim “Xalq üçün ömrünü şam kimi əridən...” kitabım işıq üzü görməsi münasibətilə; Demokratik mətbuatdakı xidmətlərimə qiymət verib, yüksək mədəni keyfiyyətlərə malik olan ziyalı xanım olduğumu təsdiqləyəcək saysız mükafatlara layiq görülmüşəm.

Gənc zabit kadrlarının hazırlanmasında yaxından göstərdiyim mənəvi və hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsinə, eləcə də təbliğat və təşviqat sahəsindəki xidmətlərim nəzərə alınaraq Azərbaycan Ali Hərbi Dənizçilik Məktəbinin “Fəxri Fərmanı” ilə təltif olunmuşam.

Azərbaycanda yeganə haldır ki, Beynəlxalq Sülh Federasiyasının Azərbaycandakı nümayəndəsi Toru Nişivakinin - Ağa Musa Nağıyevin həyatı və ictimai fəaliyyətilə yaxından maraqlanıb, onun adının əbədiləşməsi sahəsində fəaliyyətimi nəzərə alaraq, Ağa Musa Nağıyevin adının əbədiliyinə və eləcə də məni “**Sülh Səfiri**” Diplomları ilə təltif edib.

2010-cu ildə yubileyim münasibətilə: -“Simurq” Azərbaycan Məddəniyyət Assosiasiyasının Prezidenti, Professor Fuad Məmmədovun - Assosiasiyasının “Fəxri Üzvü” mükafatına; Ümumdünya Sülh Federasiyasının nümayəndəsi Toru Nişivakinin - Ağa Musa ətrafında fəaliyyətimi qiymətləndirib, “Cəmiyyətin naminə və Cəmiyyətin xeyrinə” etdiklərimə dair “**ÜNVANLI**” mükafata; Ağa Musa Nağıyevin davamçısı olduğuma və Xeyriyyəçilik fəaliyyətimə görə; Azərbaycan Respublika Qadınlar Cəmiyyətinin fəal üzvü və Ziyalı xanım, eləcə də İctimaiyyətçi olduğum nəzərə alınaraq “Diplom” və “Fəxri Fərman” lara layiq görülmüşəm.

Əski milyonçuların varislərinin ilk nümayəndəsiyəm ki, “Ağa Musa Nağıyevin xeyriyyəçilik və ictimai fəaliyyəti” mövzusunda elmi mövzu üzərində çalışıram. Akademiyanın Tarix İnstitutunun dissertantıyam.

“Tacirlər kataloqu”, “Kimi yaşadacaq dünya”, “Ömrün ziyası”, ”XXI əsrin elitar qadınları”, “Fətulla bəy Rüstəmbəyov”,

“XX-XXI əsrin yaradıcı və ziyalı insanları”, “Dünənin, bu günün, sabahın Azərbaycan Qadını” kitablarında ictimai fəaliyyətim haqda yazılar dərc olunub.

“Əsrin ziyalıları” ensiklopediyasında haqqımda ətraflı məlumat verilib.

Ziyalı bir xanım kimi tanınmağım Ağa Musa fəaliyyətinə göstərdiyim diqqətin nəticəsidir.

İki övladım, üç nəvəm var. Oğlumla, qızımla, soyadımla, nəslimlə fəxr edirəm, qürur duyürəm.

Əməllərimdən zövq alıram. Bu məni yeni fəaliyyətə şövq edir.

Sizin - məni istəyənlərin **Dilərəsi**.

TIKDI KI, İZİ QALA

Əsl şəxsiyyətlər vaxtdan da, zamandan da ucada dayanırlar.

Bakı milyonçusu Ağa Musa Nağıyev belə şəxsiyyətlərdən olub.

Onun millət qarşısında gördüyü xeyirxah işlər hər bir kəsdə qürur hissi oyadır.

Ağa Musa təbiət etibarilə dəqiq və hər şeyi ölçüb-biçən şəxs olub. İllərlə hər çətinliyə sinə gərən, yoxsulluqda yaşayan Musanın qazdığı quyudan neft fontan vurur və qısa müddət ərzində o, iri neft maqnatına çevrilir. Neftdən əldə etdiyi gəlir çoxaldıqca, Ağa Musa Bakı kəndlərindəki neft yataqlarını da satın alır və yeni quyular qazdırır. İmkanları artdıqca o, Qara şəhərdə “Neft emalı” zavodu tikdirir, Xəzər dənizində ilk bərəsi görünür.

Fəhlələrinə öz hesabına toy edən Ağa Musa, əməkdə fərqlənən işçilərinin təhsil haqqını ödəməklə gənclərin maariflənməsinə çalışır. Ağa Musa Nağıyev yaddaşlarda daha çox tikdirdiyi möhtəşəm binalarla qalıb.

Bakının gözəllik tacı - “İsmailiyyə” sarayı, həyatımızın ilkin özülünü qoyduğumuz “Səadət sarayı”, mədəniyyət və elm ocaqlarını özündə təcəssüm edən yüzlərlə belə binalar bizə məhz milli burjua nümayəndələrindən – A.M.Nağıyevdən, H.Z.Tağıyevdən, M.Muxtarovdan yadigar qalmışdır.

Xüsusilə Ağa Musa Nağıyevin tikdirdiyi binalar memarlıq üslubu cəhətdən nadir tikililərdir. Tikdirdiyi “Realnı məktəb”in gənclərin püxtələşməsində böyük rolu olmuşdur.

Bu gün onun xeyriyyəçilik əməllərini üzə çıxaran varisi - nəvəsi Dilarə xanım şəxsi arxivini yaradıb. 18 ilə yaxındır ki, uzun illər kölgədə qalmış, “kapitalist” damğası ilə möhürlənmiş mesenat-Ağa Musa Nağıyevin ömür yolunun ləkəsiz bir güzgü kimi aydın olduğunu aşkar edib. O, babasının adını vəfatından 80 il sonra yaddaşlara qaytarıb, vətəninə az qala qərib olan məzarını əbədiləşdirib.

Dilarə Nağıyeva babası haqqında xatirələr və faktlar əsasında “Xalq üçün ömrünü şam kimi əridən...” kitabını da ərsəyə gətirmişdir.

Onun söylədiklərindən: “Dövlətimiz müstəqillik əldə etdiyi vaxtdan Ağa Musanın xeyirxah əməllərini aşkarlamaqla məşğulam. Xatirələri yada saldıqca elə bil o illəri yaşayıram. Həyəcanlanıram, kövrəlirəm, kədərlənirəm... Var-dövlət içində olsalar da babam Ağa Musanın və atam Fərəcin çəkdikləri əzabları içində hiss edirəm, sızlayıram” –deyir.

Azərbaycanda bolşevik rejiminin qurulması Bakı milyonçularına taleyin sərt, amansız üzünü göstərdi. Ötən əsrin 20-ci illərində bolşeviklərin hakimiyyətə gəlməsi ilə Bakı milyonçularının fəaliyyətinə də bir dəfəlik xitam verildi. Sovet rejiminin 70 illik təbliğat maşını nəhəng tikililəri və sahibi barədə məlumatları xalqın yaddaşından silmək üçün əlindən gələni etdi. Doğrudan da haqq öz yerini tapır - deyiblər. Onlara vurulan damğa - “xalq düşməni” 70 ildən sonra üzərlərindən götürüldü.

Bir zaman Bakının bütün sahələrində mühüm rol oynayan insanlar barədə danışmaq yasaq olsa da, onları xalqın yaddaşından silmək qeyri mümkün idi. Yazılarda Ağa Musanın xeyriyyə əməllərindən daha çox şəxsi taleyindən və bir də xəsis olduğundan söz açılırdı.

Onu düşündürən problemlərdən əsaslı- Bakının səhiyyə sahəsindəki problemlər olub. Xəstəliklərin qarşısını almaq məqsədilə tikdirdiyi və o dövr üçün müqayisə olunmaz dərəcədə yüksək səviyyədə təchiz olunmuş xəstəxanalarda bu gün də insanlar şəfa tapır. Xəstəxanaların tikintisində antibakterial materiallardan, gümüş tozundan, xüsusi kafeldən istifadə edilirdi. Tavanın hündürlüyünün 5 metrə yaxın olması, çox enli və hündür pəncərələr havanın tənzimlənməsi məqsədilə nəzərdə tutulurdu.

Ağa Musa Nağıyevin tikdirdiyi binaların əksəriyyəti milli ornamentlərlə zəngindir.

Dilarə xanım onu da bildirdi ki, “kapitalist” soyadının əsiri olan atası- 37 yaşlı Fərəc Nağıyev Dağıstanda məskunlaşarkən, o, orada dünyaya göz açıb.

D.Nağıyeva hazırda Ağa Musa Nağıyev adını daşıyan “Milli Dəyərlərin Qorunması” təşkilatının sədri olmaqla bərabər, işlədiyi elmi mövzu ilə geniş tədqiqat işi aparmaqla məşğuldur.

Rauf İlyasoğlu
“Respublika” qəzeti
2010 il.

AĞA MUSA NAĞIYEV BAKININ SİMASIDIR

Keçmiş represiya illərinin qurbanları olan belə insanların xatirəsinin bu gün, müstəqillik şəraitində lazımınca qiymətləndirilməsinə, onların xalq qarşısında göstərdiyi xidmətlərə lazımı qiymətin verilməsinə hər zaman ehtiyac var.

Ağa Musa Nağıyev xalqa xidmətini özünün mənəvi haqqı bilirdi. O, dərk edirdi ki, gördüyü işlər, həyata keçirdiyi xeyriyyə işləri onu daim ürəklərdə yaşadacaq, ona əbədi yaşamaq haqqı qazandıracaq. O, zənnində yanılmamışdı. Bu gün Bakını gəzəndə, paytaxtımızın əsil siması olan sarayları görəndə sevinirəm ki, babamın izləri qalır və uzun illər bu izləri silinməyəcək. **Daş kitabələr – venzellər əbədidir.**

Neft milyonçusu, birinci dərəcəli tacir, mesenat, xeyriyyəçi Musa Nağıyev.... Bu ad bizlərin yaddaşında gələcək nəslə nə az, nə çox 98 bina yadigar qoyan milyonçu kimi qalıb. O binalar ki, Bakının arxitekturasına xüxüsi gözəllik verməklə yanaşı, paytaxtın kübar irslərini büsbütün təstiqləyir. Elə Musa Nağıyevin başqa milyonçulardan fərqli cəhəti də köhnə Bakının memarlıq simasına ən çox tövhə verməsidir.

Ağamusa Nağıyev avropalaşmaq niyyətində olanlara “Qərbi Azərbaycana gətirəcəm” deyirdi. Lakin bu binalar nadir üslubu yaşatmaqla yanaşı, kədərli duyğuları da özündə yaşadır. Ömrünün 70-ci baharında dünyasını dəyişən milyonçunun aqibəti digər milyonçular kimi faciəvi olub. Belə ki, Azərbaycanda kommunist rejiminin qurulması neft baronlarının taleyini sərt üzü ilə üz-üzə qoydu. Səfalət içərisində dünyasını dəyişənlər, intihar edənlər oldu. 20-ci illərdə bolşeviklərin Azərbaycanda hakimiyyətə gəlməsi ilə Bakı milyonçularının taleyinə və karyerasına birdəfəlik xitam verildi.

Uzun müddət fəaliyyəti xalqdan gizli saxlanılan Musa Nağıyev haqqında xoş xatirələr nəvəsi Dilarə xanımın səyi nəticəsində üzə çıxarıldı.

Özünü “Qeyrətli nəvə” adlandıran Dilarə xanımla söhbət edərkən onun gözlərindəki nigarançılığı sezməmək mümkün deyil.

“Qənayyət milyonçu olmağın yoludur”

Bir vaxt samançı oğlu olub, hantallıq edən maqnat “Qənayyət milyonçu olmağın yoludur” -deyirdi. Onun imzası-venzeli xeyriyyəçilik modeli olaraq binaların üzərində qalmaqdadır. Tikililərinin üzərindəki venzel öz gözəlliyi və mənə etibarını ilə diqqəti cəlb edir. Kənarlarında saman çələngi və ortada hantallıq şələsi, üzərində MN və ya AM təsvir olunan yazının yanından həyəcənsiz keçmək mümkün deyil. Milyonçu bununla keçmişini unutmadığını vurğulayıb. Bu yerdə onu da vurğulayaq ki, Musa Nağıyevin var - dövləti heç də Hacı Zeynalabdin Tağıyevdən geri qalmayıb. Təsədüfi deyil ki, Çar II Nikolay Musa Nağıyevi 11 milyonçudan birincisi adlandırmış, ona “Neft Kralı” titulu vermişdi. Ağa Musanın fəaliyyəti təkcə binaların tikilməsi ilə məhdudlaşmırdı.

Bakıya çəkilən su kəmərinə xeyli vəsait sərf edən, Realnı məktəbin və şəhər kənarında dörd xəstəxananın tikintisini maliyyələşdirən Ağa Musa, hər zaman xalqın taleyini düşünürdü. O, doğma xalqının tarixi və mədəniyyətilə bağlı görkəmli şəxsiyyətlərdən biridir.

Dilarə xanımın dediklərindən: Bilmirəm, bəlkə Musa 11 yaşında ailəsini dolandırmaq, gələcəyini təmin etmək məsuliyyətini daşımaqla andı insanlığı. İstənilən halda həyatı mütləq edərək bacardı yaxşı insan olmağı. O hər şey haqqında düşünürdü: Azərbaycanlı balalarının təhsilli olmasını, Bakının susuzluğunu, insanların küçə həyatını...

Musa Nağıyev vəfat etdikdən sonra pulundan istifadə olmayıb. Bütün Sovet ittifaqının hakimiyyəti ərzində onun qəbri üzərində ərəb əlifbası ilə adı yazılan kiçik bir daş parçasından ibarət olub. Bundan başqa Musa Nağıyevin cəsədi 3 dəfə müxtəlif yerlərdə yenidən basdırılıb. Üç dəfə bu kiçik dördbucaqlı qəbirdə onun yeni qəbrinin üzərinə qoyulub. Qəbir yerlərinin dəyişdirilməsinin də müxtəlif səbəbləri olub.

Nəvəsi Dilarə xanım Musa Nağıyevin halal haqqını özünə

qaytarmağa çalışır. Lakin, bu hələ son deyildi. Neçə illərdir nəsil şəcərəsinin yorulmaz yolçusu Dilarə xanım bu gün də babasının ruhunun izi ilə sözlərinin və əməllərinin yaddan çıxan anlarını arxiv sənədlərinin işığında yorulmadan axtarır, araşdırır. Musa Nağıyevin öz binasında –İsmailiyyədə onu təntənə ilə yad etdirir, vəsiyyətinə əməl

edərək binalarından biri olan İqtisad Universitetində Ağamusa ilə oğlu İsmayılın portretlərinin asılmasına nail olub, babası haqqında kitab yazıb. İndi Dilarə xanımın bir arzusu var: Musa Nağıyevin halal haqqını özünə qaytarmaq. Əslində tariximizi yaşatmaq baxımından belə şəxsiyyətləri daha yaxından öyrənilib, yaddaqlara köçürmək günümüzün reallığıdır.

Mehbarə
Mədəniyyət qəzeti
2008 il

Qar yağırdı məzarlığa...

2011-ci il martın 4 –də Ağa Musa Nağıyevin vəfatının 92 ci il dönümü idi.

Alaçarpanın əvvəli olsa da, hava kiçik çilləni xatırladırdı. El arası deyildi ki kimi “quşbaşı” qar yağırdı. Ağ kəpənəklər kimi uçan qar hüznə dayanan şam ağaclarının budaqlarına qonurdu.

Qara mərmərlərin üstünə yağan qar tez əriyib suya dönürdü. Görünür mərmərin üzərində olan insan surətlərinin gözlərində az da olsa hərarət var idi. Ona görə də qar əriyirdi.

Məzarlığın girəcəyində dəmir darvazanın yaxınlığında məşhur neft milyonçusu Ağa Musa Nağıyevin möhtəşəm abidə- məzarı dururdu. Xeyriyyəçiliyi ilə hələ sağlığında özünə rəhmət qazanan Ağa Musanın qara mərmərdən boylanan intizarlı baxışları qapıya dikilmişdi.

Qar get-gedə güclənirdi. Ağa Musanın əksi həkk olunan mərmərin üstünə qar dənələri düşdükcə əriyib üzü aşağı süzülürdü. Adama elə gəlirdi ki, bu süzülən onun göz yaşlarıdır.

Onun mərmərin üzərindəki baxışlarında bir ifadə oxunurdu. Sanki o, deyirdi: ”Görəsən gələcəkmi? Ola bilməz ki, gəlməsin. Onun üçün havanın necə olmasının əhəmiyyəti yoxdur. Mənə ikinci həyat verən, məni yenidən dünyaya gətirən nəvəm, həm də mənəvi anam necə ola bilər ki, qardan qorxub məni ziyarət etməyə gəlməsin.”

Bu fikirlər Ağa Musanın ruhunu düşündürürdü ki, böyük avtobus dəmir darvazanın qarşısında dayandı. Qara mərmərin üzərinə xoş bir təbəssüm qondu. Qabaqda varisinin yadigarı Hacı Dilarə xanım, onun

arxasınca isə bir dəstə insan məzarlığa salam və salavat verdilər. Bütün Biləcəri məzarlığında yatanlar salavatın xoş ətrindən və nurundan pay aldılar.

Gələnlər Ağa Musanın məzarını dövrəyə aldılar. Kimi gətirdiyi tər çiçəkləri məzarın üstünə düzür, kimi onun qoyub getdiyi gözəl əməllərdən danışır, kimi də sakitcə ağlayırdı. Məzarın lap yaxınlığında kürsüdə əyləşən nəvəsi Solmaz xanım ürək dolusu ağı deyib babasını əzizləyirdi. Onun dediyi kəlmələri eşidib kövrəlməmək qeyri-mümkün idi.

Qar yağdı məzarlığa. Güclü bir qar...

Amma gələnlər elə bil bu qarı nə görür, nə də hiss edirdilər. sanki ağaclar ağ libaslı mələklər kimi məzarlıqda uyuyanlara layla çalırdı. Həmişə görkəmi ilə insanlarda vahimə yaradan bu məkan indi ağ örpəyə bürünüb, məsum bir görkəm almışdı.

Qar yağdı məzarlığa...

Haqsızlıqdan alışıb yanan ürəklərə bir sərinlik gətirirdi bu qar. Məzarda yatanların qaranlıq otağını nura boyamaq üçün yağdı bu qar.

Ziyarətə gələnlər Ağa Musanın layiqli davamçısı Dilarə xanımın, babası barədə yana-yana söylədiklərini dinlədikcə duyğulanır, göz yaşlarını saxlaya bilmirdilər.

Qara mərmərdən boylanan Ağa Musanın üzündə bir məmnunluq, baxışlarında bir fərəh var idi.

İlahi, cansız mərmərdə olan insan sürəti də dəyişərmiş...

Bayaqkı məsum, nigaran baxışlar hara, indiki sevinc dolu gözlər hara...

Baxanda adama elə gəlirdi ki, bütün məzarlıqda yatanlar bu məqamda Ağa Musa ağaya göz aydınlığı verirdilər. Axı belə havada kim Bakıdan Biləcəriyə maşın sürdürüb 92 il əvvəl vəfat edən babasını ziyarət edər, sonra da onun tikdirib yadigar qoyduğu binada ona ehsan verər?

O, doğrudan da nəvəsiniün səyi nəticəsində yenidən dünyaya gəlib. Elə o səbəbdəndir ki, bu sözlər Hacı Dilarə xanımın dilinin əzbəri olub: “Qollarım beşik olsun, yatasan qollarımda!”

Belə fədakarlığı yalnız ana edə bilər. Özü də Dilarə xanım kimi bir ANA!

Azərbaycanda, xüsusən də Bakı şəhərində yaşayan hər bir vətəndaşın boynunda Ağa Musa Nağıyevin haqqı var. Çünki kimsə onun tikdirdiyi xəstəxanalardan birində müalicə olunub, binalarında yaşayır, çəkdirdiyi Şollar suyundan istifadə edir.

Hər bir valideyn övladına Ağa Musa Nağıyevin tikdirdiyi 98 binadan hər hansını göstərib, fəxrlə deyərsə : "Bunlar Azərbaycanın mərd oğlu, Ağa Musa Nağıyev tikdirdiyi yadigarlardır"!

Bu da bizlərdən xeyriyyəçinin ruhuna ehsan payı olar!

Təzədən dünyaya xoş, gəldin baba!

Abidən önündə dayandım bu gün,
Qaşların çatılıb, baxışın süzgün.
Mərmərə çevrilib, qayıtdın özün,
Təzədən dünyaya xoş gəldin, baba!

Əmanət qoymusan nə qədər bina,
Hər biri bəzəkli bir gəlin, sona,
Bakımız бүrүndü gözəl bir dona,
Təzədən dünyaya xoş gəldin, baba!

Qaburların qalıb ayaqlarında,
Təbəssümün donub dodaqlarında,
Əsanın izi var barmaqlarında,
Təzədən dünyaya xoş gəldin, baba!

Gələn, məzarına fərəhlə baxır,
Günəş məzarına şəfəqlər taxır,
Munisin göz yaşı yanağa axır,
Təzədən dünyaya xoş gəldin, baba!

Ağa Musa! Sən bir nəslin, bir şəcərənin deyil, bir elin babası oldun! Rahat uyu, Vətən oğlu! Allah rəhmət eləsin! Tikdirdiyin əzəmətli binalar əsrlər boyu mətin dayanacaq və səni xalqa tanıtdıracaq.

Gülarə Munis. Şairə-publisist.

04.03.2011.

UNUTQANLIĞI SEVMİRƏM

Qorxduğum bir şey varsa, o da unutqanlıqdır. Ağa Musanın və Fərəc Nağıyevlərin etdikləri az qala unudulan kimi.

Ağa Musanın həyatını nağıla bənzədirəm:

“Yoxsulluqdan – zənginliyə, zənginlikdən – unutulmuşluğa...”

Hərdən öz həyatımı da nağıla bənzədirəm.

Ağa Musa Nağıyev nəslindən olsam da - əsrin yarısını susmalı oldum. Müstəqillik yaranandan bu adı layiqli pilləyə qaldırmaqla məşğulam.

Onu tanıtdım - tanındım. Adını yüksəklərə qaldırdım – hörmət qazandım.

İndi hər yerdə məni Ağa Musanın nəvəsi, Fərəcin qızı kimi tanıyırlar.

Bu yolda qüvvəmin artdığını hiss etdikcə, imkanlarım genişləndikcə, arzularım şaxələndikcə, “Musasevər”lər və azacıq məni seyənlər ətrafımda artdıqca, nağıllarda təsəvvür edirəm özümü.

Beləcə, adi bir nəvə – Ağamusa tədqiqatçısına çevrildim, cürət edib – haqqında kitab yazdım, vəsiyyətinin kiçik bir hissəsini həyata keçirdim. Hətta haqqında işləməyə elmi mövzu da götürdüm.

Daima gündəmdə olacaq adını daşdığı təşkilat “Milli Dəyərlərin Qorunması” İctimai Birliyini yaratdım.

İnternet səhifələrində “musanaqiyev.az” Saytını – açdım.

Şöhrətə yüksəldim, desəm yanılmaram. Amma bəzi nağıllardakı kimi unudulmaqdan qorxuram. Bu məqsədlə bu yolda təməlin bərkiməsi üçün var qüvvəmi heç vaxt əsirgəməyəcəyəm.

P.S. Təəssüf ki, tikdirdiyi binalarını yeni küçə adları ilə araşdırarkən, hər hansı binanı kəşf edərkən, kənardan məni izləyənlərin ürəyindəkiləri bilmirəm.

Ona həsr etdiyim verilişlərlə radio və televiziya vasitəsilə ardıcıl olaraq çıxışlar edirəm. Onun həyat və fəaliyyətinə həsr etdiyim rolükərlərim müəllifiyəm. Rusiyanın Ren-tv, İnter AZ və İnter Nyus, Güney Azərbaycan tele ekranında çıxışlarım olub.

**Ağa Musa Nağıyevin tikililərindən
araşdırdığım binlərinin
S İ Y A H İ S İ**

28 may küçəsində:

- 3, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 14, 15, 17, 18, 37, 39, 41 – yaşayış binaları;
- 4 və 6 sayılı – “Əkiz” və ya “Güzgü simmetriyalı”- yaşayış binaları cəmi 14 бина;
- “Lüteran kilsəsi” - (Kırxa).

- Y.Məmmədəliyev 11- indiki “Azərıtıfaq”ın binası.

Rəsul Rza küçəsində:

- 11 sayılı - yaşayış binası;
- 15 sayılı – uzun müddət İncəsənət İnst.binası olub;
- Xaqani Ticarət mərkəzinin yerində keçmiş Tibb Univ. olub;
- 23 sayılı “Gül pasajı”nın binası- keçmişdə “Balıq kontoru”;
- 53, 57 və 59 sayılı yaşayış binaları.

İstiqlaliyyət küçəsində:

- 31 sayılı – Bakı Prokurorluğunun binası;
- 10 sayılı bina – keçmiş “Realnı məktəb”, indiki İqtisad Universiteti;
- 6 sayılı bina – “İsmailiyyə” -indiki AMEA;
- “İsmailiyyə” meydanı – indiki M.Ə. Sabir bağı.

Xəstəxanalar:

- Mirqasımov 1 – “Ağa Musa Nağıyev” adına xəstəxana-indiki Səhiyyə Nazirliyinin binası.
- E. Əfəndiyev adına 2 sayılı xəstəxana (Xətai rayonunda).
- Bəsti Bağırova 15 -“Elmi Tədqiqat Pediatriya İnstitutu” (OMD)
- Sabunçu qəsəbəsində - Poliklinikanın binası.

Səməd Vurğun küçəsində :

- 1 sayılı – yaşayış binası;
- 12 sayılı bina – “Qış evi” - indiki “Zabitlər evi”;
- 28 sayılı – yaşayış binası;
- 30 sayılı - “Ağır cinayətlər üzrə məhkəmə” binası.

Xaqani küçəsində:

- 14 və 16 sayılı binalar – “Astoriya mehmanxanası” - indiki “Məhkəmə ekspertizası”;
- 47 sayılı bina – “Gəlir evi” – indi yaşayış binası.
- Şəmsi Bədəlbəyli 2 və 21 sayılı yaşayış binaları.
- M.A.Əliyev küçəsi 216 – indiki Uşaq bağçasının binası.
- Nizami küçəsi 93 sayılı yaşayış binası .
- 36 sayılı bina keçmiş “Sinaqoq”, indiki Prezident kitabxanasının arxivi.
- Bakıxanov 37 – “Körpələr evi”nin binası.
- Q.İsmayılov küçəsi 16 - yaşayış binası.
- Z.A.Tağıyev küçəsi 13 – “Yeni Avropa ” mehmanxanası – (indiki Rusiyanın “Lukoyl” şirkəti).
- Zərifə Əliyeva 33 – “Poçt və Rabitə” evi, indiki Rabitə və İform Rabitə və İformasiya Texnologiyaları Nazirliyi
- Fizuli küçəsi – 27 – yaşayış binası.

Neftçilər prospekti :

- 69 sayılı – indiki “ÜNS” teatrının binası;
- 73 sayılı bina – indiki “Dövlət Neft Şirkəti”;
- 145 sayılı bina - yaşayış binası.
- M.Ə.Rəsulzadə 6 – keçmiş prodmaqın binası.
- Mərdəkanda Yesenin küçəsindəki bağı – indiki “Mədə-bağırsağ” sanatoriyası.
- Kiçik Dəniz küçəsi 2 – 2010-cu ilədək Səhiyyə Nazirliyinin binası olub.
- M.A.Əliyev küçəsi 246 - məscid;
Həmin küçədə 3 sayılı yaşayış binası.
- “Qara şəhər”də Qızlar yataqxanası;

- N.Əliyev küçəsi 10 - 100 hektardan çox olan sahədə yaşayış binası, (bu gün də Naqiyevckiy dvor kimi məşhurdur);
- N.Əliyev küçəsində “Qadın həbsxanası”.

Cəmi 59 bina.

Naməlum binalarından :

- Baryatinskaya 13 (Ağamalı – A.K.Əlizadə),**
- **Birjevaya 13 – (Üzeyir Hacıbəyov),**
  - **Karantiynaya 84 (Həzi Aslanov),**
  - **Kolyabinskaya, Marinskaya, Torqovaya 41 (Nigar Rəfibəyli),**
  - **Bolşaya Morskaya 12 \ 30.**